

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta: Humanistinen	Laitos: Historian ja etnologian laitos
Tekijä: Hyvönen, Pekka Ilmari	
Työn nimi: Yhteisen hyvän asialla. Kansanhuoltoa koskeva tiedotustoiminta Yhteishyvän valiokunnassa 1940-1945.	
Oppiaine: Suomen historia	Työn laji: Pro gradu –tutkielma
Aika: Kevät 2005	Sivumäärä: 88
Tiivistelmä: <p>Sota-ajan poikkeusolot muodostivat kansanhuollolle haasteen, josta selviäminen vaati keskitetyn päätöksenteon ja taloudenhoidon ohella tiivistä yhteistyötä kansanhuoltoministeriön sekä eri alojen järjestöjen välillä. Osana ministeriön ja järjestökanavan yhteydenpitoa sekä kansanhuoltoministeriön suullista tiedotustoimintaa perustettiin lokakuussa 1940 ministeri V.A.Kotilaisen toimesta niin kutsuttu Yhteishyvän valiokunta, jonka istunnoissa Helsingissä kokoontuivat kuukausittain yhteen noin neljänkymmenen eri keskusjärjestön edustajat.</p> <p>Tässä tutkielmassa tarkastellaan vuonna 1940 alkunsa saaneen Yhteishyvän valiokunnan toimintaa osana kansanhuoltoministeriön järjestöihin suuntaamaa tiedotusta. Soveltamalla kommunikaatiotutkimuksen perusrakennetta sekä aikakauden omia propagandatutkimuksen malleja pyritään löytämään vastauksia seuraaviin kysymyksiin: (1) Millaista oli toiminta Yhteishyvän valiokunnassa? (2) Mitkä tahot olivat valiokunnan kokouksissa edustettuina? (3) Mitkä olivat valiokunnan tehtävät kansanhuollon osana? (4) Millaisia tiedotuskäytäntöjä valiokunnan kokouksissa sovellettiin ja millaista tiedotus oli luonteeltaan? (5) Mikä oli Yhteishyvän valiokunnan merkitys kansanhuollolle? Tietojen ja tiedotuksen luonnetta koskevan tarkastelun laajentaminen Yhteishyvän valiokunnan toiminnan kautta koko kansanhuoltoministeriön tiedotustoimintaan antaa mielenkiintoisia lähtökohtia aikakauden joukkotiedotusta koskevien näkemysten vertailulle. Propagandan ja viestinnän vaikutustutkimuksen valtakaudella sota-ajan poikkeusolot entisestään korostivat ylhäältäpäin tulevan valistuksen merkitystä. Toisaalta järjestöjen edustajiin kohdistettu tiedotus on nähtävissä suhdetoimintana, jonka avulla pyrittiin pitämään yllä yhteishenkeä sekä luomaan suotuisampia mielialoja ja mielikuvia kansanhuollosta. Tutkimuskysymysten kautta pyritään tämän työn osalta avartamaan aiemman tutkimuksen välittämää kuvaa siitä, miten kansanhuoltoministeriön järjestöihin kohdistama tiedotustoiminta ja Yhteishyvän valiokunta sen osana sijoittuivat totaalitalouden keskellä toimineeseen sota-ajan tiedotuskenttään.</p>	
Asiasanat: Kansanhuolto, kansanhuoltoministeriö, säännöstely, sotatalous, tiedotus, propaganda	
Säilytyspaikka: Jyväskylän yliopisto	

1. JOHDANTO.....	2
1.1 Säännöstelytalouden muotoutuminen ja kansanhuoltoministeriö.....	2
1.2 Tutkimuksen tavoite ja tutkimusmenetelmät	5
1.3 Tutkimuksessa käytettävä aineisto	10
2. YHTEISHYVÄN VALIOKUNTA MUODOSTUU	13
2.1 Perustaminen.....	13
2.2 Toimintatavat	14
2.3 Valiokuntatoiminnan laajentuminen.....	16
3. VIRANOMAISOSAPUOLI.....	20
3.1 Kansanhuoltoministeriön organisaatio	20
3.2 Viranomaiset Yhteishyvän valiokunnassa	22
4. JÄRJESTÖKANAVA	24
4.1 Kansanhuoltoviranomaisten suhtautuminen järjestöihin	24
4.2 Yhteishyvän valiokuntaan kuuluneet järjestöt kansanhuollon tukena	26
5. KANSANHUOLTOA KOSKEVIEN ASIOIDEN KÄSITTELY VALIOKUNNASSA.....	30
5.1 Kauppaneuvottelut Saksan kanssa 1941	30
5.2 Kevään 1942 elintarvikekriisi	36
5.3 Omatoimisuuden korostaminen.....	41
5.4 Salakauppa ja säännöstelyrikkomukset	44
5.5 Hintasäännöstely	51
5.6 Suhteet Saksaan.....	55
5.7 Rauhan solmiminen – epävarmuus jatkuu	60
5.8 Säännöstelyn merkityksen arviointi	66
6. YHTEISHYVÄN VALIOKUNNAN TEHTÄVÄT JA MERKITYS	72
6.1 Tiedotuskanava	72
6.2 Väylä mielialojen tarkkailuun	76
6.3 Yhteisen rintaman luoja	78
6.4 Kilpi kritiikkiä vastaan.....	80
6.5 Neuvoa-antava elin.....	83
PÄÄTÄNTÖ	86
LÄHTEET	
LIITTEET	

1. JOHDANTO

1.1 Säännöstelytalouden muotoutuminen ja kansanhuoltoministeriö

Välirauhan aikainen Suomi oli talouden näkökulmasta tarkastellen edelleen sotatilassa. Talvisodan kriisi oli jännittänyt kansakunnan voimavarat äärimmilleen ja tätä taustaa vasten eri kansanosat oli helpompi saada hyväksymään pakkotoimenpiteitä. Tuotanto oli alueluovutusten ja pienentyneiden kotieläinkantojen vähenemisen myötä heikentynyt merkittävästi talvisodan jälkeen, mikä yhdessä tuonnin supistumisen kanssa pakotti kulutuksen ja kaupan yhä laajempaan säännöstelyyn.¹

Sotatalouden säännöstely perustui lähinnä 29.9.1930 säädettyyn sotatilalakiin, jota useaan kertaan sotien aikana muutettiin. Säännöstelyä laajennettaessa osoittautui sotatilalaki puutteelliseksi, sillä sen mukaan säännöstely voitiin kohdistaa vain laissa lueteltuihin yleisiin tarvikkeisiin. Tilanne korjattiin 6.5.1941 annetulla säännöstelyvaltuuslailla eli niin sanotulla valtalalla, joka laajensi säännöstelyvaltuudet kaikkiin tuotteisiin ja tarvikkeisiin². Saman vuoden kesäkuussa uudelleen käynnistyneet sotatoimet toivat koko yhteiskuntaa koskeneen säännöstelyn myötä esiin sodan totaalisen luonteen. Kansakunnan voimavarat oli jatkossa kaikilta osin valjastettu palvelemaan sodankäynnin päämääriä³. Poikkeusoloissa, joissa päätäntä- ja toimeenpanovalta olivat siirtyneet pitkälti hallituksen ja puolustusvoimien korkeimman johdon käsiin, myös talouden eri osa-alueet liitettiin tiukasti keskusjohtoiseen valvontaan.

Sodan totaalinen luonne heijastui koko yhteiskuntaan ja yhteiskuntakoneistoon. Kansakunnan kokonaisedun nimissä suoritettiin hallinnon alalla tilapäisjärjestelyjä, jotka normaalioloissa eivät olisi tulleet kyseeseen. Säännöstelyn laajentuminen ja talouden totaalisen luonteen korostuminen vaativat välirauhan ja etenkin odotettua pidemmäksi muodostuneen jatkosodan myötä jatkuvaa työskentelyä käytännön säännöstelytoimien

¹ Vrt. esim. Tirronen 1975, 33-34; Rantatupa 2004, 465-466.

² Suomen asetuskokoelma (ASK) 303/1941; Enäjärvi 1945, 25, 30-31.

³ Totaalisen sodan luonteesta ja kustannuksista esim. Nummela 1993, 41; Latvala 1938, 95. Kuten Nummela on sota-ajan kansantaloudellisia kokonaiskustannuksia tarkastelleessa tutkimuksessaan todennut, on sota vallitessaan osapuolten sen hetken tärkein toiminnan kohde, koska siinä on aina perimmiltään kyse olemassaolosta. Sota ei ole ainoastaan armeijoiden välistä taistelua vaan kansakuntien kaikkien henkisten, taloudellisten ja poliittisten voimavarojen välistä kamppailua. Sotaa käyvät pyrkivät näin ollen kohdentamaan parhaansa mukaan voimavaroja tähän tarkoitukseen.

toteuttamiseksi. Säännöstelyasioiden hoitoa varten olikin perustettu 20.9.1939 kansanhuoltoministeriö, jonka tehtävät ja valtuudet vuosi vuodelta kasvoivat.⁴

Kansanhuoltohallinnon voidaan sanoa muotoutuneen kahtena ensimmäisenä toimintavuotenaan. Useiden asetusten pohjalta sen pysyviksi tehtäviksi muotoutuivat (1) maanpuolustukselle ja väestön toimeentulolle tärkeiden tavaroiden tuonti, hankinta ja jakelu, (2) tavaroiden tuotannon, kaupan, kuljetuksen, kulutuksen ja hintojen säännöstely sekä omaisuuden takavarikointi ja luovutus säännöstelyyn ja (3) toimenpiteet tuotannon ja kulutuksen sopeuttamiseksi sodan ja poikkeuksellisen tilanteen vaatimuksia vastaaviksi sekä kuljetusyhteyksien ylläpitäminen kotimaassa ja ulkomailla.⁵

Vastuu kansanhuoltoa ja säännöstelyä koskeneesta tiedotuksesta oli Valtion Tiedotuskeskuksen, kesästä 1941 Valtion Tiedotuslaitoksen, taholta pitkälti siirretty kansanhuoltoministeriölle⁶. Keijo K. Kulha on sodanaikaista propagandatoimintaa käsittelevässä tutkimuksessaan tuonut esiin, että valtion taholta pyrittiin saamaan kansalaisten keskuudessa aikaan mahdollisimman suuri yksimielisyys maan tavoitteista ja niiden saavuttamiseksi suoritetuista toimenpiteistä⁷. Erityisesti jatkosodan syttymisen myötä vaatimukset tiedotuskeskuksen tehostamiselle kasvoivat. Talvisodan ajan kaltaisen, lähes aukottoman yksimielisyyden saavuttaminen ei olisi tapahtunut automaattisesti. Touko Perkon mukaan yleistä sotaväsymystä ja sodan mukanaan tuomaa laajamittaista puutetta pidettiin etukäteen pahimpina tyytymättömyyden aiheina. Virallisen tiedotustoiminnan hoidettavaksi tuli näin muodoin entistä suuremmassa määrin niin armeijan kuin kotirintamankin mielipiteiden muodostus. Totaalisen sodan aikana armeijan ja kotiseudun kestävyyttä ei voitu erottaa toisistaan, sillä kotiseudulla mahdollisesti ilmennyt tyytymättömyys olisi heijastunut nopeasti taistelevissa ja joukoissa ja päinvastoin.⁸

Säännöstelyn muodostuessa 1940-luvun Suomessa pysyväksi olotilaksi, joka kosketti jokaista kansalaista, laajeni ministeriön toimenkuva myös tiedottamisen suhteen. Kaikkia väestöryhmiä koetelleen säännöstelyn myötä ministeriön toiminta ulottui laajalti ihmisten arkipäivään ja muovasi merkittävästi mielialoja niin sota-aikana kuin sen jäl-

⁴ ASK 283/1939, 285/1939,290/1939, 169/1942; Kemppainen 1945, 10; Nummela 1993, 215; Keränen 1993, 5.

⁵ Salovaara 1977, 16-17; Kemppainen 1945, 11-12; ASK 290/1939

⁶ Perko 1971, 48.

⁷ Kulha 1972, 20.

⁸ Perko 1974, 16; Perko 1971, 47.

keenkin. Vastaavasti kansanhuoltoministeriön taholta pyrittiin monin keinoin vaikuttamaan mielialoihin ja mielipiteisiin tiedotustoiminnan avulla.

Kansanhuoltoaiheinen tiedotustoiminta oli sotavuosina jakaantunut tiedotus- ja valistuslinjaan, joista ensiksi mainitun tehtävänä oli saattaa sekä ympäri maata toimineiden kansanhuoltoviranomaisten että tavallisten kansalaisten, liikelaitosten ja järjestöjen tietoon niille kuuluneet kansanhuollolliset määräykset. Valistustoiminnan tehtävänä puolestaan oli muun muassa selvittää annettujen lakien, asetusten ja määräysten perusteita sekä neuvoa ja opastaa yleisöä säännöstelyn noudattamisessa.⁹

Kansanhuoltoaiheisen tiedotustoiminnan tehtävä ei vaikuta olleen helppo. Kansa oli saatava sekä ulkonaisesti että henkisesti sopeutumaan uusiin olosuhteisiin, toisin sanoen elintason alenemiseen. Pää tavoitteita oli neljänlaisia: (1) saada yleisö ymmärtämään säännöstelyn välttämättömyys ja suhtautumaan myötämielisesti, jopa auttavaisesti säännöstelyn toteuttamiseen; (2) saattaa eri väestöpiirit tietoisiksi kaikista kansanhuollon määräyksistä; (3) saada kansa noudattamaan annettuja määräyksiä sekä (4) innostaa niin tuottajat kuin kuluttajatkin mahdollisimman laajaan ja monipuoliseen tuotannolliseen omatoimisuuteen.¹⁰

Tavoitteiden saavuttamisen tiellä näyttää kansanhuoltoviranomaisten näkökulmasta tarkastellen olleen monenlaisia esteitä. Normaaliajan tottumukset, sotaväsymyksen voimistumisen myötä osittain näkyväksi noussut vastenmielisyys sota-ajalle välttämättömiä pakkomääräyksiä kohtaan, valtakunnallisen ja yhteiskunnallisen ajattelutavan puute yksilötasolla sekä poikkeusolojen tuomat tiedotusvaikeudet hidastivat ajoittain säännöstelyn välttämättömyyden ymmärtämistä ja kansanhuoltomääräysten tunnetuksi tekemistä.¹¹ Kansanhuoltoaiheisen tiedotustoiminnan kohtaamiin haasteisiin pyrittiinkin sotavuosien aikana monin tavoin vastaamaan kehittämällä uusia toiminnan muotoja ja panostamalla tiedotuksen tehokkuuteen.

⁹ Utrio 1945, 190-191; Salovaara 1977, 25-26.

¹⁰ Utrio 1945, 189; Vainio 1987, 5.

¹¹ Utrio 1945, 189.

1.2 Tutkimuksen tavoite ja tutkimusmenetelmät

Osana kansanhuoltoministeriön suullista tiedotustoimintaa ja yhteydenpitoa eri keskusjärjestöihin perustettiin lokakuussa 1940 silloisen kansanhuoltoministeri V.A.Kotilaisen toimesta Helsingissä toiminut niin kutsuttu Yhteishyvän valiokunta. Ensimmäisessä kokoontumisessa ministeri Kotilainen hahmotteli perustetun valiokunnan tarkoitusta ja tehtäviä:

Kaikkien kansalaispiirien on jakamattomasti ja yksimielisesti osallistuttava tähän kamppailuun. Meidän on luotava niin sanoakseni yhteisen hyvän valiokunta, jossa mahdollisimman laajat kansalaispiirit ovat järjestöjensä välityksellä edustettuna ja joka tukee kansanhuoltoministeriötä sellaisissa asioissa, joissa tuki on välttämätöntä ja antaa neuvoja sellaisissa asioissa, jotka ovat vasta valmisteltavina. Yhteiskunnan elinmahdollisuudet ovat nyt meidän käsissämme, me vastaamme sen toimeentulosta eikä kukaan, joka on joutunut johtavaan asemaan, saa vetäytyä pois, vaan kaikkien on tänä vaikeana aikana yhteiskuntaa ja kansaa autettava.¹²

Kotilaisen sanoista kuvastuu tapa, jolla perustetun valiokunnan roolia ja tehtäväkenttää viranomaisten taholta esiteltiin. Luomalla mielikuvaa eräänlaisesta säännöstelyasioita käsitelleestä pienoisparlamentista pyrittiin yhdistämään laajoja kansankerroksia kansanhuoltoviranomaisten työtä tukevaksi rintamaksi. Yhteisen rintaman muodostaminen totaalisen sodan keskellä suoritetun kansanhuoltotyön taustalle oli perustamisvaiheessa keino selviytyä uhanneesta elintarvikekriisistä. Jatkossa säännöstelyvaltuuksien laajennuttua ja uuden sodan puhjettua valiokunnan toiminta kuitenkin vakiintui ja sen merkitys pitkittyvän sodan keskellä näyttää entisestään kasvaneen. Tavoitteena vaikuttaa ensi näkemältä olleen vastavuoroisuus, jossa molemmat osapuolet kokivat hyötyvänsä. Yhteishyvän valiokunnan kokouksiin osallistunut Onni Toivonen on muistelmissaan jälkeenpäin todennut, että viranomaiset halusivat selvittää kokoontuneelle joukolle vaikeuksiaan sekä niistä johtuneita toimenpiteitä ja samalla kuunnella, mitä näkökohtia läsnäolijoilla oli viranomaisille esitettävänä¹³. Järjestöedustajat puolestaan pyrkivät

¹² Utrio 1945, 189.

¹³ Toivonen 1950, 90; Yhteishyvän valiokunnan toiminnasta ks. myös Kalle Hautamäen keskeneräinen historiikki *Kymmenen vuotta kansanhuoltoa VA, KHMA, Tiedtsto, He2*.

saamaan oikeita tietoja kulloinkin vallinneesta tilanteesta ja samalla esittelemään toimuksiaan viranomaisosapuolille.

Lopullinen kuva Yhteishyvän valiokunnan toiminnasta ei kuitenkaan ole näin yksioikoinen. Sodanaikaista tiedotustoimintaa koskevan tutkimuksen kautta on kyetty osoittamaan järjestötien moninainen käyttö valtiojohtoisen propagandatoiminnan kanavana. Kuten tiedonvälitystä koskevassa tutkimuksessa on yleisesti havaittu, kyetään tiedotuksen haluttua vaikutusta olennaisesti tehostamaan henkilökohtaisia kontakteja apuna käyttäen. Myös kansanhuoltoministeriön tiedotustoiminnassa tämä asia oivallettiin. Ministeriön toiminnasta säilynyt arkistomateriaali antaaakin selviä viitteitä järjestöreittien laajamittaisesta hyödyntämisestä kansanhuoltoaiheisen propaganda- ja valistustoiminnan väylänä.¹⁴

Tässä luonteeltaan osin tiedotusopillisessa tutkielmassa tarkastelen loppuvuodesta 1940 perustetun, vuoden 1945 loppupuolelle saakka olemassa olleen Yhteishyvän keskusvaliokunnan toimintaa osana kansanhuoltoaiheista tiedotusta. Tätä kautta pyrin kartoittamaan kansanhuoltoministeriön ja eri keskusjärjestöjen välistä vuorovaikutusta sekä tarkentamaan aiemmassa tutkimuksessa vaillinaiseksi jäävää kuvaa kansanhuoltoministeriön järjestöihin suuntaamasta tiedotuksesta.

Tutkimuskysymykset keskittyvät valiokunnan menettelytapojen ja tavoitteiden selvittämiseen:

- (1) Millaista oli toiminta Yhteishyvän valiokunnassa?
- (2) Mitkä tahot olivat valiokunnan kokouksissa edustettuina?
- (3) Mitkä olivat valiokunnan tehtävät kansanhuollon osana?
- (4) Millaisia tiedotuskäytäntöjä valiokunnan kokouksissa sovellettiin ja millaista tiedotus oli luonteeltaan?
- (5) Mikä oli Yhteishyvän valiokunnan merkitys kansanhuollolle?

Tietojen ja tiedotuksen luonnetta koskevan tarkastelun laajentaminen Yhteishyvän valiokunnan toiminnan kautta koko kansanhuoltoministeriön tiedotustoimintaan antaa mielenkiintoisia lähtökohtia koko aikakauden joukkotiedotusta koskevien näkemysten

¹⁴ Kulha 1972, 33-34; Vainio 1987, 32; Promemoaari kansanhuoltoministeriön propagandatoiminnan vastaisesta järjestelystä 11.11.1940. Allek. Untamo Utrio. VA. KHMA, Tiedotustoimisto, Ha3.

vertailulle. Propagandan ja viestinnän vaikutustutkimuksen valtakaudella sota-ajan poikkeusolot entisestään korostivat ylhäältäpäin tulevan valistuksen merkitystä. Toisaalta järjestöjen edustajiin kohdistettu tiedotus on nähtävissä suhdetoimintana, jonka avulla pyrittiin pitämään yllä yhteishenkeä sekä luomaan suotuisampia mielialoja ja mielikuvia kansanhuollosta. Tutkimuskysymysten kautta pyritään tämän työn osalta avartamaan aiemman tutkimuksen välittämää kuvaa siitä, miten kansanhuoltoministeriön järjestöihin kohdistama tiedotustoiminta ja Yhteishyvän valiokunta sen osana sijoittuivat totaalityönsä keskellä toimineeseen sota-ajan tiedotuskenttään.

Alkuperäiskirjallisuuteen kuuluvat muistelmateokset, kuten Onni Toivosen Kymmenen vuotta kansanhuoltajana ja Untamo Utrion toimittama kokoelmateos Viisi vuotta kansanhuoltoa, sekä osa kansanhuoltoa koskevasta tutkimuskirjallisuudesta antavat viitteitä valiokunnan toiminnan laajuudesta ja sen luonteesta. Tiedot vaikuttavat kuitenkin olevan tietyiltä osin vajaita ja etenkin kansanhuoltoviranomaisten omissa muistelmissa valiokunnan toimintaa kuvaillaan lähes pelkästään ylistävään sävyyn. Tarkemman kuvan selvittämiseksi Yhteishyvän valiokunnan toiminnan ja tiedotuksen luonteesta ja vastausten löytämiseksi tutkimuskysymyksiin sovelletaan tässä tutkimuksessa klassista kommunikaation tutkimuksen menetelmää¹⁵ ja sen sisältämiä apukysymyksiä (*kuka sanoo, kenelle, mitä, miten, millä tarkoituksella ja millä vaikutuksella?*) valiokuntien kokouksiin liittyvään pöytäkirja-aineiston sekä muiden alkuperäislähteiden tarkasteluun. Oliko valiokunta todella avoimeen mielipiteidenvaihtoon pyrkinyt neuvoa-antava keskustelufoorumi, kuten sitä julkisuudessa viranomaisten taholta kuvailtiin, vai toimiko se pikemminkin sota-ajan totaalityönsä ja poikkeusolojen sanelemalle tiedotukselle ominaisena propagandaväylänä?

Kommunikaatioprosessien tarkastelussa ensimmäisenä nousee usein esiin kysymys tiedon lähettäjistä. Yhteishyvän valiokunnan kokoontumisissa tapahtunutta tiedotustoimintaa tarkasteltaessa kysymys *kuka sanoo* kohdistuu väistämättä kansanhuoltoministeriön virkamiehiin sekä muihin kokouksiin osallistuneisiin viranomaistahoihin. Valiokunta kokoontui ministeriön kutsusta ja istunnoissa esillä olleet aiheet sekä niiden käsitelytapa olivat pitkälti ministeriön ennalta määrittelemiä. Sen toimintaa ei näin ollen voida tarkastella erillään muusta kansanhuoltoaiheisesta tiedotuksesta vaan yleiskuvan

¹⁵ Kommunikaatioprosessista vrt. esim. Jowett&O'Donnell 1992, 14-15, 154; Kulha 1972, 5-9.

luominen kansanhuoltoministeriön toimintakentästä nousee välttämättömäksi. Pyrkimyksenä tämän tutkimuksen yhteydessä on tällöin selvittää, ketkä valiokunnan toiminnan taustalla ministeriön puolelta vaikuttivat, ketkä ministeriön taholta olivat valiokunnan kokoontumisessa edustettuina ja mitä tämä kertoo valiokunnan asemasta osana ministeriön tiedotustoimintaa.

Vastaavasti etsittäessä vastauksia *kenelle* -kysymykseen kohdistuu huomio valiokunnan kokoontumisissa paikalla olleisiin järjestöihin. Yhteishyvän valiokunnan kokoontumisissa kansanhuoltoaiheisen tiedottamisen voidaan katsoa mielenkiintoisella tavalla kohdistuneen yhtä aikaa paitsi suppeaan ja valikoituun kuulijajoukkoon, samalla myös laajoihin kansanosiin, joita eri alojen keskusjärjestöt edustivat. Olennaista tällöin onkin selvittää, mitkä järjestöt valiokunnan toiminnassa olivat edustettuina, mitä väestöryhmiä järjestöt puolestaan edustivat ja mitä tämä kertoo järjestökanavan merkityksestä kansanhuoltoministeriön tiedotustoiminnan osana.

Tutkimuksen tavoitteen kannalta keskeisten *mitä* ja *miten* -kysymysten kautta pyrin puolestaan selvittämään pääosin aikakauden omien propagandaoppaiden sisältämien tulkintamallien¹⁶ pohjalta valiokunnassa harjoitetun tiedotuksen sisältöä ja tapoja, joilla asioita viranomaisten taholta esiteltiin. Painopiste tällöin on sisältöjen laadullisten piirteiden analysoimisessa. Kriisitilanteessa harjoitettu tiedotus pyrkii usein kaavoittumaan ja keskittymään tiettyjen tärkeimpien tavoitteiden korostamiseen¹⁷. Sotavuosien vaikean taloudellisen tilanteen ja ajoittain vakavaksi muodostuneiden elintarvikekriisien ollessa tarkasteluajankohtana osa jokapäiväistä arkea on valiokunnan toiminnan ymmärtämiseksi tällöin olennaista selvittää, mitkä asiat kulloinkin olivat keskusteluissa esillä. Tiedotuksen luonteen selvittämiseksi puolestaan on analysoitava valiokunnassa pidettyjen alustusten ja puheiden esittämistapaa taloudessa tapahtuneiden muutosten valossa, jotta voitaisiin saada selville, miten totuudenmukaisesti asioista valiokunnassa todella tiedotettiin.

¹⁶ Aikakauden propagandamalleista esim. Latvala 1938, 90-91, 96-97; Latvala 1941, 28-29; Latvala 1942, 21-30; Leppo 1939, 200-203; Huhtala 1937, 13, 31; Lasswell 1938, 9, 202-203, 208. Myöhemmistä propagandan tutkimuksen malleista esim. Jowett&O'Donnell 1992, 154; Kulha 1972, 5-9; Rantapelkonen 2002, 24-25.

¹⁷ Vrt. esim. Kulha 1972, 6.

Millä tarkoituksella ja millä vaikutuksella –kysymysten osalta tarkemman selvittämisen kohteina ovat ministeriön asettamat tavoitteet Yhteishyvän valiokunnan olemassaololle sekä tavoitteiden toteutuminen käytännössä. Tässä yhteydessä vastausten löytäminen liittyy monella tapaa valiokunnissa käsiteltyjen asioiden sisältöä ja esittämistapaa koskevaan tarkasteluun. Mitkä olivat ministeriön asettamat tavoitteet ja miten ne näkyivät valiokunnan toiminnassa käsiteltäessä kansanhuoltoa koskeneita asioita yhdessä järjestöedustajien kanssa?

Edellä mainittujen kysymysten esittäminen vaikuttaa perustellulta, koska tiedon ja tiedotuksen luonteen näkökulmasta tarkasteltaessa lähteiden välittämä kuva valiokunnista on ajoittain hyvinkin ristiriitainen. Toisaalta Helsingissä toiminut Yhteishyvän keskusvaliokunta esitteli jopa eräänlaisena kansanhuoltoon liittyvän parlamentarismien kehittymänä, ”pienoiseduskuntana”, jossa suurjärjestöjen kautta koko kansa oli edustettuna kansanhuollollisessa päätöksenteossa. Toisaalta taas valiokunnissa tapahtunut tiedottaminen vaikuttaa palvelleen voimakkaasti kansanhuoltoviranomaisten omia pyrkimyksiä esivallan taholta suunnatun mielialan ohjauksen ja julkisuuden hallinnan välineinä:

*Ajatus Yhteishyvän valiokunnan perustamisesta oli sinänsä hyvä. Jo siihen aikaan oli olemassa ihmisiä, jotka katsoivat asianaan olevan nälviä kansanhuoltoviranomaisia. Ministeriön läheisyyteen sopi sen vuoksi yrittää kasvattaa joukko aatteellisia ihmisiä, jotka yhteisymmärryksessä valtiotalan kanssa pyrkivät sovittamaan asioita parhain päin. Sitä paitsi väestönkin mieliala oli tuona aikana korkealla. Yritettiin puhaltaa yhteen hiileen. Luotettiin niihin, jotka maan ja kansan paras silmämääränään yrittivät kansaa valistaa. Jo yksistään ministeriön työn ja toiminnan kannalta oli mitä tärkeintä, että sen suorittamien usein varsin epämieluisienkin toimenpiteiden syytä ja tarkoituksia selvitettiin julkisuudessa sillä tavalla kuin ministeriö toivoi. Tähän päämäärään Kotilainen pyrki.*¹⁸

Tämän tutkimuksen ulkopuolelle olen rajannut sodan jälkeen perustetut Kuluttajain toimikunnat ja Tuottajain toimikunnat, jotka muuttuneissa poliittisissa ja yhteiskunnalli-

¹⁸ Toivonen 1950, 89-90.

sisäolosuhteissa perivät Yhteishyvän valiokunnan tehtäviä säännöstelyviranomaisten neuvoa-antavina avustajina. Vaikka säännöstelyn aika jatkuikin pitkälle sodan päättymisen jälkeen, on sodanjälkeisiä toimikuntia pidettävä koostumukseltaan ja tätä kautta myös luonteeltaan erilaisena kuin kaikkia yhteiskuntaryhmiä kokoamaan pyrkinyttä Yhteishyvän valiokuntaa, eikä niiden tarkastelu tämän tutkimuksen osalta tule kyseeseen. Myöskään vuodesta 1943 alkaen ympäri maata kansanhuoltoapiirien yhteyteen perustettujen alavaliokuntien tarkempi tarkastelu ei tämän tutkimuksen yhteydessä nouse keskeiseen asemaan. Jo pelkästään lähdeaineiston puutteellisuus asettaa omat rajoituksensa paikallistason valiokuntatoiminnan tutkimiselle. Lisäksi vaikka Helsingissä toimineen keskusvaliokunnan toiminnasta saatujen hyvien kokemusten myötä suullista tiedotustoimintaa laajennettiin ympäri maata, on pienempien valiokuntien toiminta rinnastettavissa muuhun sodan myötä yleistyneeseen paikallistason suulliseen tiedotukseen, jota on jo aiemmassa kirjallisuudessa varsin kattavasti selvitetty¹⁹.

1.3 Tutkimuksessa käytettävä aineisto

Tutkimuksessa käytettävä, Yhteishyvän valiokuntaa käsittelevä alkuperäisaineisto koostuu pääosin kansanhuoltoministeriön tiedotustoimiston (VA, KHMA, Tiedtsto) arkistoissa sijaitsevista kokousten keskustelupöytäkirjoista, kokouksissa pidetyistä puheista ja alustuksista sekä pöytäkirjojen pohjalta laadituista selostuksista. KHM:n arkistoille leimallinen aineiston laajuus ja hajanaisuus heijastuu tietyiltä osin myös tässä tutkimuksessa käytetyn materiaalin kohdalla. Valiokunnan ensimmäisen toimintavuoden ajalta säilynyttä aineistoa on vain hajanaisesti, mistä johtuen tarkastelun painopiste on jatkosodan ajassa sekä rauhaa seuranneessa kaudessa loppuvuodesta 1941 vuoteen 1945. Tutkimuksen pääpainon ollessa pöytäkirja-aineistosta sekä niiden liitteinä olevista kansanhuoltoaiheisista esitelmistä ilmenevissä tiedotuskäytännöissä ja tiedotuksen luonteessa, ei yksittäisten aukkokohtien merkitys kuitenkaan pääse kasvamaan työn kokonaistavoitteen kannalta liian suureksi.

Tiedotustoimiston arkistoista löytyvät myös ministeriön sisäisen tiedottamisen väylänä toimineen Kansanhuoltaja -lehden vuosikerrat, joiden Yhteishyvän valiokuntaa käsitte-

¹⁹ Esim. Jutikkala 1997; Kulha 1972.

levät artikkelit toimivat apuna erityisesti valiokuntatoiminnan laajuutta sekä sille asetettuja tavoitteita selvitettäessä. Ministeriön laatimat propagandasuunnitelmat, toimintaa koskevat raportit sekä Kalle Hautamäen keskeneräiseksi jäänyt kansanhuoltoministeriön 10-vuotishistoriikki ovat puolestaan yhdessä aikaisemman aihetta koskevan tutkimuksen kanssa auttaneet luomaan kokonaiskuvaa ministeriön tiedotustoiminnan eri muodoista.

Virallisjulkaisuista Suomen asetuskokoelmaa vuosilta 1939-1945 on käytetty kirjallisuuden ohella kansanhuoltoa koskevan lainsäädännöllisen ja hallinnollisen kehityksen selvittämisessä.

Alkuperäiskirjallisuudesta korvaamattomana apuna koko kansanhuollon kenttää ja Yhteishyvän valiokuntien toimintaa kartoittaessa on toiminut Untamo Utrion toimittama, vuodelta 1945 oleva kokoelmateos *Viisi vuotta kansanhuoltoa*, jossa ministeriön eri osastojen päälliköt esittelevät oman toimialansa rakentumista ja vaiheita sotavuosien ajalta. Vastaavasti Onni Toivosen vuonna 1950 julkaistu muistelmateos *Kymmenen vuotta kansanhuoltajana* tuo esiin kansanhuoltoviranomaisen aikalaisnäkemyksiä Yhteishyvän valiokuntien ja yleensä koko kansanhuollon toiminnasta. Sodanaikaista tiedotus- ja propagandatoimintaa sekä käsityksiä aikakauden tiedotuskäytännöistä selventävät omalta osaltaan muun muassa Jaakko Lepon *Propaganda, ratkaiseva ase* vuodelta 1939, W.K.Latvalan *Mainonta propaganda* vuodelta 1938 ja *Sodanaikainen HT-toiminta III* vuosilta 1941-42 sekä Janne Hakulisen *Propagandan käsikirja* vuodelta 1951.

Sodanaikaisia tiedotuskäytäntöjä ja propagandaa koskevan tutkimuksen piirissä on selvitetty varsin kattavasti hallituksen ja päämajan alaisuudessa toimineen, keskitetyn tiedotuskentän piirteitä. Keijo K. Kulha on tutkimuksessaan *Tarkoituksellista tiedotustoimintaa. Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta 1943-1944* selkeällä tavalla tuonut esiin propagandan voimakkaan vaikutuksen jatkosodan aikaisessa Suomessa, jolloin vapaata mielipiteen muodostamista ei täysin sallittu. Sensuuri esti tiettyjen asioiden käsittelyn ja julkinen propaganda pyrki viitoittamaan mielipiteen muodostuksen päälinjat muun muassa politiikkaa, sodankäyntiä ja myös kansanhuoltoa koskevissa asioissa. Samaa aihepiiriä valottaa myös Touko Perkon teos *TK-miehet jatkosodassa. Päämajan kotirintaman propaganda 1941-1944*. Eino Jutikkalan kohta sodan päätyttyä

kirjoittama Valtioneuvoston Tiedotuslaitoksen historiikki, joka sittemmin on julkaistu nimellä *Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka*, puolestaan tuo esiin aikalaisnäkemystä sota-ajan tiedotuskäytännöistä ja mielialojen tarkkailusta. Samalla teos omalta osaltaan selventää rinnakkain ja läheisessä yhteistyössä kansanhuoltoministeriön omien tiedotuselinten kanssa toimineen VTL:n kehitystä.

Ottaen huomioon sotatalouden kaikkia yhteiskunnan osia koskenut luonne, voidaan kansanhuoltoministeriötä koskevan tutkimuksen varsin vähäistä määrää pitää valitettavana. Kansanhuoltoministeriön toimintaa ja yleisiä säännöstelyyn liittyviä piirteitä valottaa Karli Salovaaran *Säännöstellen selvittiin*. Ministeriön kehitystä ja kansanhuoltoviranomaisten taustoja on tutkinut Simo Keränen vuodelta 1993 peräisin olevassa pro gradu –työssään *Kansanhuollon organisaatio 1939-1949*. Tämän tutkimuksen kannalta kaikkein mielenkiintoisimmaksi nouseva Antti Vainion pro gradu –työ *Kansanhuoltoministeriön tiedotustoiminta vuosina 1939-1949* puolestaan esittelee varsin kattavasti kokonaiskuvaa kansanhuoltoministeriön tiedotustoimiston vaiheista ja tiedotuksen muodoista. Maininnat koskien Yhteishyvän valiokunnan toimintaa ja yleisemmin järjestöihin suuntautunutta tiedotustoimintaa ovat kuitenkin vähäisiä. Vainio näkee valiokunnan pääasiassa propagandan vaikutusta tehostaneena tiedotusväylänä, jossa henkilökohtaisten kontaktien muodossa kyettiin täydentämään joukkotiedotusvälineiden vaikutusta säännöstelyyn liittyen.²⁰ Kuva, joka Vainion tutkimuksen Yhteishyvän valiokuntaa ja muuta järjestötoimintaa koskevasta osuudesta välittyy, vaikuttaa varsin yksipuoliselta ja vaatii tarkennusta. Muissa edellä mainituissa teoksissa tiedot Yhteishyvän valiokunnasta jäävät yksittäisten mainintojen tasolle.

Kansanhuollon toimintaympäristön ymmärtämisen kannalta tärkeää taloushistoriallista näkökulmaa tämän työn osalta edustavat muun muassa E.O. Tirrosen *Sotatalous. Suomen sota 1941-1944*, Ilkka Seppisen *Suomen ulkomaankaupan ehdot 1939-1945*, Ilkka Nummelan toisen maailmansodan Suomelle aiheuttamia kustannuksia käsittelevä *Inter arma silent revisores rationum* sekä Tapani Paavosen teokset.

²⁰ Vainio 1987, 32-35; Vrt. myös Salovaara 1977,

2. YHTEISHYVÄN VALIOKUNTA MUODOSTUU

2.1 Perustaminen

Syksyllä 1940 oli kansanhuolto joutunut vaikeaan tilanteeseen. Tarvikkeiden tuonti ulkomailta oli suuresti tyrehtynyt Saksan vallattua Tanskan ja Norjan ja Itämeren salmien kautta kulkeneiden kauppayhteyksien näin katkettua. Vastaavasti kotimaiset varastot olivat samanaikaisesti hupenemassa. Alueluovutusten myötä viljeltävä pinta-ala oli supistunut ja kotieläinkannat laskeneet, mikä elintarvikkeiden osalta merkitsi uhkaavaa pulaa. Kansanhuoltoministeriön henkilöstölle tämä merkitsi työntäyteistä aikaa. Laajakantoisia päätöksiä lyötiin lukkoon varsin nopeassa aikataulussa ja tärkeimpien tarvikkeiden saantia ryhdyttiin yhä laajemmin säännöstelemään.²¹

Vaikean tilanteen edessä Rytin johtaman hallituksen silloinen kansanhuoltoministeri, vuorineuvos V.A. Kotilainen, kääntyi suurjärjestöjen puoleen kootakseen maan elinkeinoelämän johtoa jatkossa tehtävien päätösten taakse. Lokakuun 22. päivä 1940 kutsuttiin ministeriöön Kotilaisen toimesta joukko järjestöedustajia, joille selostettiin vallitsevaa tilannetta ja pyydettiin läsnä olevia myötävaikuttamaan siihen, että edessä olevasta vaikeasta ajasta selvittäisiin mahdollisimman vähäisin menetyksin. Tilaisuudessa läsnä olleiden tahojen tuki saavutettiin ministeri Kotilaisen toiveiden mukaisesti. Kokouksessa käyttivät puheenvuoroja muun muassa ministeri Tanner, maanviljelysneuvos Jyske, kapteeni Poijärvi, toimitusjohtaja Aura, konsulentti Saurio kansanedustaja Salmela-Järvinen, kenraalit Talvela ja Martola, tohtorit Jännes ja Gadolin sekä monet muut luvaten ministerille edustamiensa tahojen sekä järjestöjen tuen kansanhuollon kamppailussa.²²

Arvovaltaisen edustajiston myötävaikutuksella sai näin osana kansanhuoltoministeriön suullista tiedotustoimintaa alkunsa kansanhuoltoministeriön kutsusta kokoontunut keskustelufoorumi, josta jatkossa ryhdyttiin käyttämään nimitystä Yhteishyvän valiokun-

²¹ Tekstiluonnos *Yhteishyvän valiokunta* VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.; Salovaara 1977, 42-43.

²² Tekstiluonnos *Yhteishyvän valiokunta – kansanhuollon pikkueduskunta*. VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

ta²³. Valiokunnan jäsenistön määräksi muotoutui tulevina vuosina kokouksesta riippuen noin 30-40 suurta keskusjärjestöä. Edellytyksenä valiokunnan jäsenyydelle vaikutetaan etenkin alkuvaiheessa pidetyn järjestöjen laaja-alaisuutta ja suurta jäsenmäärää Perustelut tälle valinnalle olivat selvät: *Periaatteena on nimittäin ollut se, että valiokunnassa ovat edustettuina vain suuret keskusjärjestöt, joilla on paikallisjärjestöjä eri puolilla maata, koska muuten valiokunta paisuisi kovin suureksi ja tulisi kokoonpanoltaan hajanaiseksi*²⁴.

Neuvoa-antavaksi luonnehditun valiokunnan kokouksissa kohtasivat toisensa yhteiskunnan eri alojen edustajat, kuten maatalous- liikemies-, osuustoiminta-, ja teollisuusliittojen edustajat, kotitaloudellisten ja moninaisten yleisluontoisten järjestöjen naiset ja miehet.²⁵ Kuten ministeri Kotilaisen perustamiskokouksessa lausumista sanoista kävi ilmi, oli pyrittävä rakentamaan mahdollisimman laaja rintama kansanhuollon tueksi. Järjestöjen lähettäessä kokouksiin usein useampiakin edustajia, nousi heidän lukumääränsä usein noin kuuteenkymmeneen. Ministeriön virkamiehet, Helsingin kansanhuolto-lautakunnan jäsenet ja ulkopuoliset asiantuntijat sekä tarkkailijat mukaan laskien kokousten osanottajien määrä saattoi nousta 70-80 henkilöön. Vaihtelut eri kokoontumisten osanottajamäärissä vaikuttavat tarkasteluajankohtana kuitenkin olleen varsin suuria. Esimerkiksi heinäkuussa 1942 Valtioneuvoston juhlahuoneistolla järjestetyssä kokouksessa edustettuna oli ”vain” 27 eri alan järjestöä, kun syyskuussa 1944 valiokunnan kokoontuessa ministeriön viisivuotispäivän johdosta paikalla oli yhteensä 60 järjestöedustajaa.²⁶

2.2 Toimintatavat

Vuoden 1941 kuluessa koettiin yhteiskunnallisessa ja poliittisessa kehityksessä monia kauaskantoisia muutoksia, jotka ohjasivat koko kansanhuoltoa koskevaa päätöksentekoa

²³ Nimitys yhteishyvän valiokunta juontaa juurensa Rankan suuren vallankumouksen aikoihin. Esikuvansa mukaisesti pyrki 1940 Kotilaisen toimesta perustettu erinäisten järjestöjen keskustelufoorumi tuemaan kansan toimeentuloa.

²⁴ Tekstilunnon *Yhteishyvän valiokunta*. VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

²⁵ Sama.

²⁶ Tekstilunnon *Yhteishyvän valiokunta* VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Selostus kokouksesta 3.7.42 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Pöytäkirja kokouksesta 25.9.1944. VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

vuosiksi eteenpäin. Säännöstelytoimien laajeneminen valtalain säätämisen myötä ja liittyminen Saksan rinnalla uuteen sotaan muovasivat myös Yhteishyvän valiokunnan piirteitä. Totaalisen sodan päämäärät vaativat jatkossa entistä tiiviimpää yhteydenpitoa viranomaisten ja järjestöjen välillä kansanhuollon turvaamiseksi. Toiminta vaikuttaakin vakiintuneen valiokunnan ensimmäisen toimintavuoden aikana ja myös käytännön työjärjestys sai muodon, jota noudatettiin aina vuoden 1945 loppuun saakka.

Kaksi ensimmäistä istuntoaan valiokunta piti kansanhuoltoministeriön tiloissa, mutta jäsenmäärän jatkossa lisääntyttyä muodostuivat kokoontumispaikoiksi valtioneuvoston juhlahuoneisto ”Smolna” sekä etenkin vuoden 1944 aikana Säätytalo, millä osaltaan lienee pyritty korostamaan valiokunnan virallisuusluonteista roolia kansanhuollon neuvonantavana elimenä. Yksittäisiä kokouksia pidettiin kuitenkin kevättalven 1945 aikana myös ravintola Royalin tiloissa.²⁷

Kokousten työjärjestys puolestaan vakiintui noudattelemaan nelivaiheista jakoa (ks. liite 4). Järjestöjen saapuessa paikalle keskeisenä tarkoituksenaan saada suoraa ja ajankohtaista tietoa kansanhuollon kokonaisnäkyistä aloitettiin valiokunnan istunnot lähes poikkeuksetta kansanhuoltoministerin tai hänen edustajansa pitämällä tilannekatsauksella, joissa luotiin katsaus kansanhuollon kentän kokonaistilanteeseen kokoushetkellä. Vaikka tilanneselostuksissa usein käsiteltiinkin varsin yksityiskohtaisesti huoltotilannetta erityisesti tärkeimpien elintarvikkeiden kohdalta, olivat teemat ajoittain varsin laajoja. Tilanneselostusten kautta pyrittiinkin mitä ilmeisimmin laajentamaan myös järjestöedustajien mahdollisuuksia nähdä kansanhuollon tilanteen taustalla vaikuttaneita poliittisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä. Valikoiva ja ennalta suunniteltu esitystapa kuitenkin mahdollistivat asioiden esittämisen kulloinkin laajempiin tarkoitukseen parhaiten soveltuvalla tavalla, kuten tämän työn myöhemmistä luvuista tarkemmin selviää.

Kansanhuoltoministerien pitämiä tilannekatsauksia seurasivat viranomaisten puolelta keskeisiksi katsottujen aiheiden käsittely kahden tai useamman erikoisselostuksen muodossa. Puhujina erikoisselostusten kohdalla toimivat tällöin eri alojen asiantuntijat, kuten kansanhuoltoministeriön eri osastojen päälliköt, toimistopäälliköt sekä muiden vi-

²⁷ Selostukset ja pöytäkirjat Yhteishyvän valiokunnan kokouksista VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Tekstiluonnos *Yhteishyvän valiokunta-kansanhuollon pikku-eduskunta* VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Toivonen 1950, 89.

ranomaistahojen edustajat. Ajankohtaisten kansanhuoltokysymysten selvittämisen ohella kyettiin näin myös esittelemään läsnäolijoille jo suoritettuja tai edessä olleita sääntötoimenpiteitä. Pyrkimyksenä lieneekin tällöin ollut paitsi suora tiedottaminen ajankohtaisista asioista, myös pohjan luominen esityksiä seuranneille keskusteluille, joissa järjestöedustajat saivat tuoda esiin omia näkemyksiään kansanhuoltotoimista.

Varsin tiiviissä aikataulussa esitettyjen alustusten päätteeksi vietettiin kahvihetki, jonka yhteydessä eri osapuolet pääsivät tapaamaan toisiaan. Kuten tilannetta jo valiokunnan toimiessa kuvailtiin, *Korviketauko ei suinkaan ole mikään vähäpätöinen ohjelmanumero, sillä sen aikana on järjestöjen edustajilla ja ministeriön virkailijoilla tilaisuus vapaaseen seurusteluun ja mielipiteiden vaihtoon*²⁸. Lopuksi kokoonnuttiin yhteiseen keskusteluun, jossa usein nousivat esiin kannanotot kansanhuoltoministeriön päätöksiä ja pidettyjä tiedonantoja kohtaan. Yhteishyvän valiokunnan neuvoa-antava rooli nousikin esiin ennen muuta keskustelujen kautta. Paitsi kokouksissa pidettyjen esitelmien kautta esiin nostettujen asioiden herättämät mielipiteet, myös muut kansanhuoltoa koskevat kysymykset ja parannusehdotukset tulivat järjestöjen taholta julki usein useiden tuntien mittaisiksi muodostuneiden keskustelujen kuluessa.

2.3 Valiokuntatoiminnan laajentuminen

Propagandan vaikutusten heikkeneminen on sota-aikaista tiedotusta koskeneissa tutkimuksissa tuotu esille useaan otteeseen. Kuten muun muassa Kulha on todennut, oli koko propagandarintama sodan loppupuolelle tultaessa hiljentynyt siitä, mitä sen toiminta oli ollut sodan alkuaikoina²⁹. Touko Perkon tulkintaa seuraten tähän saattoi vaikuttaa se tosiasia, että suomalaisissa oli havaittavissa selkeää kyllästymistä viralliseen, sodan alusta alkaen esille tuotuun yksimielisyys- ja optimismipropagandaan, olipa sitten kyse rintamatapahtumista tai kansanhuollollisista asioista³⁰. Vastaavasti Eino Jutikkala tote-

²⁸ Tekstiluonnos *Yhteishyvän valiokunta VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5*.

²⁹ Kulha 1972, 76, 100.

³⁰ Perko 1974, 137; Kuvaavana esimerkkinä suhtautumisesta propaganda- ja valistustoimintaan toimii myös VTL:n heinäkuun 1942 mielialaraportissa esitetty kommentti Haminan suunnalta: ”*Liiallinen maanviljelijöiden neuvonta radiossa on menettänyt merkityksensä miltei kokonaan maanviljelijöiden kannalta katsoen, eikä sille paikkakunnalla anneta mitään arvoa, päinvastoin sille hymyillään. Olisi syytä sitä tuntuvasti vähentää.*” Favorin&Heinonen 1972, 126.

aa teoksessaan VTL:n salainen sotakronikka, että suuri yleisö suorastaan janosi tietoja myös suoraan eikä vain lehdistön välityksellä. Kansanvaltaisessa maassa sillä myös katsottiin olevan oikeus niitä saada. Uusia keinoja ja tiedotuskanavia pyrittiin näin ollen ymmärrettävistä syistä luomaan. Varsin nopeasti muodostui tavaksi pyytää mitä erilaisimpien järjestöjen kokouksiin niin Helsingissä kuin muillakin paikkakunnilla viranomaisedustajia pitämään tilannekatsauksia.³¹

Myös kansanhuoltohallinnon taholta suullisen tiedottamisen laajentaminen vaikuttaa tulleen yhä suuremmassa määrin kyseeseen erityisesti vuodesta 1943 eteenpäin. Kuten valiokuntatoimintaa ulospäin esiteltäessä haluttiin asia muotoilla: *Ettei se ole kuolleena syntynyt, vaan elinvoimainen ja tuiki tarpeellinen, sitä todistaa sen toiminnan alueellinen laajentuminen. Vähitellen on nim. osoittautunut tarpeelliseksi kehittää yhteishyvän valiokunnan toimintaa siten, että sen kanssa välittömään kosketukseen pääsisi yhä laajempia kansalaispiirejä kautta maan. Näin onkin jo perustettu useisiin kulutuskeskuksiin yhteishyvän alavaliokuntia ja lisää niitä turpeen mukaan perustetaan*³². Helsingissä lokakuusta 1940 alkaen toiminut Yhteishyvän valiokunta sai näin jatkoa ympäri maata perustetuista paikallistason valiokunnista³³.

Paikallistasolla toimineita alavaliokuntia perustettiin vuosien 1943 ja 1944 aikana varsin runsaasti eri puolille maata. Kiteellä tammikuussa 1943 toimintansa aloittaneen ensimmäisen maaseudun alavaliokunnan lisäksi oli syksyyn 1943 mennessä paikallistason valiokuntia muodostettu 38 kappaletta, kuten Kansanhuoltaja –lehden artikkelista *Nelisenkymmentä Yhteishyvän valiokuntaa kh-viranomaisten ja kansalaisten yhdysiteenä* ilmenee³⁴. Untamo Utrio puolestaan totesi vuonna 1945 kansanhuoltoaiheista tiedotustoimintaa käsitelleessä yhteenvedossaan maassa toimineen yli 50 niin kutsuttua yhteishyvän valiokuntaa, joissa kuukausittain annettiin selostuksia kansanhuollon eri aloilta. Samaan suullisen tiedottamisen kategoriaan kuuluivat myös erikseen järjestetyt yksittäi-

³¹ Jutikkala 1997, 199.

³² Tekstiluonnos *Yhteishyvän valiokunta* VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

³³ Samalla, kun uusia valiokuntia ryhdyttiin perustamaan niin maaseudulle kuin suurempiin kulutuskeskuksiin, vaikuttaa myös Helsingissä toimineen Yhteishyvän keskusvaliokunnan osalta tulleen ajankohtaiseksi tarkentaa nimitystä. Arkistolähteissä ja kirjallisuudessa tämä näkyy siinä, että erotuksena alavaliokunnista varsinaisesta Yhteishyvän valiokunnasta ryhdyttiin vuodesta 1943 käyttämään tilanteesta riippuen nimitystä Helsingin Yhteishyvän valiokunta, Yhteishyvän päävaliokunta tai Yhteishyvän keskusvaliokunta.

³⁴ Kansanhuoltaja n:o 8/1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Hd1.

set tiedotustilaisuudet sanomalehtimiehille sekä eri kansalaisjärjestöjen edustajille. Niin ikään hankittiin järjestöjen omiin kokouksiin esitelmöitsijöitä viranomaisten puolelta.³⁵

Täsmällisen kuvan saaminen paikallistason alavaliokuntien perustamisesta, toiminnasta ja lukumäärästä ei kansanhuoltoministeriön tiedotustoimiston arkistoista löytyvän materiaalin pohjalta ole kaikilta osin mahdollista. Eri paikkakunnilta ministeriöön lähetetyt yksittäiset pöytäkirjat (ks. liite 1) sekä Kansanhuoltaja –lehden artikkelit antavat kuitenkin kokonaisuutena varsin kattavan yleiskuvan alavaliokunnista. Vuosilta 1943 -1944 olevat pöytäkirjat luetteloiden osoittavat ainakin Vaasan kansanhuoltoläänissä, Etelä-Pohjanmaalla ja Keski-Suomen alueella paikallisvaliokuntien olleen varsin aktiivisesti toiminnassa. Suomenkielisten paikkakuntien pöytäkirjoissa myös muun muassa Kuopion, Iisalmen ja Joensuun alueet nousevat esiin. Vastaavasti kaksikielisten alueiden kohdalla Porvoon ja Loviisan pöytäkirjat osoittavat paikallistason valiokuntakokouksiin osallistuneen ajoittain varsin korkeissa asemissa toimineita kansanhuoltoviranomaisia aina lehdistösihteeri Yrjö Rauanheimoa ja toimistopäällikkö Utriota myöten. Luettelot esimerkiksi Porvoossa ja Laihialla Yhteishyvän alavaliokuntiin osallistuneista tahoista puolestaan osoittavat, että paikallistasolla pyrittiin kokoamaan yhteen paitsi eri järjestöjen edustajia myös korkeassa asemassa olevia tai kunnallisissa luottamustoimissa alueellaan toimineita yksityishenkilöitä.³⁶

Toiminta paikallistasolla vaikuttaa pohjautuneen Yhteishyvän keskusvaliokunnassa muotoutuneisiin käytäntöihin. Jäsenjärjestöt ja yksityishenkilöt kutsuttiin koolle paikallistasolla toimineiden kansanhuoltojohtajien sekä kansanhuoltolautakuntien toimesta. Valiokuntien kokoustilana toimivat paikkakunnasta ja osanottajien määrästä riippuen kunnan- tai kaupungintalot, työväen-, urheilu- tai järjestötalot, erilaiset ravitsemusliikkeiden tai osuuskuntien kokoustilat sekä kansanhuoltopiirien omat toimitilat. Myös varsinainen kansanhuolto koskevien asioiden käsittely noudatteli etenkin suurimmissa keskuksissa pitkälti Yhteishyvän keskusvaliokunnalta omaksuttua kaavaa, kuten pöytäkirja Kuopiossa toinen päivä toukokuuta 1944 pidetystä kokouksesta osoittaa: *Kokouksen avasi piiritoimiston johtaja maanv.neuvos Tatu Nissinen, kosketellen samalla maitotalouskysymystä, jonka jälkeen kokouksen puheenjohtajaksi valittiin kokouksen avaaaja*

³⁵ Utrio 1945, 192

³⁶ Pöytäkirjat Yhteishyvän alavaliokuntien kokouksista VA,KHMA,Tiedtsto, Ca5; *Kokemuksia Yhteishyvän valiokunnasta* Kansanhuoltaja n:o 3/1944 VA,KHMA,Tiedtsto, Hd1.

ja sihteeriiksi maakuntasihteerit. *Kansanhuollollisen katsauksen esitti maakuntasihteeri Otto E. Karttunen. Sitten seurasi toimistopääll. Yöntilän esitys vuota- ja lihatilanteesta. Korviketauon jälkeen esitelmöi agron. L. Pekkarinen ravintokasvien luovutusjärjestelmästä ja viimeisen esitelmän piti agron. A.E. Miettinen omatoimisuudesta*³⁷. Kokousten lopuksi seurasivat keskustelut, joissa nousivat esille monet valtakunnalliset ja ennen kaikkea paikallistasoa koskettaneet kansanhuollolliset kysymykset. Koko valiokunta-toiminnan perusluonteelle ominaisella tavalla päätettiin kokoukset myös paikallistasolla yhteishenkeä, omavaraistumista ja tavoitteellista toimintaa korostaneisiin kiitossanoihin.

Viitteitä Yhteishyvän alavaliokuntien merkityksestä kansanhuoltoviranomaisille sekä niihin osallistuneille järjestöille ja yksityishenkilöille antavat yksittäiset Kansanhuoltaja-lehden artikkelit, joissa etenkin Vaasan läänin kohdalta toimintaa on esitelty varsin yksityiskohtaisesti. *Yhteishyvän valiokuntien kokoukset ja maaseudulla niitä vastaavat tiedotustilaisuudet ovat yhdistäneet kansamme eri piirejä toisiinsa, lujittaneet yhteistuntoa ja rakentavaa henkeä ja tukeneet kansanhuoltohallintoa*³⁸. Paikallistasolla tapahtuneen suullisen tiedotustoiminnan positiivisia ja mielialaa kohottaneita vaikutuksia voitaneenkin aiemman tutkimuksen valossa pitää todellisina. Kansanhuolto-organisaation sisäiseen tiedotukseen tarkoitettussa Kansanhuoltaja –lehdessä ilmestyneiden artikkeleiden sisältö vaikuttaa kuitenkin poikkeuksetta korostaneen toiminnan myönteisiä puolia eri alueiden kansanhuoltoviranomaisten kuvaillessa omia saavutuksiaan - olipa sitten kyse säännöstelyn tarkkailusta, suomalaisen järjestelmän vertailusta muihin maihin tai, kuten tässä tapauksessa, Yhteishyvän alavaliokunnista. Tarkemman kuvan saamiseksi alavaliokuntien toiminnasta sekä niiden merkityksestä niin kansanhuoltoviranomaisille kuin paikallistason järjestöille ja yksityishenkilöille olisikin pöytäkirja- ja muuta alkuperäisaineistoa pyrittävä löytämään esimerkiksi kuntakohtaisista arkistoista. Tämän tutkimuksen kohdalla tarkastelu kohdistuu kuitenkin jatkossa Helsingissä toimineen varsinaisen Yhteishyvän valiokunnan tiedotuskäytäntöihin ja toiminnan tavoitteisiin.

³⁷ Pöytäkirjat Yhteishyvän alavaliokuntien kokouksista VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

³⁸ *Kokemuksia Yhteishyvän valiokunnista* Kansanhuoltaja n:o 2/1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Hd1.

3. VIRANOMAISOSAPUOLI

3.1 Kansanhuoltoministeriön organisaatio

Lähdettäessä tarkastelemaan valiokunnassa käsiteltyjen asioiden sisältöä ja yleisemmin koko valiokuntatoimintaa kommunikaatiotutkimuksen periaatteiden mukaisesti on ensimmäisenä syytä kiinnittää huomiota informaation lähettäjiin³⁹. Kuten edellä on jo osittain ilmennyt, kansanhuoltoministeriön toiminnan taustalla vaikuttivat keskitetyn totaalityalouden rakenteet, joiden mukaisesti myös kansanhuoltoa koskeva tiedotus pyrittiin järjestämään. Yhteishyvän valiokunnassa pidettyjen puheiden ja alustusten esittäjäkunta puolestaan koostui pitkälti kansanhuoltoministeriön viranhaltijoista sekä muista viranomaistahoa edustaneista asiantuntijoista, joita tarvittaessa kutsuttiin valiokunnan kokouksiin. Ennen Yhteishyvän valiokunnan pöytäkirjojen ja esitelmien pohjalta tapahtuvaa viranomaistahon tarkempaa analysointia on kuitenkin luotava katsaus kansanhuollon organisaatioon ja sen kehitykseen, jotta saataisiin selville, mitä tasoa ministeriön hierarkiassa valiokunnassa läsnä olleet viranomaiset edustivat.

Ministeriön henkilöstö vaikuttaa olleen taustoiltaan varsin hajanaista. Heidän optionsa, kokemuksensa, ikänsä ja poliittiset näkemyksensä poikkesivat suuresti toisistaan. Varsinaisesti ennakoitua muodostunutta yhdyssidettä ei perustamisvaiheessa ollut, ei myöskään tottumusta säännöstelytalouden organisoimiseen. Kansanhuoltoministeriöstä annetuissa asetuksissa oli määrätty, että ministeriön virkoihin tuli valita sopivaksi katsottuja henkilöitä. Toisin kuin muissa ministeriöissä ei virkoja täytettäessä pidetty kiinni vaatimuksista koskien tietyssä virka-asemassa olevien viranomaisten lainopillista tai muuta muodollista taustaa. Kansanhuoltoministeriö oli valtava maan talouselämää ohjannut laitos, jossa piti tietää asioista laajalti eri talouden aloja koskien. Tätä taustaa vasten tarkasteltuna oli kansanhuoltoministeriön viran- ja toimenhaltijoilta vaadittava toisenlaisia tietoja ja toisenlaista kokemusta kuin vakinaisten ministeriöiden sisällä.⁴⁰

Nopeasti vaihtuvissa tilanteissa vaadittiin mukautumiskykyä. Asioita piti pystyä käsittelemään ´liikemiesmäisesti´ ja nopeasti, mikä näkyi ministeriön nimityksissä siinä, että

³⁹ Vrt. esim. Kulha 1972, 5; Jowett&O'Donnell 1992, 154.

⁴⁰ ASK 290/1939; ASK 169/1942; Keränen 1993, 12; Toivonen 1950, 7.

virkamieskoulutuksen saaneita kansanhuoltoministeriöön oli saatava joukko talouselämän eri alojen ammattilaisia. Samalla tavoin kuin viranhaltijoiden täytyi kasvaa tehtävänsä mukana, myös koko kansanhuoltoministeriön organisaatio kehittyi jatkuvasti. Kuten Toivonen on muistelmissaan todennut, jouduttiin uuden sodan puhjetessa 1941 olosuhteisiin, joissa olemassaolosta todella oli taisteltava. Puutteen ja säännöstelyn laajetessa kansanhuoltoministeriön oli laajennettava toimintaansa yhä uusille aloille.⁴¹

Luonteeltaan väliaikaiseksi tarkoitettu kansanhuoltoministeriö olikin rakenteidensa, henkilöstönsä ja toimenkuvansa puolesta jatkuvassa muutoksentelessä toimintavuosiensa aikana. Talvisodan ja välirauhan aikana ministeriön organisaatio laajeni ja toimintatavat hakivat vielä muotoaan. Sama kehitys jatkui vielä jatkosodan vuosinakin, mutta samalla toimivaltuudet hiljalleen selkiytyivät ja vuosien 1942 ja 1943 uudistukset johtivat siihen, että ministeriön toiminta vähitellen vakiintui.⁴²

Kansanhuollon organisaatiosta oli perustamissuunnitelmien mukaisesti tehty päällikkövaltainen siten, että ylimpänä hierarkiassa olivat ministerit.⁴³ Ministerien lähimpänä apuna toimivat yleissihteeri ja kansliapäällikkö, joiden tehtäväkuvaan kuuluivat muun muassa kansanhuollon tilanteen seuraaminen ja tämän pohjalta esitysten tekeminen ministerille ja osastopäälliköille. Edellä mainittujen virkojen lisäksi ministeriössä toimi kaupallinen asiantuntija ja puolustuslaitoksen tarpeiden näkökulmasta ministeriön toimintaa seurannut yhdysupseeri. Vastuualueiden mukaan ministeriö oli alun perin vuonna 1939 jaettu eri osastoihin, joiden lukumäärä vuoteen 1940 tultaessa kasvoi seitsemään, 1942 ministeriön organisaatiouudistuksen seurauksena yhdeksään ja suurimmillaan vuonna 1943 kymmeneen. Ministeriön eri osastot puolestaan jakaantuivat toimistoihin, joiden päälliköt ministerien ja osastopäälliköiden tavoin vaihtuivat useaan otteeseen kansanhuollon vuosina. Itsenäistä päätöksentekovaltaa jaettiin erityisesti ministeri Kotilaisen toimikaudelta lähtien yhä enemmän myös alemmille tasoille, minkä johdosta päätöksenteosta ja toiminnasta saatiin joustavampaa. Tärkeimpinä tehtävinä osasto- ja toimistopäälliköillä kuitenkin oli valmistella ja esitellä omaan toimialaansa kuuluvat asiat ministerille.⁴⁴

⁴¹ Toivonen 1950, 7, 15.

⁴² Keränen 1993, 26, 51.

⁴³ Nummela 1981, 146-147; Keränen 1993, 8, 86.

⁴⁴ ASK 290/1939; ASK 169/1942; Keränen 1993, 9-10; Salovaara 1977, 17-20; Toivonen 1950, 20-24.

Lääni- ja maakuntatasolla maa oli jaettu kansanhuoltopiireihin, joiden hallinnollisina sijaintipaikkoina toimivat pääasiassa läänien pääkaupungit. Vuodesta 1943 perustettujen Yhteishyvän alavaliokuntien kannalta olennaista oli edellä mainittujen lisäksi myös paikallistason kansanhuoltotoiminta, josta kunnittain vastasivat kansanhuoltolautakunnat, kansanhuoltotoimistot sekä vuodesta 1941 valtion palkkaamat kansanhuollon päälliköt.⁴⁵

3.2 Viranomaiset Yhteishyvän valiokunnassa

Tarkasteltaessa Yhteishyvän valiokunnan kokouksiin osallistuneita viranomaisia voidaan havaita edustuksen kansanhuoltoministeriön taholta olleen paikalla korkeinta johtoa myöten. Kuten jo aiemmin on käynyt ilmi, kokousten kulku noudatti kaavaa, jossa kansanhuoltoministerin pitämä tilannekatsaus ja tervehdyssanat normaalitilanteessa käynnistivät valiokunnan istunnon. Kokouspöytäkirjojen ja niitä koskevien selostusten pohjalta voidaan todeta, että käytäntöä varsin tarkasti noudatettiin läpi valiokunnan toimintavuosien.

Valiokunnan toiminta-aikana aina V.A.Kotilaisen ministerikaudelta lähtien vuodesta 1940 kansanhuoltoministerinä toimi kerrallaan vähintään kaksi henkilöä, jotka vuosien kuluessa vaativan työtaakan ja hallitusmuutosten seurauksina useaan otteeseen vaihtuivat. V.A. Kotilaisen rinnalla laajaa työmäärää jakoi toisena kansanhuoltoministerinä Toivo Salmio. Huhtikuussa 1941 eronneen Kotilaisen tilalle varsinaiseksi kansanhuoltoministeriksi Rangellin I hallitukseen nimitettiin toimitusjohtaja Atte Arola, jonka rinnalla ministerinä toimi heinäkuuhun 1942 saakka Henrik Ramsay. Ramsayn noustua Arolan eron jälkeen I kansanhuoltoministeriksi toisena ministerinä tehtäviä hoiti toimitusjohtaja, agronomi Siivo Kantala. Linkomiehen hallituksessa 5.3.1943 – 8.8.1944 sekä sitä seuranneessa, rauhanneuvottelujen aikaisessa Hackzellin ministeriössä kansanhuoltoministerinä toimivat puolestaan K.J.Ellilä ja Jalo Aura. Yhteishyvän valiokunnan toimikaudella sodanjälkeisessä tilanteessa varsinaisina ministerin virkaa ehtivät hoitaa

⁴⁵ Rantatupa 2004, 458-464; Salovaara 1977, 20-22; Keränen 1993, 62-68.

lisäksi K.T.Jutila ja Kaarlo Hillilä sekä toisena ministerinä Hillilän kaudella Uuno Takki.⁴⁶

Pöytäkirjojen ja niitä koskevien selostusten hajanaisuus vuoden 1941 kohdalla aiheuttaa sen, ettei tarkan kuvan saaminen ministeri Kotilaisen ja häntä varsinaisena kansanhuoltoministerinä seuranneen V.A.Arolan osallistumisista kokouksiin ole mahdollista. Jatkossa kuva ministereiden keskinäisestä työnjaosta ja osallistumisista kokouksiin muodostuu kuitenkin varsin selväksi. Ministeri Ramsayn toimikaudelta lähtien varsinainen kansanhuoltoministeri oli työtehtäviensä salliessa aina mukana kokouksissa. Tilanteesta riippuen hänen sijaisinaan kokouksien avaajana ja tilannekatsausten pitäjänä toimivat yleisimmin toinen kansanhuoltoministeri tai ministeriön yleissihteeri Artturi Lehtinen. Päällikkövaltainen kansanhuollon organisaatio henkilöityi ministereissä, joiden läsnäoloa Yhteishyvän valiokunnan kokouksissa selvästi pidettiin molemmin puolin merkittävänä. Kansanhuollon korkeimman johdon suora kosketus järjestöedustajiin oli Valiokunnan arvovaltaisuuden ja yhteistyön merkityksen korostamiseksi tärkeää, kuten ministeri Hillilän tervehdyssanoista toukokuulta 1945 osaltaan ilmenee: *”Minulla on erityinen ilo ministeri Takin ja omasta puolestani lausua ilomme siitä, että me saamme tällä tavoin tässä tilaisuudessa henkilökohtaisen kosketukseen tähän arvovaltaiseen seuraan. Samalla minä rohkenen toivoa, että se hyvä yhteistyö, joka tähän saakka on vallinnut, jatkuu, ja ministeriön ja järjestöjen yhteistyö – jos mahdollista – entisestäänkin paranisi.*⁴⁷”

Ministerien yksittäisten poissaolojen kohdalla myös osastopäälliköiden tai muiden viranomaisten pitämät erikoisselostukset saattoivat tilanteesta ja aiheen ajankohtaisuudesta riippuen käynnistää kokouksen.⁴⁸ Tärkeämpi tehtävä osastopäälliköillä ja heidän alaisuudessaan toimineilla toimistopäälliköillä oli kuitenkin kansanhuollollisia erityisaiheita koskettaneiden puheiden ja keskustelunalustusten pitäjinä. Kuten kokouspöytäkirjojen ja niitä koskevien selostusten pohjalta laaditusta luettelosta käy ilmi, osallistui kokouksiin valiokunnan toimintavuosien aikana laaja joukko ministeriön viranomaisia eri osastoilta (ks. liite 2). Kokouksissa käsitellyistä aiheista riippuen läsnä olivat kulloinkin keskustelun kannalta keskeisten kansanhuollon osa-alueiden viranomaisedustajat. Osastopäälliköiden ja heidän ohellaan tai sijaisinaan kokouksiin osallistuneiden toimis-

⁴⁶ Soikkanen 1977, 118, 155-156, 192-193; Keränen 1993, 8-9.

⁴⁷ Selostus ja pöytäkirja kokouksesta 3.5.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁴⁸ Vrt. esim. Selostus ja pöytäkirja kokouksesta 6.4.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

topäälliköiden välityksellä toisaalta tiedotettiin järjestöedustajille kulloinkin ajankohtaisista aiheista ja vastattiin esitettyihin kysymyksiin, toisaalta taas välitettiin järjestökanavan kautta saatuja tietoja eri osastojen ja toimistojen vastuuhenkilöille.

Ministerien, osastopäälliköiden ja toimistopäälliköiden ohella myös muuta ministeriön henkilöstöä osallistui kokouksiin (ks. liite 2). Edellä ovat jo tulleet mainituiksi ministeriön yleissihteeri Lehtinen, kansliapäällikkö Martti Kemppainen ja kaupallinen asiantuntija, vuodesta 1943 rationalisoimistoiminnan johtaja Hugo Vasarla. Heidän ohellaan puhujina ja osanottajina kokouksiin osallistui joukko muiden viranomaistahojen edustajia. Marraskuussa 1943 toimistopäällikkö Rautkari kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöstä osallistui puhujana valiokunnan kokoukseen. Tammikuussa 1944 puolestaan kansanhuoltoministeriön hintaneuvoston puheenjohtaja, lakitieteen tohtori Y.W.Puhakka esitteli huomioitaan hintasäännöstelystä. Yhteishyvän valiokunnan alkuaikojelta oleva selostus kokouksen osallistujista kertoo myös Valtioneuvoston Tiedotuskeskuksen olleen edustettuna⁴⁹. Ottaen huomioon VTL:n ja kansanhuoltoministeriön läheisen yhteistoiminnan on todennäköistä, että myös valiokunnan myöhemminä toimintavuosina Valtioneuvoston tiedotuslaitoksen tarkkailijoita osallistui kokouksiin aiheista ja ajankohdasta riippuen.

4. JÄRJESTÖKANAVA

4.1 Kansanhuoltoviranomaisten suhtautuminen järjestöihin

Järjestö voi käytännöllisessä työssään kohottaa alansa ammattitaitoa, kehittää jäsentensä organisoitumiskykyä samoin kuin tuotannon rationalisointia yleensäkin, juurruttaa jäseniinsä näkemyksiä niistä velvollisuuksista, joita yrittäjällä on sekä yritystään että yhteiskuntaa kohtaan, karsia heidän itsekyyttä ja muitakin huonoja ominaisuuksia sekä opettaa heitä antamaan arvoa jokaiselle joukossa olevalle välittämättä siitä, käsittelevätkö he päivittäin tuhansia vai miljoonia. Järjestöissähän vallitsee tai ainakin tulisi vallita demo-

⁴⁹ Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

kraattinen tasa-arvoisuus, eikä sen piirissä sen vuoksi voida tunnustaa rahalla olevan ylivaltaa ihmisten kanssakäymisessä.

Tällaisena elimenä järjestö on mitä tehokkain täydentäjä sille työlle, jota yhteiskunnassa piilevät hyvät voimat suorittavat elinkeinoelämän moraalilin kohottamiseksi. Järjestöelämä antaa siis pontta yhteiskuntamoraalille.⁵⁰

Edellä mainitun näkemyksen järjestöjen merkityksestä esitti kansanhuoltoministeriön jakeluosaston päällikkö Onni Toivonen vuonna 1950 ilmestyneessä muistelmateoksessaan *Kymmenen vuotta kansanhuoltajana*. Käsitellessään oman virkansa näkökulmasta säännöstelytalouden aikaan kuuluneita, elinkeinoelämän järjestäytymiseen liittyneitä tapauksia, ilmentää Toivonen kirjoituksissaan niitä perimmäisiä ajattelutapoja, jotka vaikuttavat olleen taustalla kansanhuoltoviranomaisten suhtautumisessa järjestöihin.

Kansanhuoltoviranomaisten antamat säännöstelypäätökset eivät yksin riittäneet ylläpitämään säännöstelyä eivätkä ohjaamaan sitä toivotulla tavalla. Samoin päätöksiä tehtäessä tarvittiin väistämättä parempaa asiantuntemusta, jota oli saatavilla eri elinkeinoelämän tahoilta. Toisaalta tarvittavan henkilöstön puuttuessa ei kansanhuoltoviranomaisten taholta kyetty yksittäisiä esitelmiä lukuun ottamatta järjestämään neuvonta- ja opetustilaisuuksia. Eri elinkeinojen harjoittajien tulkitessa itse usein vaikeasti ymmärrettäviä päätöksiä ja tiedonantoja sattui usein erehdyksiä, mikä puolestaan oli helposti osaltaan johtamassa säännöstelymoraalin laskuun. Elinkeinoelämä ja muut kansanhuoltoministeriön ulkopuoliset tahot saattoivat Toivosen näkemyksiä mukaillen kuitenkin antaa tässä tarkoituksessa viranomaisille apua vain järjestötoiminnan kautta. Kuten säännöstelyn alkua ajoilta olevasta muistiosta ilmenee *”Nimenomaan tarvitsi viranomaisen apua säännöstelymääräysten suunnittelussa, säännöstelymääräysten selvittelyssä ja säännöstelyn toteuttamisen valvonnassa⁵¹.”* Säännöstelytalouden jatkuva kehittäminen elinkeinonharjoittajien ja muiden tahojen apuun nojautuen edellytti tavalla tai toisella tapahtuvaa elinkeinoelämän ja muiden tahojen organisointia.

Suomen laajoille kansalaisjärjestöille ominainen piirijärjestösystemi⁵², jonka avulla paikallistason yhdistykset kyettiin tehokkaammin kytkemään suurissa keskuksissa -

⁵⁰ Toivonen 1950, 86.

⁵¹ Toivonen 1950, 75.

⁵² Sadeluoto&Siisiäinen 1991, 2.

erityisesti pääkaupunkiseudulla - toimineisiin keskusjärjestöihin, mahdollisti keskusjärjestöjen avulla tapahtuneen keskitetyn säännöstelytoiminnan ulottamisen maan eri osiin. Säännöstelyä toteutettaessa monella alalla turvauduttiinkin elinkeinonharjoittajain omiin järjestöihin ja keskusliikkeen asemassa toimineisiin liikkeisiin, joille siinä tarkoituksessa uskottiin julkisen vallan käyttöä⁵³. Säännöstelytalouden eliminä järjestömuodoiltaan erilaiset laitokset voitiin samaistaa. Valtiovallan ei tarvinnut välittää niiden erilaisesta juridisesta rakenteesta vaan niistä muodostui säännöstelytalouteen kelvollisia elimiä, kun ne ´puettiin samanlaiseen asuun´. Antamalla täten samanlaisilla sopimuksilla samanlaisia tehtäviä niistä tuli toisiinsa verrattavia laitoksia, jotka kuitenkin samalla jatkoivat entistä toimintaansa. Järjestötoiminnan saadessa entistä vahvemman aseman, viranomaisilla oli helpompi työ olla kosketuksessa esimerkiksi teollisuuden järjestöjen välityksellä.⁵⁴

4.2 Yhteishyvän valiokuntaan kuuluneet järjestöt kansanhuollon tukena

Yhteydet valtionhallinnon ja elinkeinoelämän välillä olivat olleet varsin tiiviit jo ennen sodan aikaista säännöstelytalouden toteuttamista. Ensimmäisen maailmansodan aikainen ja sen jälkeinen säännöstelytalous olivat synnyttäneet runsaasti kytkentöjä, joita myöhemmin sotien välisenä aikana pyrittiin korvaamaan elinkeinoelämän järjestäytyneellä ja vakinaistetulla edustuksella valtiokoneiston yhteydessä. Sotien välisenä aikana perustetut talousneuvoston luonteiset toimielimet, kuten sotatalouden organisoimiseksi ja varusteluteollisuuden järjestämiseksi vuosina 1929-1940 toiminut Taloudellinen puolustusneuvosto, lisäsivät osaltaan suhteita elinkeinoelämän ja valtion taloudenhoidon välillä. Sodan syttyttyä pyrkimykset talouspoliittisten sääntelyelimien ja neuvottelukuntien perustamiseksi saivat lisävauhtia.⁵⁵

Yhteishyvän valiokunnan jäsenjärjestöjä tarkasteltaessa elinkeinoelämän ja totaalitalouden keskellä valtionhallintoa omalta osaltaan edustaneen kansanhuolto-organisaation yhteistoiminta on nähtävissä varsin selkeästi (ks. liite 3). Kuten ministeri Kotilainen jo perustamisvaiheessa oli valiokunnan tavoitteeksi asettanut, pyrittiin Yhteishyvän valio-

⁵³ Vrt. esim. Enäjärvi 1945, 38.

⁵⁴ Toivonen, 75, 78, 80.

⁵⁵ Kajaste 1975, 37, 40-41.

kuntaan kokoamaan laaja-alainen rintama kansanhuollon tueksi. Säännöstelykoneiston käynnistämässä ja ylläpitämässä olemassa olleilla järjestöillä valmiine organisaatioineen oli tärkeä tehtävä. Teollisuuden puolelta valiokunnassa olivat vuonna 1921 perustetun Suomen Teollisuusliiton⁵⁶ ohella edustettuina lukuisat muut eri teollisuudenalojen järjestöt Vientiteollisuusliitosta Suomen Kotiteollisuusliittoon. Elintarviketeollisuusliiton välityksellä puolestaan moneen erikoisalaan pirstoutuneen elintarvikealan eri osapuolet kykenivät toimimaan yhtenäisempänä joukkona säännöstelytalouden keskellä kansanhuollon tukena⁵⁷.

Teollisuuden työnantajaosapuolen Suomen Työnantajain Keskusliiton ohella myös työntekijäpuolen edustus oli kokouksissa esillä Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliiton (SAK) ja Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliiton edustuksen kautta. Vaikka teollisuuden työnantajaosapuolen edustus järjestöjen lukumäärän pohjalta tarkasteltuna näyttää valiokunnassa olleen enemmistönä, pitivät SAK:n edustajat puheenjohtajansa Eero A. Wuoren johdolla huolen siitä, että työntekijäpuolen näkemykset tulivat valiokunnan kokouksissa huomioiduksi. Vaikka sota-aika poikkeuslakeineen tekikin monien ammattiyhdistysliikkeen tavoitteiden saavuttamisen mahdottomaksi, katsottiin mukanaolo myös säännöstelyä koskevassa toiminnassa tärkeäksi SAK:n taholta. Sitäkin tärkeämpänä työntekijäjärjestöjen mukanaolo säännöstelyn suunnittelussa ja toteuttamisessa nähtiin viranomaisten taholta, joiden tavoitteena Yhteishyvän valiokunnan kaltaisessa toiminnassa vaikuttaa olleen ylläpitää talvisodan kaltaista yhteisrintamaa. Valtiovalta ja työnantajat halusivat ammattiyhdistysliikkeen mukaan vastuuseen, mikä rajoitti SAK:n normaalia toimintaa, mutta samalla avasi sille tien säännöstelytalouden vallankäytön ytimeen⁵⁸. SAK tukikin jatkosodan vuosina sotaponnistuksia sekä avoimesti että osallistumalla salaiseen urkinta- ja propagandatoimintaan.

Myös maataloustuottajien kohdalla osallistuminen kansanhuollon päätöksentekoon katsottiin välttämättömäksi. Koska kansanhuoltoministeriön tehtävät koskettivat suurelta osin elintarvikehuollon kannalta keskeistä maataloutta, oli maataloudellisen asiantunte-

⁵⁶ Pesonen 1992, 14

⁵⁷ Vrt. Toivonen 1950, 79; Teollisuutta koskettaneista säännöstelytoimista ks. esim. Vasarla 1945.

⁵⁸ Vrt. Bergholm 2001, 28. Esim. palkkasäännöstelyssä SAK:lla oli nimettyjä omia edustajansa kolmi-kantaisiin elimiin, jotka toimivat valtioneuvoston alaisuudessa.

muksen saaminen ministeriöön tärkeää niin viranomaisten kuin järjestöjen mielestä.⁵⁹ Kuten Ilkka Kananen on Maataloustuottajien Keskusliiton (MTK) vaiheita ja suomalais-ta maatalouspolitiikkaa itsenäisyyden alkuaikojen osalta käsittelevässä teoksessaan tuonut esiin, kansanhuoltoministeriön ja maataloustuottajien välille syntyi alusta lähtien varsin läheinen ja luottamuksellinen yhteistyö. Esimerkiksi MTK:n osalta säännöstelytoimien nähtiin olevan pakon sanelemia ja pidettiin välttämättömänä sitä, että viljelijät täyttivät rehellisesti ja tunnollisesti maataloustuotteiden luovutusvelvollisuutensa.⁶⁰ Toisaalta korostettiin päättäjille sen asian tärkeyttä, ettei maatalouden mahdollisuuksia hoitaa tehtävänsä elintarvikkeiden tuottajana saanut sota-aikanakaan tarpeettomasti huonontaa. Yksi tapa tuoda esiin maataloustuottajien näkemyksiä ja tarpeita säännöstelyn keskellä oli myös osallistuminen Yhteishyvän valiokunnan kaltaisiin yhteistyöelimiin.

Maataloustuottajien ja Maatalousseurojen Keskusjärjestön nimellä pöytäkirjoissa ajoittain esiintyvän MTK:n ohella kansanhuoltoministeriön kanssa läheisessä yhteistoiminnassa niin Yhteishyvän valiokunnassa kuin erilaisissa toimikunnissa oli myös ruotsinkielistä tuottajaväestöä edustanut Svenska Lantbruksproducenternas Förbund (SLF). Näiden järjestöjen jäsenistössä aliedustettuina olleiden pienviljelijöiden näkökantoja puolestaan toivat valiokunnassa esiin Pienviljelijäin Liiton ja Pienviljelijäin Keskusliiton edustajat. Myös naisten järjestäytyminen maataloustuottajien puolella näkyy valiokunnan kokousten jäsenluetteloissa Maatalousnaisten Keskusjohtokunnan osallistumisen myötä.

Kansanhuollon jakelutoiminnan organisoinnin kannalta merkittävä tehtävä oli eri kaupanalojen järjestöillä, joita maassa toimi lukuisa joukko. Tälle pohjalle oli helppo lähteä rakentamaan uusia, entistä keskitetympiä ja laaja-alaisempia järjestömuotoja. Kuten ministeriön jakeluosaston päällikkö Onni Toivonen on jälkeempäin todennut, *Oli vain luotava suhteet niihin ja ylläpidettävä niitä*⁶¹. Järjestöelämän rungoiksi jakelukaupan kohdalla muodostui neljän suuren tukkuliikkeen, jäsenkunnaltaan maatalousvaltaisen SOK:n, työväestön osuuskauppaliike OTK:n, yksityisten tukkuliikkeiden muodostaman Tukon sekä vähittäiskauppiainden keskustukkuliike Keskon, toiminta kansanhuollon tu-

⁵⁹ Tuottajien pyrkimys osallistua päätöksentekoon onnistui korkeinta tasoa myöten Maataloushallituksen pääjohtajan K.J.Ellilän toimiessa kansanhuoltoministerinä. Myös maatalousasioita käsitelleitä neuvonantajia oli tuottajajärjestöjen puolelta niin kansanhuoltoministeriön eri osastoilla kuin muissakin valtion toimielimissä. Vrt. Kananen 1986, 144.

⁶⁰ Kananen 148.

⁶¹ Toivonen 1950, 83; Ks. myös Enäjärvi 1945, 36-37.

kena. Pöytäkirjojen mukaan Yhteishyvän valiokunnan kokouksissa edustettuina olivat kaupanalan järjestöistä myös esimerkiksi Kulutusosuuskuntien Keskusliitto (KK), Yleinen Osuuskauppojen Liitto (YOL), Leipurien Tukkuliike sekä Finlands Svenska Andelsförbund. Suomen Kangas- ja Lyhyttavarakauppiain Liitto, Suomen Lihakauppiain Liitto ja Suomen Vähittäiskauppojen Liitto puolestaan edustivat omalta osaltaan maassa toimineita tuhansia yksittäisiä liikkeitä, joiden kautta säännöstelyjen tuotteiden jakelu kuluttajille lopulta tapahtui.

Kansanhuollon kannalta keskeisen jakelutoiminnan organisoimisen ohella eri kaupanalan järjestöjen valmiiden organisaatioiden hyödyntäminen kansanhuoltoa koskevassa valistustyössä vaikuttaa olleen merkittävässä asemassa. Muun muassa osuustoimintaliikkeiden ja osuuskauppojen yhteydet eivät olleet normaalioloissakaan rajoittuneet vain tukkukauppaan, vaan niiden neuvontaelimet ohjasivat monin tavoin paikallisten liikkeiden toimintaa. Taloudellisen kehittämisen ohella pidettiin yllä osuuskauppaatetta ja luotiin yhteishenkeä. Esimerkiksi SOK:n kohdalla tarkoitusta palvelivat Yleisen Osuuskauppojen Liiton, osuuskuntapiirien ja osuuskauppojen kokoukset samoin kuin erilaiset muut tapahtumat, joiden yhteydessä yhteiskunnallisten aiheiden lisäksi käsiteltiin monia käytännön järjestelyjä koskevia asioita. Suosittuja olivat myös osuuskauppaillat, jossa osuustoiminnallisten valistuspuheiden lisäksi esitettiin elokuvia.⁶² Yhteistoiminta keskusjärjestöjen kanssa, jonka osana Yhteishyvän valiokuntaa on tarkasteltava, mahdollisti sotavuosien ja säännöstelytalouden aikana näiden valmiiden kanavien hyödyntämisen kansanhuoltoaiheisessa tiedotuksessa.

Eri elinkeinonharjoittajia edustaneiden järjestöjen ohella Yhteishyvän valiokuntaan kuului joukko aatteellisia ja yleishyödyllisiä järjestöjä, joilla talouselämän edustajien tavoin oli keskeinen rooli kansanhuoltoa koskevassa valistus- ja neuvontatyössä. Sotavuodet olivat järjestöjen perustamisessa olleet poikkeuksellista aikaa. Vuosina 1940-44 rekisteröidyistä järjestöistä yli 40% oli sotilaallis-maanpuolustukselliseen ja aseelliseen toimintaan liittyneitä järjestöjä⁶³. Niiden lisäksi perustettiin monia sotaponnistuksia tukevia eri väestöpiirien tai järjestöjen yhteistyöjärjestöjä, kuten Naisten työvalmiusliitto ja Suomen Huolto, joiden merkitys kotirintaman aktivoimisessa ja rintamalla olleiden

⁶² Herranen 2004, 100-103.

⁶³ Sadeluoto&Siisiäinen 1991, 4.

miesten perheiden tukemisessa muodostui sotavuosina keskeiseksi⁶⁴. Kansanhuollon ja säännöstelyn ollessa myös merkittävä mielialatekijä oli Suomen Huollon, sen jäsenjärjestöihin kuuluneiden Reserviupseeriliiton, Suomen Nuorison Liiton, Naisten Työvalmiusliiton ja Suomen Aseveljien Liiton sekä Suojeluskuntien kaltaisten järjestöjen mukanaolo Yhteishyvän valiokunnan ja erilaisten toimikuntien välityksellä kansanhuollon tukena tärkeää myönteisen suhtautumisen luomisessa säännöstelyä kohtaan ja laajemmin yleisen mielialan kehittymisessä. Samalla monet Yhteishyvän valiokuntaan kuuluneet järjestöt olivat muistuttamassa kansanhuoltoviranomaisia niiden kansanosien tarpeista, joiden ääni muutoin olisi saattanut totaalitalouden keskellä hukkuu tykkien pauhuun. Esimerkiksi Marttaliiton, Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisasialiiton ja Mannerheimin Lastensuojeluliiton edustajat toivat valiokunnan kokouksissa toistuvasti esiin naisten, kotitalouksien ja lasten elämää koskeneita epäkohtia säännöstelytalouden keskellä.⁶⁵

5. KANSANHUOLTOA KOSKEVIEN ASIoidEN KÄSITTELY VALIOKUNNASSA

5.1 Kauppaneuvottelut Saksan kanssa 1941

Eräs keskeinen syy Yhteishyvän valiokunnan perustamisen aikoihin vallinneisiin kansanhuollon vaikeuksiin olivat ulkomaankauppaa koskeneet vaikeudet. Rauhanaikaiset kauppasuhteet muun muassa Iso-Britannian, Irlannin ja Yhdysvaltojen kanssa katkesivat jatkosodan aikana poliittisista syistä. Vastaavasti yhteydet valtamerien takaisiin alueisiin, esimerkiksi Etelä-Amerikkaan, tyrehtyivät kuljetusvaikeuksien vuoksi. Kuten Tä-

⁶⁴ Ks. esim. Suomen huolto ry 1949.

⁶⁵ Jatkosodan päättymisen jälkeen välirauhan sopimukseen kuuluneet erinäisten järjestöjen lakkauttamisesta heijastuivat myös Yhteishyvän valiokuntaan. Aatteellisista järjestöistä mukana olleet Suojeluskuntajärjestö ja Lotta Svärd ry lopettivat toimintansa marraskuussa 1944. Tammikuussa 1945 puolestaan Suomen Aseveljien Liitto ry paikallisyhdistyksineen joutui vasaran alle. (Uola 1999, s.72-73, 77, 265, 268) Muuttuneiden poliittisten olojen vaikutus kosketti edustettuina olleiden järjestöjen lisäksi muutoinkin Yhteishyvän valiokuntaa. Talvisodan hengessä perustetun laaja-alaisen yhteisrintaman olemassaolo ei enää ollut ideologisesti ja poliittisesti sopivaa. Vaikka Yhteishyvän valiokunta jatkoikin toimintaansa aina vuoden 1945 loppuun saakka, muodostettiin sen rinnalle kesällä 1945 jäsenistöltään huomattavasti vasemmistolaisempi Kuluttajain toimikunta, joka osaltaan jatkoi Yhteishyvän valiokunnan tehtäviä kansanhuoltoministeriön neuvoo-antavana elimenä vuoden 1945 jälkeen.

pani Paavonen on asian esittänyt, merkitsi sota-ajan säännöstely kansainvälisen talouden täydellistä hajoamista, joka jatkui vielä pitkään sodan päätyttyäkin⁶⁶. Suomen osalta suunniteltu omavaraistalous oli osoittautunut jo talvisodan myötä suuresti riippuvaiseksi ulkomaisista apuaineista. Supistuneen ulkomaankaupan puitteissa viranomaisten tehtävänä oli hankkia tuotannon ja kansanhuollon kannalta tärkeitä raaka-aineita jäljelle jääneiden kauppayhteyksien kautta.⁶⁷

Ulkomaankaupan vaikeaan tilanteeseen ja varastojen ehtymiseen viittasi selväsanaisesti kansanhuoltoministeri V.A.Kotilainen jo 11.2.1941 avatessaan yhden ensimmäisistä Yhteishyvän valiokunnan kokouksista. Pitämässään tilannekatsauksessa hän huomautti kuulijoita niistä vaikeuksista, joihin jatkossa jouduttaisiin, kun vienti ulkomaille olosuhteiden pakosta väheni ja tuontikauppaa hidastutti liikenteen hankaluus.⁶⁸ Tilanne talvella 1941 olikin ulkomaankaupan kannalta eräs vaikeimmista koko tarkasteltavana olevasta ajanjaksosta. Ankaran talven vaikea jäätilanne oli vaikeuttamassa tuontia. Suomen lähestyminen Saksaan oli vaikean taloudellisen tilanteen edessä käynnistynyt jo vuoden 1940 lopulla. Kauppasuhteet Saksaan saatiin kevään 1941 kuluessa solmittua, mutta kuten saksalaisten kanssa käytyjä kauppaneuvotteluja koskeva historiantutkimus on tuonut esiin, ei tarvittavien elintarvikkeiden saaminen Suomeen sujunut ilman vaikeuksia.

Tohtori Ilkka Seppinen on Suomen ulkomaankaupan ehtoja koskevassa tutkimuksessaan todennut, että Suomen elintarvikeapu Saksasta sai poliittispainotteisen luonteen vuoden 1941 kuluessa. Helmi-maaliskuussa 1941 Saksan kanssa käydyissä varsinaisissa vuoden 1941 kauppaneuvotteluissa suomalaiset olivat ehdottaneet vain 40 000 tonnin leipäviljaerän toimittamista Suomeen koko vuonna, mutta saksalaiset torjuivat ehdotuksen. Huhtikuuhun 1941 mennessä oli viljatarve entisestään kiristynyt ja pyynnöt olivat kohonneet jo noin 90 000 tonniin. Edelleen oli saksalaisten kanta avun toimittamiseen kuitenkin kielteisen harkitseva. Asiaa aiottiin saksalaisten taholta tutkia, mutta samalla kehoitettiin Suomea hankkimaan sillä välin viljaa mahdollisimman paljon muualta. Vas-

⁶⁶ Paavonen 1998, 34.

⁶⁷ Vrt. esim. Tirronen 1975, 33; Salovaara 1977, 48-49.

⁶⁸ Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

ta kesäkuussa, sotilaallisten näkökohtien käydessä keskeisimmiksi, Saksan korkein johd to päätyi päämajansa OKW:n suosituksesta tukemaan Suomen viljatoivomuksia.⁶⁹

Sota syttyikin elintarvikehuollon kannalta vaikeana aikana. Edellisen vuoden sato ja elintarvikevarastot oli käytetty lähes loppuun, eikä suuria varastoa ollut voitu säästää tuotannon ja tuonnin supistuttua. Myös varastointia edellyttävät varastotilat sekä siihen velvoittavat lait puuttuivat monelta osin.⁷⁰

Suomen viljahuollon ongelmat eivät näin ollen ratkenneet kesäkuisten laskelmien ja toimenpiteiden pohjalta. Sodan syttyminen muutti kysymysten perusteita ja syksyn ku luessa voitiin saadun sadon todeta jääneen jopa hälyttävästi arvioitua heikommaksi. Kesäkuun laskelmissa ei ollut otettu huomioon pitkäksi venyneen sodan seurauksia ja samalla poikkeuksellisen huono sää heikensi satolukemia. Lisäksi sodan hyökkäysvai heen aikainen miesten, hevosten ja ajoneuvojen mobilisointi rintamajoukkoihin aiheutti työ- ja vetovoimapulan, joiden johdosta osa satoakin jäi korjaamatta. Suuri rooli Suo mea uhanneen elintarvikepulan ratkaisussa lankesi Saksalle.⁷¹

Elokuussa 1941 suomalaiset olivat esittäneet hallitustoimikuntien neuvotteluissa toivo muksen 25 000 tonnin lisäviljaerän toimittamisesta. Saksalaisten sodanajan huollosta vastanneen johdon tarkastellessa vielä tällöin tilannetta talouspaineitteisesta näkökul masta suomalaisten pyyntö jälleen torjuttiin. Kuten Seppinen on asian esittänyt, oli vielä tässä vaiheessa kysymys siitä, mitä saksalaiset uskoivat Suomen todella tarvitsevan ja mitä mahdollisuuksia Saksan toimituskyky tarjosi. Mutta syyskuun alkupuolelta lähtien alkoi ilmetä yhä lisääntyvässä määrin merkkejä siitä, että Suomen huoltaminen viljalla katsottiin Saksassa välttämättömäksi. Kun Suomen satotulos oli lokakuussa 1941 sel vinnyt, asettui Suomen viljakysymys Saksan kannalta lopullisesti poliittispainotteiseen luokkaan. Tuloksena oli tilanne, jossa ei enää ilmennyt suuria muutoksia tuonnin koh dalla. Taustalla oli Saksan korkeimman johdon tuntema huoli Suomen taistelukyvyyn ja –halun puolesta. Suomen sotilaallinen suorituskyky arvioitiin välttämättömäksi ja kes keiseksi omalla lohkollaan. Syksystä 1941 lähtien, jolloin arvioit sodan nopeasta lop pumisesta vähitellen haudattiin, kävi puolin ja toisin selväksi, että Saksa tulisi jatkossa

⁶⁹ Seppinen 1983, 134-138.

⁷⁰ Tirronen 1975, 33-34.

⁷¹ Tirronen 1975, 74-75, Seppinen 1983, 134-138.

olemaan osaltaan vastuussa Suomen taistelukyvystä. Vaikka Suomen sotilaallinen suorituskyky ja kansan mieliala sotaa kohtaan olivatkin kunnossa, ne vaativat säilyäkseen aineellista tukea, jonka antamiseen vain Saksalla oli edellytykset.⁷²

Kansanhuollon riippuvuus ulkomaisesta tuonnista heijastui loppuvuodesta 1941 viranomaisten toimenpiteissä. Hupenevat varastot ja kasvava epävarmuus tulevasta pyrittiin pitämään salassa mielialojen pitämiseksi rauhallisina. Leipäviljan käydessä vähiin ja kauppaneuvottelujen ollessa kesken määrättiin joulukuussa 1941 ja uudelleen tammi-kuun alussa 1942 kansanhuoltoministeriön toimeksiannosta ja Valtion tiedotuslaitoksen sensuurielinten valvomana, ettei viljatilanteesta saanut julkisuudessa mainita mitään⁷³.

Kauppaneuvottelut ja elintarviketilanne nousivat keskeisesti esiin Yhteishyvän valiokunnan kokouksissakin vasta jälkikäteen. Helmikuussa 1942 suuntasi ministerinä kansanhuoltoministeriössä edellisvuoden lokakuusta saakka toiminut Henrik Ramsay kuulijoiden huomion tuontimahdollisuuksiin ja –tilanteseen elintarvikkeiden osalta. Pitämässään esitelmässä ministeri korosti aluksi ulkomaisten hankintojen olleen kyseisellä hetkellä *merkitykseltään varsin tärkeä Suomen huollolle siitä syystä, ettei maamme hyvin tunnetuista syistä ole kyennyt tuottamaan riittävässä määrin edes tärkeimpiä tarvikkeita*⁷⁴. Edellä mainituilla syillä Ramsay viittasi alueluovutuksiin sekä vaikeisiin ilmastoa ja työvoimaa koskeneisiin oloihin, joilla oli ollut vaikutuksia viljan, rehun ja voin tuotantolukuihin. Vastaavasti sokerin osalta sotatoimet olivat tyrehtyttäneen vähäisenkin kotimaisen tuotannon. Näistä seikoista johtuen Ramsay myönsi suoraan maassa olevan puutetta, vieläpä huomattavaa puutetta erityisesti edellä mainittujen elintarvikkeiden osalta. *Säännöstely on supistanut käytön niin pieneksi kuin ajatella voi – ehkäpä pienemmäksi; mutta jakelun ylläpitämiseksi tarvitaan lisää, vieläpä huomattavia lisää ulkomailta.*⁷⁵

Esitellessään valiokunnan jäsenille saksalaisten kanssa käytyjä kauppaneuvotteluja, Ramsay keskittyi vain pintapuolisesti selostamaan tehtyjä päätöksiä. Päätösten taustoihin ja neuvottelujen tarkempiin yksityiskohtiin ei kajottu tuolloin, eikä myöhemmissäkään valiokunnan kokouksissa. Kuten Ramsay varsin suorasanaisesti kuulijoilleen esitti,

⁷² Seppinen 1983, 136-140.

⁷³ Vilkuna 1962, 102-103.

⁷⁴ Ministeri Ramsayn pitämä esitelmä valiokunnan kokouksessa 19.2.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁷⁵ Sama

oli jo aikaisin syksyllä voitu todeta, että sato tulisi olemaan kaikkea muuta kuin tyydyttävä ja että sotatoimiin mobilisoitu mies- ja vetovoima olivat aiheuttamassa vaikeuksia sadon korjaamista ajatellen. Syyskuussa oli Saksan kanssa tehty Ramsayn mukaan sopimus ensimmäisistä viljalasteista. Lopullisten satolukemien paljastettua ulkomaisen tuonnin tarpeet ennakoitua suuremmiksi tehtiin marraskuussa sopimus *huomattavien viljalastien toimittamisesta Saksasta, ja lastaus alkoi.*⁷⁶

Vaikka neuvottelujen kulusta välittyikin ministerin puheen perusteella varsin positiivinen ja luottavainen sävy, yksioikoisen myönteisen kuvan esittelemiseen tilanteen kehittymisestä Ramsay ei puheessaan sortunut. Myöntäessään ilmenneiden vaikeuksien olemassaolon, hän kuitenkin ennen muuta korosti luonnollisia syitä tuonnin vaikeuksien aiheuttajana. *Suomalaisten tonnistoa oli käytettävissä viljan kuljetukseen Itämeren ylitse, lastaus Saksan satamista alkoi sujua nopeasti, ja laiva toisensa jälkeen käänsi keulansa kotimaata kohti. Kaikki näytti olevan niin hyvällä tolalla kuin nykyiset olosuhteet yleensä sallivat, ja tuntui aivan todenmukaiselta, että ennen vaikeinta jäättilannetta ehdittäisiin saada maahan talviviikkojen huoltoon tarvittavat määrät. Mutta säitten kehitys poikkesi hyvin suuresti tavanomaisesta.*⁷⁷

Kuten yleensäkin tiedottamisessa, vain tarkoituksiin ja näkökulmiin on mahdollista vaikuttaa. Sen sijaan vallitseviin olosuhteisiin on sopeuduttava ja laadittava tiedotustaktiikka niiden pohjalta.⁷⁸ Ramsayn tapa esitellä Saksan roolia Suomea koetelleen elintarvikekriisin kukistajana ja käytyjä kauppaneuvotteluja vaikuttaakin pitkälti suunnannee valiokunnan edustajien huomion vaikeisiin luonnonoloihin ja hienovaraisesti opastaneen läsnäolijoita ymmärtämään olemassa olevien huoltovaikeuksien yhteneväisyyttä kaikissa sodan keskellä kamppaileissa valtioissa. Ongelmat varastojen riittävyyden suhteen olivat yhteisiä jokaiselle valtiolle, olivatpa ne osallisina vallitsevissa sotatoimissa tai eivät. *Meidän on otettava huomioon, että kaikilla valtioilla, eikä vähimmin Itämeren rannikolla olevilla naapureillamme, on aivan samanlaatuisia vaikeuksia kuin meilläkin. Niiden on hyvin säästeliäästi käytettävä varastojaan ja pidettävä huoli annoksis-*

⁷⁶ Selostus kokouksesta 19.2.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁷⁷ Ministeri Ramsayn pitämä esitelmä valiokunnan kokouksessa 19.2.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁷⁸ Vrt. esim. Lasswell 1938, 185.

taan. *Huono sato ei ole kohdannut meitä vaan myös muita; niin esim. Ruotsissa oli huonompi vuosi kuin meillä*⁷⁹.

Pitäytyminen tiukasti vallitsevien olosuhteiden kuvaamisessa ja pidättäytyminen neuvottelujen taustalla vaikuttaneiden poliittisten tekijöiden esittelemisestä onkin täysin ymmärrettävää tarkasteltaessa asioiden käsittelytapaa kansanhuoltoaiheiselle tiedotukselle suunnattujen yleisten tavoitteiden näkökulmasta. Tietoa jaettiin ja kansanhuollosta vastanneen valtiojohdon toimia esiteltiin, mutta samalla pyrittiin valistamaan kuulijoita halutulla tavalla. Ramsayn valiokunnassa pitämässä puheessa ilmenee kuitenkin myös piirteitä, joiden toisaalta voidaan katsoa tukeneen edellä mainittuja tiedotuksen tavoitteita liittyen vaikeuksia kohtaan suunnatun ymmärryksen lisäämiseen ja saksalaisten näkökulmien esittelemiseen mutta joiden toisaalta taas voidaan nähdä ainakin epäsuorasti viittaneen kauppaneuvotteluissa todellisuudessa kohdattuihin vaikeuksiin: *On kuitenkin muistettava, että siellä Itämeren toisella puolen oli otettava huomioon samat viivytävät esteet, jotka mekin tunnemme, kun näet sielläkin puinti kävi hitaasti ja vientiä satamiin haittasi aikainen talvi ja kun esiintyi muitakin vaikeuksia, jotka ovat aivan luonnollisia sodan seurauksia*⁸⁰.

Ramsayn edellä esitelty viittaus saksalaisten näkökulmaan kauppaneuvotteluissa on mielenkiintoinen. Vaikka ”luonnollisista sodan seurauksista” johtuvia vaikeuksia oli ilmennyt, varottiin myös Yhteishyvän valiokunnassa tapahtuneessa tiedotustoiminnassa visusti poikkeamasta valtiojohdon yleisestä linjasta koskien Saksan ja Suomen suhteista esiteltyä kuvaa. Kauppaneuvotteluissa ilmenneitä erimielisyyksiä tai muita poliittisia käänteitä vältettiin tuomasta suoraan esille.

Kuten Seppinen on todennut, oli Suomen sotilaallinen merkitys omalla lohkoltaan saksalaisten taholla syksyn 1941 kuluessa arvioitu välttämättömäksi ja sotilaallinen suorituskyky puolestaan oli perimmiltään se tekijä, jolla oli suurin myyntiarvo myös varsinaisissa ulkomaankaupan kysymyksissä. Ilmeistä hänen mukaansa on, että Suomen johdoto täysin ymmärsi loppusyksystä 1941 lähtien oman kauppavalttinsa arvon.⁸¹ Varmuus Saksan taholta saatavasta avusta heijastui myös Ramsayn puheesta: *Kuljetuskysymysten*

⁷⁹ Ministeri Ramsayn pitämä esitelmä valiokunnan kokouksessa 19.2.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁸⁰ Sama

⁸¹ Seppinen 1983, 139.

ratkaisu tuottaa huomattavia vaikeuksia, erittäinkin Saksalle, jonka on hoidettava melkein koko Euroopan mantereen kuljetukset, huolto ja sodankäynti. Saksan johto on, sen voin tässä vakuuttaa, valmis tekemään kaiken voitavansa turvatakseen Suomen, asevelikansan, elintarvikkeiden saannin.⁸² Muistuttamalla sodan aiheuttamien vaikeuksien samankaltaisuuksista, ohjatessaan järjestöedustajien huomiota ennen muuta kuljetusvaikeuksiin sekä vaikeisiin sääolosuhteisiin ja korostamalla Saksan keskeistä roolia Ramsayn voidaan katsoa paitsi suoraan informoineen kuulijoitaan ilmenneistä vaikeuksista⁸³, myös valtiojohdon yhteisten, tiedotustoiminnalle asetettujen tavoitteiden mukaisesti pyrkineen luomaan luottavaista suhtautumista Saksaan

5.2 Kevään 1942 elintarvikekriisi

Kauppaneuvotteluissa sovituista tuontisopimuksista huolimatta elintarviketilanne säilyi keväällä 1942 erittäin vaikeana. *Osan viljalaivoista, jotka jo oli lastattu, täytyi jäädä Saksan satamiin, osan oli pakko etsiä suojaa Ruotsin satamista. Tuontia ei voitu saada käyntiin*⁸⁴. Samoin polttoaineiden suhteen tilanne kärjistyi jäätilanteen estäessä kivihii-
len ja koksen saannin Saksasta.⁸⁵

Huoltotilanteen kiristyessä äärimmilleen myös kansanhuoltoa kohtaan esitetty kritiikki koveni. Kuten muun muassa Kustaa Vilkuna on sodanaikaista sensuuritoimintaa käsittelevässä teoksessaan todennut, oli kansanhuolto kohde, jota vastaan julkisuudessa käytiin sitä kiivaammin, mitä pienemmiksi annokset kutistuivat ja mitä harvalukuisemmiksi yleiset tarvikkeet hupenivat. Tilanteen kärjistyessä äärimmilleen tärkeimpien elintarvikkeiden, leipäviljan ja perunan, kohdalta alkuvuodesta 1942 jouduttiin Valtion tiedotuslaitoksen sensuurielinten toimesta karsimaan lehtien palstoilla ajoittain holtittomana

⁸² Ministeri Ramsayn pitämä esitelmä valiokunnan kokouksessa 19.2.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁸³ Varmuutta siitä, missä määrin ministeri Ramsay itse oli asiaa Yhteishyvän valiokunnassa esitellessään selvillä elintarviketuonnin poliittisesta merkityksestä ja huoltoon liittyvän riippuvuussuhteen syvyydestä, ei tässä tutkimuksessa käytettävän lähdeaineiston pohjalta ole mahdollista selvittää. Perustellusti voitaneen kuitenkin olettaa, että vierailtuaan Saksassa marraskuussa 1941 ja neuvoteltuaan joulukuussa 1941 ja tammikuussa 1942 Berliinissä tulevan vuoden viljatoimituksista Ramsay itse oli varsin hyvin tilanteen tasalla saksalaisten omista näkemyksistä ja myös erimielisyyksistä, joita Suomen toiveiden ja Saksan antamien lupauksen välillä oli. Tätä taustaa vasten ei Ramsayn tietämystä tilanteesta ole syytä asettaa kyseenalaiseksi.

⁸⁴ Ministeri Ramsayn pitämä esitelmä valiokunnan kokouksessa 19.2.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁸⁵ Vaikeasta polttoainetilanteesta talven 1941-42 aikana ks. esim. Osara 1945, 155-156.

roihunnutta haukuskelua. Hermoa koetelleessa tilanteessa tavoitteena oli tällöin paitsi kansan mielialan tukeminen, myös kansanhuollon murenevan arvovallan suojaaminen.⁸⁶

Taustatuen hakeminen järjestöiltä vaikeassa tilanteessa vaikuttaa olleen pyrkimyksenä myös Yhteishyvän valiokunnan tiedotuksia laadittaessa. Kriisin taustojen selvittäminen ja kansanhuoltohallinnon toimenpiteiden esittely oli keskeisesti esillä maaliskuussa 1942 kansanhuoltoministeriön elintarvikeosaston päällikkö Jouko Juuramon korostaessa Yhteishyvän valiokunnan kokoontumisessa vaikeuksia, joita liittyi viljatoimitusten saamiseen Saksasta. Myönnettyään kuulijoilleen muodostuneen väliaikaisen leipäpulan hän kuitenkin vaikuttaa samalla pyrkineen luomaan luottavaista mielialaa valtiovallan suunnitelmia kohtaan. Selostamalla valtioneuvoston toimenpiteitä maassa yhä olevan viljaylijäämän saamiseksi kulutuskeskuksiin hänen puheenvuoronsa samalla varsin selvällä tavalla tuo esille valiokunnan merkityksen toimenpiteiden ja määräysten tiedottamisessa. Jotta seuraavaan satoon asti olisi selvitty ilman vielä suurempia vaikeuksia, oli turvauduttu syysviljan lainaamiseen, viljelijöiden omiin elokuun leipäviljavarastoihin kohdistettuihin lainauksiin sekä maanviljelijäin ja muonamiesten lasten annosten pienentämiseen⁸⁷. Samalla Juuramo vaikuttaa myös varoittaneen kuulijoitaan tilanteen säilymisestä vaikeana. Niiden kuntien osalta, joista tietoa oli tuolloin käytössä, asetettuihin lisätavoitteeseen oli päästy noin 80-prosenttisesti, mutta vaikka viljaa löytyisikin tarpeeksi seuraavaan satoon selviämiseksi, ei tietyillä paikkakunnilla varastojen pienyydestä johtuen jatkossa parhaalla tahdollakaan voitu osastopäällikön mukaan välttyä jakeluhäiriöiltä.⁸⁸

Huhtikuun lopulle tultaessa kansanhuoltoviranomaisilla oli kuitenkin jo valoisampia uutisia kerrottavanaan. Selostaessaan 29.4.1942 Yhteishyvän valiokunnassa elintarvikkeiden tuontimahdollisuuksia loi ministeriön yleissihteeri maisteri Artturi Lehtinen yleiskuvaa parantuneesta jäätilanteesta ja tuonnin helpottumisesta, mikä vaikutti positii-visesti varsinkin kulutuskeskusten asemaan. Puheenvuoroissa, joita kyseisessä kokouksessa käyttivät muun muassa kansanedustajat Löthman-Koponen ja Nurminen, profes-

⁸⁶ Vilkuna 1962, 102.

⁸⁷ Selostus kokouksesta 19.3.42 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Vaikeasta tilanteesta keväällä 1942 ja viranomaisten toimenpiteistä vrt. esim. Juuramo 1945, 55, 58; Pihkala 1982, 324.

⁸⁸ Selostus kokouksesta 19.3.42 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

sori Aarnio, agronomi Kinnunen ja tohtori Jääskeläinen, korostettiin kuitenkin edelleen erityisesti kaupunkien vaikeaa elintarviketilannetta.⁸⁹

Kesään 1942 tultaessa kriisistä oli kuitenkin selvitty. Valloitetujen alueiden ja sitä kautta kasvaneen viljelyspinta-alan myötä leipäviljan tuotanto saatiin vähitellen nousemaan. Asemasodaksi muuttunut sodankäynti mahdollisti myös työvoiman palauttamisen kotirintamalle vanhimpien ikäluokkien muodossa, mikä osaltaan paransi tilannetta. Samalla Saksan korkeimman johdon taholta saadut myönnytykset ja Saksasta saatu vilja-apu pitivät tilanteen siedettävänä talven 1941-1942 lopulla uhanneen elintarvikekriisin jälkeen.⁹⁰

Luodessaan katsausta menneeseen ja esitellessään vallinnutta elintarviketilannetta järjestöedustajille Yhteishyvän valiokunnassa heinäkuun 3. päivä 1942 ministeri Ramsay kohdisti kuulijoiden huomion Saksasta saatuun apuun ja toi samalla esiin saatavan avun mittavan kokonaisuuden: *Viljalaivaukset ovat, sitten kun ne huhtikuussa vihdoinkin pääsivät alkuun, tapahtuneet nopeasti ja täsmällisesti. Niiden 255 000 tonnin toimitus, joista täksi sotavuodeksi oli sovittu tapahtuu viimeistä kiloa myöden...*⁹¹

Myös jatkoa saatavalle avulle oli odotettavissa: *...Neuvotteluissa, joita toukokuun lopulla käytiin Berliinissä, sovittiin siitä että toimituksia jatketaan välittömästi vielä uuden satovuoden alettua jolloin syyskuun aikana laivattaisiin 25 000 tonnia ruista, ohraa ja ehkä osaksi vehnää. Täten turvattaisiin siirtyminen uuteen satokauteen, toisin sanoen siksi, kunnes puinnit omassa maassa ovat päässeet käyntiin. Samassa neuvottelussa sovittiin edelleen siitä että Suomi joka tapauksessa tulevan syksyn aikana tarvitsee 100 000 tonnia, mikä määrä toimitetaan meille niin aikaisin kuin mahdollista sen jälkeen kun Saksan uutta satoa on saatavissa.*⁹²

Tässä yhteydessä valiokunnissa tapahtuneiden tilannekatsausten sisällössä on havaittavissa muutos, jonka osaltaan voitaneen nähdä heijastelleen huoltotilanteen vakiintumista. Kun vielä alkuvuodesta pidetyissä tilanneselostuksissa ja ulkomaankauppaa koske-

⁸⁹ Selostus kokouksesta 29.4.42 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁹⁰ Vrt. esim. Tirronen 1975, 75.

⁹¹ Selostus kokouksesta 3.7.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Ministeri Ramsayn puhe valiokunnan kokouksessa 3.7.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁹² Sama

vissa tiedonannoissa tarkat viljamäärät jätettiin järjestöedustajille ilmoittamatta, uskallettiin kesään 1942 tultaessa tuoda julki tulevaisuudessa saataviksi odotettujen elintarvikemäärien suhteellisen tarkkoja lukemia. Samalla kuitenkin varottiin herättämästä liian optimistisia näkymiä kansanhuollon tilannetta ajatellen.

Yhteishyvän valiokunnassa 3.7.1942 pitämässään puheessa ministeri Ramsay vetosi järjestöedustajiin puolustaen varovaisen ja ennakoivan taloudenhoidon merkitystä tulevina aikoina. Ministerin aloitus oli valiokunnassa kuulluille esitelmille tyypillisellä tavalla yhdistelmä valoisan ja synkän taloudellisen tilanteen visioita. Kuluva kesä vaikutti sääolosuhteiden puolesta lupailevan edellisvuosia suotuisampaa satoa. Samoin takaisin vallattujen alueiden viljelykset olivat nostamassa kuluvan satokauden tuotantolukemia. Toisaalta menneitten vuosien kuivuuden ja pakkasen seuraukset olivat lyöneet leimansa heinänurmiin ja fosforipitoisista lannoitteista oli ministerin mukaan puute koko Euroopassa, mikä tulisi puolestaan vähentämään tuotantolukuja. *Emme sen vuoksi saa asettaa toiveitamme liian korkealle ja meidän on edelleenkin harjoitettava varovaista taloudenpitoa*⁹³.

Vaikka viljan saanti Ramsayn mukaan näyttikin kotimaisen tuotannon elpymisen ja kauppaneuvottelujen tuloksena myötä olevan turvattu koko tulevaksi vuodeksi, ei annosten lisäämistä olisi ollut pidettävä soveliaana menettelynä. Sen sijaan toimenpiteet, joiden merkittävyyttä ministeri kuulijoilleen korosti, tähtäsivät kauaskantoisempaan suuntaan. *Meidän täytyy käyttää hyväksemme tilaisuutta voidaksemme saada jonkin verran varastoja, niin että vihdoinkin voisimme jossain määrin turvata kansanhuoltomme. Kaikkihan on tulevaisuutta silmälläpitäen epävarmaa*⁹⁴.

Vetoamus, jonka Ramsay kuulijoilleen esitti, oli vallitsevissa oloissa ymmärrettävä. Edellisen vuoden kaltaista elintarvikepulaa, joka ennen kaikkea oli kohdistunut korttiannosten varassa eläneisiin, haluttiin kaikin käytössä olevin keinoin välttää. Vaikka elintarvikepula syksyllä 1941 ei heijastanutkaan yksinomaan oman tuotannon heikkouksia - tai toisin sanoen tuonnin vähäisyyttä - vaan myös hyökkäysvaiheen sotatoimien aiheuttamaa kuljetus- ja työvoimakapasiteetin ylimobilisointia, josta kesään 1942 oli ainakin jossain määrin päästy eroon, ei varaa suuriin annosten korottamisiin koettu ole-

⁹³ Ministeri Ramsayn puhe valiokunnan kokouksessa 3.7.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁹⁴ Sama

van. Asia koski yhtä lailla viljan, voin kuin sokerinkin jakelua. Kuten ministeri voianoksia koskien puheessaan totesi⁹⁵, olivat annokset valitettavan pieniä. Samalla hän kuitenkin korosti yhteistä pyrkimystä välttää edellistalven kaltaista tilannetta, jossa varastot oli käytetty loppuun. Samoin sokerivarastojen kohdalla oli tulevana syksynä noudatettava erityistä tarkkuutta.

Mielenkiintoiseksi ministeriön taholta esitettyyn vetoomukseen varastojen keräämisen ja tarkan taloudenpidon puolesta tekee tapa, jolla se järjestöedustajille valiokunnassa esiteltiin. Vaikka vallitsevissa oloissa tehtyjen päätösten mielekkyyttä tuskin valiokunnan taholta olisi suuremmin lähdettykään arvostelevaan, välittyi ministeri Ramsayn pitämästä puheesta monia piirteitä, joilla viranomaisten taholta voidaan katsoa varmistellun valitun linjan hyväksyntä järjestöedustajien piirissä. Toisaalta Ramsay aluksi monin argumentein ja laaja-alaisen katsauksen kautta pyrki puolustamaan valittua linjaa. Klassista propagandan metodia seuraten epävarmuuden tunteen luomisen kautta vedottiin kuulijoiden rationaalisuuteen varastojen keräämisen välttämättömyydestä ja tätä kautta saavutettavasta itsenäisen päätöksenteon ja turvatumman tilanteen luomisen puolesta. Samoin vältettiin yleisen propagandatekniikan⁹⁶ mukaisesti lupaamasta enempää kuin varmuudella oli saavutettavissa. Vaikka ministeri aluksi esittelikin valtiojohton puolelta toteutettuja toimenpiteitä tilanteen korjaamisessa, ne kuitenkin lopulta kuvailtiin valiokunnan jäsenten itsensä esittäminä ja näin luotiin tunne vaikuttamisen mahdollisuuksista – kenties laajempina kuin todelliset mahdollisuudet ainakaan ulkomaankauppaa koskevissa asioissa olivatkaan. *Nyt meillä kyllä on viljaa saatavissa ja kuljetukset käyvät hyvin. Varustautukaamme sen vuoksi tulevan talven varalle. Vasta sitten kun meillä on ainakin parin kolmen kuukauden varasto täällä kotimaassa, voimme tuntea itsemme jossain määrin varmoiksi ja voimme ajatella annosten korottamista talven tullen. Tämä ajatushan on esitetty tässä arvoisassa valiokunnassa ja on se täällä saanut kannatusta. Tätä talouspolitiikkaa aijotaankin ministeriössä seurata*⁹⁷.

⁹⁵ Selostus kokouksesta 3.7.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Ministeri Ramsayn puhe valiokunnan kokouksessa 3.7.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

⁹⁶ Aikakauden propagandatekniikasta esim. Leppo 1939, 14; Lasswell 1938, 200, 208: Vältettävä epätosiin asioiden kertomista. Ei tule luvata sellaista, mikä saattaisi kumoutua tilanteen muuttuessa. Esim. luvattaessa kansanhuollon kohdalla pysyvää helpotusta, olisi viranomaisten uskottavuus saattanut karista, mikäli tilanne olisi heikentynyt.

⁹⁷ Selostus kokouksesta 3.7.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Ministeri Ramsayn puhe valiokunnan kokouksessa 3.7.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

5.3 Omatoimisuuden korostaminen

Uuden kansanhuoltokauden alkaessa syksyllä 1942 vaikutti pahin olevan takana. Syyskuun kokouksessa pitämässään tilannekatsauksessa ministeri Ramsay saattoi elintarvikkeiden kohdalla katsoa varsin luottavaisin mielin alkavaan talveen. Sen sijaan oli vaate-, lämmitys- ja valaistustilanne edellisvuotta vaikeampi. Oli kiinnitettävä huomiota ja harrastettava mitä suurinta säästäväisyyttä.⁹⁸

Vuoden 1942 kuluessa Suomen huolto saavutti sisäisenä kysymyksenä tarkasteltaessa tasapainotilan, josta muun muassa Ilkka Seppinen on käyttänyt nimitystä sotanormaalin tila. Saavutettu tasapaino oli seurausta sisäisestä sopeutumisesta tuotannon vakiintuessa eri aloilla sekä ennen kaikkea siitä, että ensimmäistä kertaa sitten suursodan syttymisen ulkomaankauppa oli saavuttanut ainakin jossain määrin vakiintuneen tilan. Sen jälkeen, kun koko sota-ajan vakavin talvikaudella 1941-42 vallinnut huoltokriisi oli Saksasta saadun avun saapumisen myötä voitettu, oli huollon tasapaino pääosin saavutettu loppukeväästä 1942 lähtien.⁹⁹

Marraskuun 26. päivä 1942 pidetyssä Yhteishyvän valiokunnan kokoontumisessa ministeri Ramsay esitteli järjestöedustajille vallinnutta tilannetta tuontimahdollisuuksien osalta. Vaikeuksista huolimatta oli saatu ja edelleen saataisiin kipeästi tarvittuja tarvikkeita. Kun syksyn sato lisäksi oli osoittautunut varsin kelvolliseksi, voitiin tuleva talvi elintarvikkeiden puolesta ottaa luottavaisesti vastaan. Suursota kuitenkin aiheutti maassa jatkuvasti yllätyksiä ja tästä syystä oli Ramsayn sanoin entistä päättäväisemmin turvauttava omiin mahdollisuuksiin. Kuten ministeri kuvaavasti asian ilmaisi, vain se, mitä itse kyettiin tuottamaan, oli täysin varmaa. Koko valtiojohdon tavoitteisiin kuulunut omatoimisuuden ja sitä kautta saavutettavan kansallisen liikkumavaran luominen nousivat tässä vaiheessa näkyvästi esille myös Ramsayn valiokunnassa esittämissä näkemyksis-

⁹⁸ Selostus kokouksesta 17.9.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5. Energiakysymys oli Suomessa 1942 varsin vaikea sähköntuotannonkin ollessa vesitilanteen johdosta yhä alhaisella tasolla. Kivihiilen ja koksen saamisessa Saksasta oli ollut vaikeuksia koko vuoden ajan. Syksyn 1941 viljakysymyksen ratkaisussa suomalaiset olivat havainneet varsin tehokkaan menettelytavan patistaa saksalaisia tuotteiden toimituksissa. Vaikka keino oli äärimmäinen, vedottiin suomalaisten taholta jälleen Saksan korkeimpaan johtoon toivon tilanteen korjaantumista. Seppinen 1983, 149.

⁹⁹ Seppinen 1943, 142.

sä. Kotimaista tuotantoa oli edelleen kohotettava ja samalla kaikkien tarvikkeiden käyttöön suhtauduttava säästeliäästi.¹⁰⁰

Vaikka saksalaisen tuonnin myötä huoltotilanne elintarvikkeiden, polttoaineiden ja muidenkin tuotteiden osalta jatkossa pysyi varsin vakaana, tuottajien ja kuluttajien innostaminen omatoimisuuteen nousee morella tapaa esiin myös myöhemmissä valiokunnan kokouksissa. Asiat ja tuotannon alat, joihin järjestöedustajien huomiota omatoimisuutta korostaen kiinnitettiin, vaihtelivat kulloisenkin tilanteen mukaisesti. Kuten helmikuussa 1942 kansanhuoltoministeri Siivo Kantalan pitämässä tilanneselostuksessa järjestöedustajille esiteltiin, vaikutti elintarviketilanne tuolloin turvatulta. Viljan osalta annokset pysyivät samoina ja jakelu oli turvattu kevääseen saakka. Voimat olikin keskittävä poltto- ja raakapuun saannin turvaamiseen, jotta asetettuihin tavoitteisiin olisi päästy. Omatoimisuudella ja erilaisilla kampanjoilla oli pyrittävä paikkaamaan tilannetta.¹⁰¹

Koko kansanhuoltoaiheisen tiedotustoiminnan perustavoitteisiin kuulunut omavaraisuuden ja omatoimisuuden edistäminen¹⁰² vaikuttaakin olleen Yhteishyvän valiokunnan kokouksissa eräs kantava teema läpi sotavuosien. Talouselämän eri osa-alueita ja yhtä lailla kuluttajia kuin tuottajia edustaneiden keskusjärjestöjen kokoontuessa valiokunnan kokouksiin tarjoutui kansanhuoltoviranomaisille tilaisuus järjestökanavan hyödyntämiseen omatoimisuuden lisäämisessä. Esittelemällä kansanhuolto kaikille yhteisenä kamppailuna pyrittiin luomaan suotuisaa ilmapiiriä erilaisten tuotantokampanjoiden toteuttamiselle. Käyttämällä yhteishenkeä ja uhrautuvaisuutta korostavaa retoriikkaa pyrittiin vetoamaan keskusjärjestöjen edustajiin omatoimisuutta koskevien tavoitteiden toteuttamiseksi: *Nykyinen aika vaatii lisäksi jokaiselta yksilöltä lujaa itsekuria ja tinkimätöntä lojaalisuutta niin valtiovaltaa kuin kanssaihmissiäkin kohtaan. Tällä tavoin kaikkia vanhoja, hyviä suomalaisia ominaisuuksia käytäntöön sovelluttaen me menestyksellisesti voitamme sisäiset huoltovaikeutemme*¹⁰³.

Erilaiset kansanhuollolliset pakkotoimenpiteet eivät jääneetkään ainoiksi tuotannon kohottamisen keinoiksi. Maatalouden puolella vapaaehtoisuuteen perustuvaa maatalouden

¹⁰⁰ Selostus kokouksesta 26.11.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁰¹ Selostus kokouksesta 4.2.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁰² Vrt. Utrio 1945, 189; Salovaara 1977, 26.

¹⁰³ Selostus kokouksesta 26.11.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

edistämistoimintaa tehostettiin. Maatalouden neuvontajärjestöt tekivät tärkeää neuvonta- ja valistustyötä ja vuonna 1941 valtiovallan toimesta käynnistetty, koko maan kattanut tuotantotaistelukampanja sekä muut sodanaikaiset tuotantokilpailut yhtä lailla järjestöjen kuin viranomaisten käynnistämänä auttoivat sopeutumaan poikkeuksellisiin oloihin.¹⁰⁴

Kansanhuollon kokonaistilanteen kannalta omatoimisuutta korostaneilla kampanjoilla ja muulla valistustyöllä myös saavutettiin varsin hyviä tuloksia. Pitäessään huhtikuussa 1944 Yhteishyvän valiokunnassa esitelmän omatoimisuuden merkityksestä maisteri Kerttu Sihvonen loi katsauksen sodan aikana suoritettuun omatoimisuuteen kuten paltaviljelyyn ja kotieläinten pitoon. Vuosien kokemusten perusteella oli voitu havaita sen osuus elintarviketilanteeseen, vaikkei tarkkoja tilastoja ollut. Erityisen merkittävänä Sihvonen piti omatoimisuutta juuri talvella 1942-43, jota edeltänyt kevättalvi oli ollut erityisen vaikea. Sikojen ja lampaiden ja muiden kotieläinten pito oli ollut tärkeää lihan ja villan tuotannon kannalta. *Puuttumatta tätä enempiä yksityiskohtiin voidaan sekä yksityisen ruokatalouden että kansanhuollon kannalta asiaa arvostellen sanoa, että omatoimisen tuotannon merkitystä ruokataloudessa ei voida kyllin arvioida*¹⁰⁵.

Vaikkei Yhteishyvän valiokunnan merkitys omatoimisuuden lisäämisessä välttämättä noussutkaan muiden tiedotuskanavien kaltaiseksi, oli Yhteishyvän valiokunnalla ja sitä kautta erinäisten järjestöjen myötävaikutuksella oma erityinen roolinsa valistuskampanjoiden tukemisessa. Mahdollisuuksia omatoimiseen tuotantoon tavalla tai toisella oli kaikilla talouselämän aloilla. Aikana, jolloin tiettyjä tarvikkeita ei ole rahallakaan saatavissa, oli niiden tuotannon kannattavaisuutta avustettava hieman toisin kuin normaalioloissa. Myös kansantaloudellisesti oli edullista, että kaikki voimavarat, pienet ja heikotkin, saatiin mukaan tuotannolliseen työhön.¹⁰⁶ Toisaalta omatoimisuudella nähtiin olevan myös muita, yhteishengen ja ihmisten ajatteluun vaikuttavia vaikutuksia, joiden tavoittelu kiinteästi liittyi myös Yhteishyvän valiokunnan toiminnan taustalta heijastuneisiin tavoitteisiin: *Omatoimisuutta ei ole arvosteltava yksinomaan aineellisena tekijä-*

¹⁰⁴ Kananen 1986, 156-157; Maataloustuotantoa koskeneesta säännöstelystä laajemmin ks. esim. Juuramo 1945.

¹⁰⁵ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 20.4.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁰⁶ Omatoimisuuden merkityksestä vaikeimpina satovuosina ja sen osuudesta tiedotustoiminnassa vrt. esim. Kalle Hautamäen keskeneräinen historiikki *Kymmenen vuotta kansanhuoltoa* VA, KHMA, Tiedtsto, He2.

nä, sillä on suuri merkitys myös sosiaalisena kasvattajana ja henkisen tasapainon säilyttäjänä paitsi sodan aikana myös rauhanomaisissa oloissa¹⁰⁷.

5.4 Salakauppa ja säännöstelyrikkomukset

Toistuvina keskustelunaiheina Yhteishyvän valiokunnan kokouksissa olivat erilaiset säännöstelyrikkomukset ja salakauppa. Sodanaikaisen totaalitalouden aikana ylhäältä päin kansalaisiin kohdistetut, alati vaihtuneet säännöstelymääräykset olivat esivallan keino ohjata ja samalla huoltaa koko kansaa yhtenäisten kriteerien mukaisesti. Huoltoyhteiskunnan perusta ja määräyksiä kohtaan tunnettu lojaalisuus kuitenkin heikkenivät sitä mukaa, mitä pitempään säännöstely ja sotatoimet jatkuivat.

Tilanne tiedostettiin myös viranomaisten taholta. Kuten kansanhuoltoministeriön yleissihteeri Artturi Lehtinen Kansanhuoltaja –lehden sivuilla sodan pitkittymisen vaikutuksista kirjoitti: *On selvää, että näissä oloissa syntyy hankauksia yleisön kanssa. Pitkälliseksi muodostunut sota ja tavara-, työ-, lämmitys-, kuljetus- ja monien muiden ”tilanteiden” kireys on vähitellen alkanut käydä ihmisten hermoille¹⁰⁸.* Sodan myötä lisääntyneellä välinpitämättömyydellä ja kritiikillä oli Lehtisen mukaan myös suurempi merkitys kuin ensi silmäyksellä oli nähtävissä. *Suuretkin vaikeudet ja raskaatkin taakat tuntuvat suhteellisen keveiltä, jos voidaan säilyttää reipas ja iloinen mieli, mutta pienetkin vastoinkäymiset ja keveät taakat tuntuvat ylivoimaisilta, jos hermostuneisuus ja paha tuuli pääsevät valloilleen¹⁰⁹.* Ilmeistä onkin, että jokaista kansalaista koskettaneet säännöstelytoimet ja kulloinkin vallinnut kansanhuoltotilanne olivat huomattavassa määrässä mielialakysymys. Kuten Lehtinen edelleen kirjoituksessaan mainitsi: *Hyvin painavana syynä siihen, että Suomen kansa murtumatta kesti talvisodan ankaran painon, oli se reipas, luottavainen ja kaikkia osatovereita kohtaan avulias ja ystävällinen mieli, joka oli vallannut koko Suomen kansan. Tätä talvisodan henkeä on edelleen paljon olemassa,*

¹⁰⁷ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 20.4.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁰⁸ Artturi Lehtinen: *Mietteitä uuden vuoden alkaessa* Kansanhuoltaja No1/1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Hd1.

¹⁰⁹ Sama

*mutta sodan ja vaikeuksien pitkittymisen takia se pyrkii heikkenemään ja itsekäs, kärsimättömän, arkinen mieli pääsee aina silloin tällöin sen syrjäyttämään*¹¹⁰.

Lehtisen kirjoituksessaan mainitseman ”talvisodan hengen” mukaisen yhtenäisyyden korostamisen ja järjestöiteitse tapahtuneen valitustoiminnan ollessa keskeisinä tavoitteina Yhteishyvän valiokunnan toiminnassa oli luonnollista, että säännöstelyrikkomuksiin ja salakauppaan kiinnitettiin kokouksissa runsaasti huomiota. Kuten jakeluosaston päällikkö Onni Toivosen sanoista marraskuun kokouksessa 1942 ilmenee, pyrittiin järjestöedustajiin monin tavoin vaikuttamaan tuen saamiseksi kamppailussa salakauppaa ja säännöstelyrikollisuutta vastaan. Selostaessaan valiokunnan jäsenille ilmitulleita ostokorttien väärennöksiä Toivonen vetosi järjestöihin toivoen niiden taholta *kaikkeaa sitä mahdollista apua, jonka ne voivat antaa viranomaisille taisteltaessa tätä vihollisen taholta tullutta hyökkäystä vastaan. Niin kuin jokainen asemies etulinjassa tekee kaikkensa maamme puolustamiseksi, samoin on nyt jokaisen sisärintaman kansalaisen tehtävä päättävästi ja ripeästi tyhjäksi vihollisen salakavala hyökkäys kansanhuoltoamme vastaan*¹¹¹.

Sota-ajan retoriikalle ominaista ”sisäistä vihollista” vastaan käytiin valiokunnassa monen otteeseen ja monin keinoin. Jo helmikuun kokouksessa 1941 salakaupan valvonta ja ministeriön taholta käynnistetyt toimenpiteet herättivät vilkasta keskustelua. Järjestöedustajien mielipiteet olivatkin varsin pitkälti ministeriön ajaman linjan tukena. Pidettyissä puheissa ja keskustelussa esiin nousseet vaatimukset rangaistuskäytäntöjen kiristämisestä saivat kannatusta laajalta rintamalta. Valvonnan osalta vaadittiin siirtymistä jyrkkiin otteisiin ja salakaupan maanpetoksellinen luonne korostui jo tuolloin. Toisaalta salakauppaa koskevat rangaistuskäytännöt hakivat edelleen muotojaan, mikä näkyi varatuomari Jaakko Enäjärven pitäessä alustuksen temasta *Onko ostajaa salakaupassa rangaistava?*¹¹².

Keskustelu salakaupan lisääntymisestä ja tarvittavien rangaistuskäytäntöjen muotoilemisesta jatkui valiokunnassa jatkosodan vuosiin siirryttäessä. Säännöstelyn ulottuminen

¹¹⁰ Artturi Lehtinen: *Mietteitä uuden vuoden alkaessa* Kansanhuoltaja No1/1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Hd1.

¹¹¹ Selostus kokouksesta 26.11.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Kyseisestä ostokorttien väärentämisestä ks. Toivonen 1945, 133.

¹¹² Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

yhä laajemmalle valtalain voimaanastumisen myötä totaalisen luonteen saanut talouden valvonta sekä odotettua pidemmäksi venyneet sotatoimet lisäsivät jatkossa tyytymättömyyttä. Esiin hiipivän sotaväsymyksen ja siihen liittyneiden lisääntyneiden säännöstelyrikkomusten myötä järjestökanavaa pyrittiin yhä tiiviimmin liittämään osaksi salakaupan vastaista toimintaa. Salakauppaan liittyneiden asioiden nostamisella esiin Yhteishyvän valiokunnassa vaikuttaakin olleen selkeä päämäärä päästä järjestöjen sisäisen kurinpidon ja valistuksen kautta tilanteen korjaantumiseen. Järjestöreitien välityksellä paikallistasolla tapahtuvaa säännöstelyä pyrittiin näin tehostamaan - oli pa kyse sitten tarvikkeiden luovuttamisesta, välittämisestä tai kuluttamisesta.

Jo helmikuussa 1941 varatuomari Karvonen oli epäterveisiin kauppatapoja ja tiskin alta myymistä kritisoineessa esitelmässään kohdistanut sanansa erityisesti osuus- ja vähittäiskauppiaiden suuntaan¹¹³. Käytäntö, jossa tiedonannot ja vetoamukset yhä selvemmin kohdistettiin tietyille ryhmille järjestöedustajien kautta, muodostui valiokunnassa sota-vuosina yhä yleisemmäksi erityisesti salakauppaa ja säännöstelyrikkomuksia käsiteltäessä. Asioiden esittämistavassa tuli tällöin kuitenkin olla tarkkana, jottei yksittäisiä ryhmiä olisi liiaksi kritisoitu ja näin horjutettu yhteisen rintaman luomiseen tähdännyttä kokonaistavoitetta.

Eräänlaisena huipentumana valituille tiedotuskäytännöille voidaan pitää ministeri K.J.Ellilän Helsingin Yhteishyvän valiokunnassa 2.12.1943 pitämää puhetta *Säännöstelyrikkomukset tuottajan ja kuluttajan kannalta*. Kokouksessa, joka oli järjestetty erityisesti juuri säännöstelyrikkomusten ja salakaupan käsittelyä varten, ministeri Ellilä luonnehti valiokunnassa käytetylle retoriikalle ominaisella tavalla salakauppaa kansakunnan sisäiseksi ja kansanhuollon pahimmaksi viholliseksi. Samalla hän katsoi ajankohdan sopivaksi ryhtyä laajalla rintamalla rajoittamaan salakauppaa niin vähäiseksi, kuin yhteiskunnan kaikille voimille suinkin oli mahdollista. Vedoten järjestöedustajien oikeustajuun ongelman kitkemiseksi vertasi Ellilä ammattimaista salakauppaa vihollisen avustamiseen, koska se laajentuessaan saattoi maan elintarvikehuollon epäjärjestykseen ja siten heikensi rintamantakaista työskentelyä.¹¹⁴

¹¹³ Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹¹⁴ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

Tiedotuksen käytäntöjä suunniteltaessa on poikkeuksetta otettava huomioon vastaanottavan osapuolen omat taustatekijät. Haluttuun lopputulokseen ei välttämättä päästä, mikäli asia esitellään kaikille osapuolille yhtäaikaaisesti. Sen sijaan olisi parempi kohdistaa haluttu viesti erikseen kullekin osapuolelle.¹¹⁵ Vaikka salakauppaa luonnehdittiinkin poikkeuksetta valiokunnassa esitetyissä puheissa koko yhteiskuntaa kalvavana, kaikille yhteisenä vihollisena, kohdisti Ellilä tavallista selvemmin sanansa erikseen tuottajia ja kuluttajia edustaneiden järjestöjen suuntaan. Säännöstelyn kannalta maaseutuväestön ja asutuskeskusten kuluttajaväestön asema muodostuikin keskenään varsin erilaiseksi. Maaseutuväestön osana oli pitkälti olla tuottajina, joita koskivat luovutusvelvollisuudet – kuluttajien kohdalla korttiannosten varassa eläminen ja säännöstelymääräyksiin tottuminen muodostivat säännöstelyn merkityksen arkielämässä.

Maaseutuväestön roolia sodan aikana kuvatessaan Ellilä kansanhuoltoviranomaisten retoriikalle ominaisella tavalla korosti korkean moraalin ylläpitämistä ja kansalaisvelvollisuuksia: *On muistettava, että jokaisella kansalaisella on velvollisuuksia valtiota kohtaan. Maataloustuottajien tärkein velvollisuus sodan aikana on huolehtiminen kansakunnan elintarvikkeista.*¹¹⁶ Jopa poikkeuksellisen suoranaista syylistämistäkin hyveiden polulta eksyneitä kohtaan oli kuultavissa ministerin sanoista: *Salakauppaan myyminen on tämän velvollisuuden rikkomista*¹¹⁷. Maaseudulta kuluneen vuoden aikana kantautuneita näkemyksiä jonkinlaisesta moraalisesta oikeutuksesta myydä tuotteita ohi säännöstelyn liian alhaisiksi väitettyjen luovutushintojen vuoksi ministeri piti perusteettomina. Valtion varoista ohjattiin vuosittain runsaasti varoja hintojen tukemiseen. Toisaalta korosti Ellilä samalla paitsi velvollisuudentuntoa myös empatian merkitystä ajattelussa kuluttajaväestön tilanteen huomioimiseksi: *Yksityisissä tapauksissa saattaa viljelijä edelleen pitää jonkin tuotteensa hintaa kohtuuttoman alhaisena, mutta tämä ei vielä anna hänelle siveellistä oikeutusta ottaa tuotteesta oikeaksi katsomaansa hintaa, koska hän toisista tuotteistaan voi saada korvausta senkin osalta, joten kokonaistulos tulee tyydyttävä ja saattaahan ostajakin puolestaan pitää jonkin yksityisen tuotteen hintaa liian korkeana, mutta on silti valmis sen maksamaan*¹¹⁸.

¹¹⁵ Vrt. esim. Lasswell 1935, 185, 208

¹¹⁶ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Propagandamenetelmistä ks. esim. Latvala 1938, 90-91.

¹¹⁷ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹¹⁸ Sama

Tunnollisesti velvollisuutensa täyttäneet puolestaan saivat kansanhuoltoviranomaisten puheissa osakseen runsaasti kiitosta. Joulukuussa 1943 valiokunnassa pitämässään puheessa ministeri Ellilä luonnehti tunnollisia viljelijöitä, joihin valtaosa maaseudun väestöstä yleisesti ottaen kuuluikin, isänmaan arvokkaiksi puolustajiksi, jotka ansaitsivat työstään valtiovallan tunnustuksen. Sanojensa vakuudeksi ministeri samassa yhteydessä vaikuttaa pyrkineen innoittamaan maataloustuottajia järjestökanavan välityksellä kilvoittelemaan yhteisen asian nimissä esittelemällä valtiovallan taholta toteutettuja palkitsemisia. Tuottajahintojen tukemisen kautta tapahtuvan konkreettisen rahallisen tuen myöntämisen ohella myös symboliset tunnustukset, kuten edellistalvena ansioituneille viljelijöille myönnetyt kunniakirjat olivat käytössä salakaupan vastaisessa kamppailussa. Eikä tässä vielä kaikki: *Kohdakkoin, sen voin tässä luottamuksellisesti mainita, tullaan tuotantokamppailussa kunnostautuneille maataloustuottajille samoin kuin maataloustyöväelle erityisten perusteiden mukaan jakamaan ylipäällikön toimesta vapaudenristin ansiomitaleja, kuten tähän asti on jaettu sotataloustyöntekijöille.*¹¹⁹

Jotta luovutusten ohi kulkevan tavaran muodostamasta ongelmasta olisi päästy eroon, pyrittiin vastuuta säännöstelyrikkomusten poistamisesta ja suoritettavasta valistustyöstä varsin suurin sanakääntein siirtämään entistäkin laajemmin järjestöjen vastuulle. Jo pelkästään valiokunnan koollekutsuminen yksinomaan salakaupan ehkäisemistä koskevan aiheen käsittelemiseksi joulukuussa 1943 on osoituksena järjestöreitit tiukentuvasta liittämisestä osaksi kansanhuollon valvonta- ja valistusorganisaatiota. Sitäkin selvemmin tästä ovat osoituksina viranomaisten pitämien esitelmien sisällöissä suoraan järjestöedustajille suunnatut toimintaohjeet. Puheissa ilmenneitä esitystapoja, joilla haluttuihin päämääriin pyrittiin, sekä niissä käytettyä velvollisuudentuntoa, yhteishenkeä ja sisäistä kuria korostanutta retoriikkaa kuvastaa ministeri Ellilän maataloustuottajien palkitsemisia koskenut toteamus: *Tämäkin osoittaa, että valtiovalta arvostaa korkealle maataloustuottajain panoksen yhteiskuntaelämässämme. Maataloustuottajain kehittyneemmän osan olisi nyt keskinäisellä kurilla pidettävä huolta siitä, etteivät ”heikommat veljet” pääse tätä yhteiskunnan luottamusta jatkuvilla säännöstelyrikkomuksilla horjuttamaan. Tässä suhteessa uskon Yhteishyvän valiokuntamme arvoisilla maataloutta edustavilla jäsenillä olevan tähdellisen tehtävän edessään*¹²⁰.

¹¹⁹ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.; Propagandassa vetoamisesta tunnuseikkoihin vrt. Latvala 1938, 91.

¹²⁰ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

Kuluttajien osalta ilmenneet säännöstelyrikkomukset tai niitä perustelleet näkemykset joutuivat Ellilän puheessa tuottajaosapuolen tavoin paikoitellen varsin jyrkän arvostelun kohteeksi. Elintarviketilanteen parannuttua eivät kuluttajien taholta ajoittain esitetyt perustelut salakaupan harjoittamiselle voineet vallinneissa olosuhteissa olla kestäviä. Esitellessään säännöstelyannosten määrissä suoritettuja korotuksia vaikuttaa Ellilä paikoin jopa käyttäneen syyllisyydentunnon herättämistä halutun vaikutelman luomiseksi *Kulutuskeskusten asukkaiden voianokset ovat ilman ylimääräisiäkin annoksia olleet fysiologisesti riittävät. Tällä hetkellä ostokset salakaupasta ovatkin siten, voipa sanoa, liikaa herkuttelun halua toisten kansalaisten kustannuksella*¹²¹.

Syyllistämisen ohella myös pelottelu salakaupassa liikkuvan tarkastamattoman lihan ja vääreännösten vaaroilla kuului kansanhuoltoministerin käyttämiin ilmaisumuotoihin. Samoin kuin maataloustuottajille osoitetuissa kommentteissa, myös kuluttajien puoleen kääntyessä vetoaminen kansan oikeustajuun ja velvollisuuksiin tulevat esiin. Varas-tetun tavaran ostaminen salakaupasta ja jo pelkkä ”kuuman tavaran” hallussapito oli rangaistavaa. *Suomen kansan kuulu rehellisyys joutuisi kummalliseen valoon, jos jokai-nen salakaupasta ostaja tätä asiaa tosissaan ajattelisi ja silti jatkaisi ostojaan*¹²². Toi-saalta vetoaminen ostajien rationaalisuuteen nousi esiin hänen kummastellessaan ajoit-tain esiintynyttä ostovimmaa ja siihen liittynyttä korkeiden hintojen maksamista siinä-kin tilanteessa, että pyydettyjä pimeitä hintoja olisi maltillisemmalla toiminnalla voitu laskea ja ohjata tuotteet yleiseen jakeluun. Samalla on Ellilän puheessa havaittavissa myös vetoamus järjestökanavan suuntaan toimien hillitsemiseksi: *Kuluttajain keskinäisillä pikku ostolakoilla saataisiin monessa tapauksessa paljon parempia tuloksia aikaan kuin vähälukuisten viranomaisten tarmokkaillakin tarkkailutoimenpiteillä*¹²³!

Salakaupassa näyttää valiokunnan puheita tarkasteltaessa piilleen viranomaisten näke-mysten mukaan paitsi moraalisesti rappeuttava vaikutus, myös kansan yhtenäisyyttä uhanneita tekijöitä. Suorasanaisesti ministeri Ellilä puheessaan korosti sitä totuutena kuvaamaansa seikkaa, että salakauppa syvensi tuottajien ja kuluttajien välistä juopaa.

¹²¹ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.; Kansanhuoltoministerinä toimineen Ellilän kuluttajaosapuolta koskevia lausuntoja on osittain syytä tarkastella hänen omia taustavaikuttimiaan vasten – olihan hän ennen kansanhuoltoministeriksi nousemistaan toiminut Maataloushallituksen pääjohtajana.

¹²² Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹²³ Sama

Ennakkoluulot osapuolten välillä kasvoivat ministerin mukaan sitä mukaa, kun luottamus säännöstelymääräysten noudattamiseen näytti murenevan. Salakauppa antoi kuluttajille väärän käsityksen maataloustuottajien valtaenemmistön suhtautumisesta säännöstelyyn. Vastaavasti ministeri Ellilän kritisoimat kuluttajapiirit, jotka julkisuudessa asettuivat vastustamaan salakauppaa mutta tilaisuuden tullen omakohtaisesti olivat valmiit ostamaan mustan pörssiin tavaraa, antoivat maataloustuottajille sen käsityksen, etteivät kuluttajat arvostaneet säännöstelyä.¹²⁴

Kansanhuoltoviranomaisten näkemyksissä ilmennyt huoli kansalaispiirien välisen luottamuksen ja yhtenäisyyden sekä yleisen lainkuuliaisuuden heikkenemisestä vaikuttaa sodan pitkittyessä olleen aiheellinen. Talvisodan aikainen kansallinen yhtenäisyys ja siihen liittynyt uhrautuvaisuus vaihtuivat uuden sodan alkamisen ja säännöstelytoimien pitkittymisen myötä velvollisuuden täyttämisen aikakaudeksi, jonka aikana lisääntyneen tavarapulan ja sotaväsymyksen aiheuttamat negatiiviset piirteet alkoivat näkyä säännöstelyrikosten lisääntymisenä. Jatkosodan loppuvuosina ja erityisesti sodan päättymisen jälkeen säännöstelyrikosten määrä entisestään lisääntyi, minkä johdosta erilaisia vastatoimia väärinkäytösten ehkäisemiseksi pyrittiin kansanhuollon taholta kehittämään.¹²⁵ Samalla tuottajien ja kuluttajien välisen luottamuksen korostaminen monissa Yhteishyvän valiokunnan kokouksissa kuvastelee niitä tehtäviä ja tavoitteita, joita valiokunnan toiminnalle viranomaisten taholta oli jo sen perustamisvaiheessa asetettu. Totaalisen sodankäynnin muodot vaativat kansakunnan yhtenäisyyttä ja tätä kautta saavutettavaa maksimaalista henkisten ja materiaalistien resurssien hyödyntämistä sotatoimien loppuunsaattamiseksi. Salakaupan painopiste oli yhteishyvän valiokunnassa joulukuussa 1943 ministeri Ellilän pitämän puheen mukaan suuntautumassa yhä enemmän elintarvikkeista vaatetustarvikkeisiin, jalkineisiin sekä muihin välttämättömyystarvikkeisiin ja samalla ammattimaistumassa. Selvä trokaus, jossa kyse oli oman edun tavoittelusta kanssaihminen hätää hyväksikäyttäen, ei saanut sen enempää viranomaisten kuin järjestöedustajienkaan mielestä jatkua. Poikkeaminen yhteisen hyvän tavoittelusta kuvattiin yhteisen rintaman pettämisenä ja sisäistä vihollista oli rangaistava, kuten Ellilä puheessaan toi esille: *Jokaisen kansalaisen oikeustunto sanoo, että ammattimainen salakauppa on sodan aikana ankarasti rangaistava, mutta kaikki kansalaiset eivät vielä ole ajatelleet asiaa niin pitkälle, että itse omakohtaisesti tukisivat viranomaisten taistelua sala-*

¹²⁴ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹²⁵ Vrt. esim. Luoma-Aho 1986, 48, 53-54; Seppänen 1963.

*kauppaa vastaan*¹²⁶. Kollektiivisen kontrollin lisääminen järjestötietä hyväksikäyttäen vaikuttaakin olleen eräs tapa, jolla säännöstelyrikkomuksia koskevaan ongelmaan pyrittiin puuttumaan. Kuten ministeriön jakeluosaston päällikkö Onni Toivonen on muistelmissaan kansanhuoltoviranomaisten näkemyksiä järjestöjen merkityksestä kuvaavalla tavalla tuonut esiin: *Aina valvova omatunto saavuttaa ihmisestä valta-aseman – sellainenkin on elämän laki – kohta kun hän joutuu kanssaihmisten pariin. Se pitää kurissa, jopa kokonaan kukistaakin hänen perusluonteessaan kuohuvan kateuden ja suvaitsemattomuuden ja pakottaa hänet toimimaan epäitsekästi. Hänestä tulee yhteisön piirissä ikään kuin parempi ihminen, koska hän jo yksistään itsekkään luonteensakin voimasta haluaa ainakin näyttää paremmalta, kuin mitä hän alkukantaisten vaistojensa varassa toimien olisi. Järjestöelämä, joka juuri on lähimmäisten parissa toimimista, on sen vuoksi hengeltään yleisesti arvioituna aina moraalisesti korkeammalla tasolla kuin yksilöjen erillisten toimintojen summa*¹²⁷.

5.5 Hintasäännöstely

Yhteishyvän valiokunnan muodostuessa pitkälti eri elinkeinonharjoittajien keskusjärjestöjen edustajista, olivat hintasäännöstelyä ja elinkeinoelämän ohjausta koskevat kysymykset myös toistuvasti esillä kokouksissa. Samalla hintojen säännöstely nivoutui kiinteästi yhteen myös valiokunnan kokouksissa keskeisen salakaupan ja säännöstelyrikollisuuden ehkäisemisen kanssa.

Hintasäännöstely perustui alkujaan sotatilalaista 26.9.1930 annettuun lakiin, siihen pääasiallisesti 29.9.1939, mutta myös 27.10. ja 4.11.1939 tehtyine muutoksineen. Kansanhuoltoministeriön sisällä hintojen valvonta oli huhtikuusta 1940 lähtien keskitetty hintavalvontatoimikunnalle, jonka tehtävät siirtyivät vähitellen muiden hinta-asioiden ohella hinnanmuodostuksen valvontaosastolle. Tavarain hinnanmuodostuksen valvomista varten oli tuolloin asetettu ministeriön yhteyteen hintalautakunta, jonka tehtävänä oli antaa

¹²⁶ Ministeri Ellilän puhe valiokunnan kokouksessa 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹²⁷ Toivonen 1950, 87

lausuntoja koskien tavarain hinnanmuodostusta ja sen valvontaa sekä ratkaista tiettyjä sille uskottuja asioita.¹²⁸

Välirauhan aikana taloudellisten olojen kiristyessä ja säännöstelytarpeen kasvaessa myös keskustelu hintasäännöstelyn merkityksestä nousi esiin. Asia näkyy myös tarkasteltaessa Yhteishyvän valiokunnassa käsiteltyjä aiheita. Insinööri Kyrenius totesi 11.2.1941 pitämässään puheessa hintatason nousun vaikutuksesta työtä tekevän väestön reaaliensioihin, että toteutettavat palkankorotukset ovat merkityksellisiä vain siinä tapauksessa, ettei samanaikainen hintatason nousu elintarvikkeissa ja muissa tuotteissa hävittäisi niiden merkitystä. *Näin ollen välttämätöntä tehdä mitä vain suinkin on mahdollista hintatason nousun todelliseksi pysäyttämiseksi ja tässä kysymyksessä ovat työntekijien ja työntekijöiden edut täysin samat. On siis katsottava sekä mahdolliseksi että suotavaksi että saadaan aikaan mitä tehokkain yhteistyö tässä mainittujen kansalaispiirien välillä tilanteen parantamiseksi*¹²⁹.

Kuten helmikuun 1941 kokouksessa käsitellyistä asioista käy ilmi, nivoutui hintakysymys välirauhan aikana kuten myöhemminkin kiinteästi yhteen säännöstelyrikkomusten ja salakaupan kanssa. *Ilmeistä on, että hyvin laajat kansalaispiirit eivät vielääkään ota hintain alinomaista nousua ja rahanarvon nousua ja tästä johtuvia vaaroja yhteiskunnallemme kylliksi itsekohtaisena asiana*¹³⁰. Kansalaisten sitoutumattomuuden hintasäännöstelyyn Kyrenius näki ilmenevän sekä yksityisessä elämässä ilmenevinä säännöstelyrikkomuksina, että yleisenä välinpitämättömyytenä toisten tekemisiin lähiympäristössä. Kuvavaa kansanhuoltoviranomaisten valiokunnissa pitämille tilannekatsuksille ja puheille oli se, että Kyrenius korosti samalla myös valtiovallan heikkoa toimintaa antamiensa määräysten valvonnassa. Välttämättä kohdistamasta syytöksiä erityisen korostetusti sen enempää valtiovaltaan, järjestöihin kuin yksittäisiin kansalaisiin – tai kuten tässä tapauksessa osoittamalla syyttävällä sormella tasapuolisesti kaikkiin osapuoliin – pyrittiin vetoamaan kaikkiin läsnäolijoihin ja luomaan käsiteltävistä ongelmakohdista yhteisiä kaikille. *Kumpaankin edellä mainituista seikoista on samanaikaisesti kiinnitet-*

¹²⁸ ASK 470/1940; ASK 572/1940; Teerisuo 1945, 139-141.

¹²⁹ Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹³⁰ Sama

*tävä huomiota ja kaikin voimin yritettävä saada aikaan radikaalinen parannus. On selvää, että tähän tarvitaan suurten kansalaispiirien myötävaikutusta*¹³¹.

Yhteisymmärrystä tarvittiin inflaation, eri osapuolten välisten kiistojen sekä hintasäännöstelyyn liittyneiden rikkomusten ehkäisemiseksi. Tässä suhteessa Yhteishyvän valiokunnan rooli laaja-alaisen rintaman luomisessa kansanhuollon tueksi osoittautui jatkossa toimivaksi myös hintakysymyksiä koskevissa asioissa. Toukokuussa 1941 säädetty niin kutsuttu valtalaki mahdollisti keskusjohtoisten säännöstelytoimien ulottamisen kaikille taloudellisen toiminnan aloille myös hintoja koskien. Eräänlaista käännekohtaa hintasäännöstelyssä merkitsi 24.10.1941 annettu asetus hintaneuvostosta sekä samanaikaisesti annettu asetus hintalautakunnan lakkauttamisesta, minkä johdosta kysymys toimivallan jaosta eri hintaviranomaisten kesken tuli aiempaa tärkeämmäksi. Laki sotatilasta ja taloudellinen valtalaki olivat antaneet poikkeukselliset valtuudet valtioneuvostolle ja sen toimesta varta vasten asetetuille sivuelimille hintaneuvostolle (1941-45) sekä palkkaneuvostolle (1942-45), jotka vuorostaan uskoivat hintasäännöstelyn välittömän toimeenpanon suurelta osalta kansanhuoltoministeriölle. Tarkennuksia hintasäännöstelyä koskevaan lainsäädäntöön tehtiin tulevina vuosina kuitenkin runsaasti.¹³² Valiokunnan muodostaman keskustelufoorumin kautta pyrittiinkin ministeriön taholta jatkossa ennen kaikkea informoimaan järjestökanavan kautta eri osapuolia hintasäännöstelyyn liittyneistä muutoksista ja niiden taustalla vaikuttaneista asioista.

Hintasäännöstelyn pitäminen ajan tasalla vaati jatkuvaa kehittämistä ja opastamista. Myös tässä suhteessa Yhteishyvän valiokuntaa ja sen kautta järjestökanavaa pyrittiin monin tavoin hyödyntämään. Marraskuussa 1942 hintaosaston päällikkö Reino Teerisuo alusti keskustelukysymyksen hintasäännöstelyn periaatteista ja käytännöstä osoittaen hintasäännöstelyn kohdistuneen yhtä ankarasti talouden eri aloihin. Hintasäännöstelyn tiukentamiseen ei sinällään enää ollut mahdollisuutta, mutta määräysten käytäntöön soveltamista ja valvontaa voitiin vielä huomattavastikin tehostaa. Turhaa toiveajattelua karttaen olisi tulevaa toimintaa lähdeittävä suunnittelemaan synkimpien tulevaisuudenäkymien pohjalta. Määräysten käyttöön soveltamiseen tähtäävät tavoitteet vaativat Teerisuon mukaan kuitenkin toteutuakseen kirjanpitolainsäädännön suurimpien puutteita.

¹³¹ Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹³² ASK 759/1941; Paavonen 1984,2; Keränen, 81; Salovaara 1977, 18; Teerisuo 1945, 144-146; Y.W.Puhakan puhe *Hintasäännöstelystä* 20.1.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

den viipymätöntä korjaamista, taloudellisen järjestötoiminnan täydentämistä ja yhdenmukaistamista järjestöihin liittymisvelvollisuuden aikaansaamista silmälläpitäen.¹³³

Viimeksi mainitussa suhteessa valiokunnassa käydyillä keskusteluilla voidaan katsoa olleen paitsi opastava tavoite, myös pyrkimys saavuttaa taloudellisten järjestöjen näemyksiä jo tehtyihin ja jatkossa tapahtuviin uudistustoimiin. Sama valiokunnan mielipiteitä selvittävä rooli oli tiedottamis- ja opastamistehtävän ohella korostuneesti esillä myös tammikuussa 1944 säätytalolla järjestetyssä kokouksessa, jossa hintaneuvoston puheenjohtaja lakitieteen tohtori Y.W.Puhakka esitteli huomioitaan hintasäännöstelystä. Luotuaan katsauksen hintojen säännöstelyn ja hintaneuvoston aiempaan kehitykseen hän kiinnitti kuulijoiden huomion Valtioneuvoston ja hintaneuvoston väliseen toimivallan jakoon. Alun perin oli tarkoituksena ollut, että valtioneuvosto välittömästi olisi vain poikkeustapauksissa puuttunut varsinaiseen hintasäännöstelyyn. Käytäntö muodostui kuitenkin toiseksi sikäli, että valtioneuvosto oli välittömästi vahvistanut ns. poliittiset hinnat, minkä johdosta hintaneuvoston mahdollisuudet ohjata hintatasoja oli huomattavasti rajoittunut. *Uutta vaihetta hintasäännöstelyelinten toimivaltaan nähden tietävät valtioneuvoston 8.11.1943 antamat ohjeet hintasäännöstelyn tehostamiseksi. Nämä ohjeet sisältävät hinta- ja maksusulun, josta poikkeamiseen on kussakin yksityistapauksessa saatava valtioneuvoston lupa*¹³⁴.

Kokouksen lopuksi käydyssä keskustelussa nousivat esiin monenlaiset mielipiteet koskien Puhakan esittelemää hintasäännöstelyä. Kuten asia yleisesti nähtiin, olivat hintaasiat hyvin paljon mielialakysymys, jonka suhteen toimenpiteet oli mitoitettava. *Hintoja rikottaessa toimitaan sekä tahallaan että tietämättömyydessä. Hintoja hoidettaessa eivät auta vähän väliä tapahtuvat sovittelut samassa asiassa. Tässä olisi oltava ankaria, koska kysymyksessä on oikea asia*¹³⁵. Toisaalta järjestöedustajien taholta esitettiin kriittikkiä säännöstelyn aiheuttamista lisävaikeuksista, toisaalta taas puolustettiin vallitsevaa järjestelmää tavalla, joka ilmensi varsin selvää tukea kansanhuollolle ja koko keskusjohtooselle talousmenettelylle: *Hallitus on ottanut oikeuden määrätä nk. poliittisia*

¹³³ Selostus kokouksesta 26.11.42. VA, KHMA, Tiedtsto Ca5. Hintasäännöstelyn nostaminen keskustelun aiheeksi marraskuussa on esimerkki ajankohtaisen teeman käsittelystä. Kaikki hinnat ja maksut oli alistettu säännöstelyyn valtioneuvoston päätöksellä 22.6.1942. Samalla elinkeinonharjoittajat oli velvoitettu oma-aloitteisesti hakemaan KHM:ltä hinnanvahvistus kaikille maahan tuotaville tarvikkeille ja kaikille kotimaassa valmistetuille tarvikkeille, mikäli niille ei ollut jo vahvistettu yleisiä enimmäishintoja (Salovaara 1977, 53).

¹³⁴ Y.W.Puhakan puhe *Hintasäännöstelystä* 20.1.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹³⁵ Pöytäkirja kokouksesta 20.1.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

hintoja. Jos hintaneuvosto olisi saanut määrätä puolueettomasti, niin eivät hinnat olisi muodostuneet nykyisiksi. Tästä ei ole epäilystäkään, mutta todellisuudessa tarvittaisiin laajojen kansalaispiirien myötävaikutusta, jotta tällaiset hintamääräykset astuisivat voimaan, sillä onhan tunnettua, että niitä rikotaan nytkin. Ja kuinka paljon rikottaisiinkin, ellei niiden takana olisi valtioneuvosto. Nykyinen systeemi on, puutteellisuuksiinsa huolimatta, kokonaisuudessaan sittenkin vahvempi¹³⁶. Näin myös hintasäännöstellä koskevien teemojen kautta kyettiin tiedottamistehtävän, opastus- ja valistustyön sekä mielipiteiden tarkkailun ohella laajentamaan järjestöedustajien ymmärrystä koko säännöstelytaloutta kohtaan ja täten luomaan toivottua yhteisrintamaa kansanhuollon tueksi.

5.6 Suhteet Saksaan

Kansanhuollon toiminnan kannalta keskeiset, ulkomaankauppaa koskettelleet teemat nousivat Yhteishyvän valiokunnan kokouksissa toistuvasti esiin sodan jatkuessa erityisesti vuosittain käytyjen kauppaneuvottelujen yhteydessä. Vuodesta 1943 lähtien kauppaneuvotteluihin liittyi myös aiemmasta poikkeava poliittinen juonne, joka Saksan sotaan käännyttyä voimistui Suomen tunnustellessa mahdollisuuksia sodasta irrottautumiseen.

Suomen ja Saksan välisten kauppasuhteiden merkittävyys nousee näkyvästi esiin myös maaliskuussa 1943 pidetyssä Yhteishyvän valiokunnan kokoontumisessa. Pitämässään puheessa, joka on kirjattu salaiseksi, maisteri Lehtinen nosti esiin kansanhuollon kannalta mielenkiintoisiksi luonnehtimiensa Suomen ja Saksan välisten kauppaneuvottelujen lopputuloksen. Kun maaliskuun alussa käydyt neuvottelut olivat päättyneet, oli julkisuuteen annettu tiedotus, jossa oli mainittu Suomen elintarvikehuollon tulleen solmitun kauppasopimuksen myötä turvatuksi. Helsingissä käydyissä neuvotteluissa ei kuitenkaan käsitelty elintarvikekysymystä vaan ulkoministeriksi 5.3.1943 toimintansa aloittaneeseen Edwin Linkomiehen hallitukseen nimitetty entinen kansanhuoltoministeri Ramsay hoiti asiaa Berliinissä käydyissä erikoisneuvotteluissa. Julkisuuteen annettua tiedotusta Lehtinen luonnehtikin valiokunnan jäsenille siten, että sen tarkoituksena oli

¹³⁶ Pöytäkirja kokouksesta 20.1.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

ollut huomion kiinnittäminen Saksasta tapahtuneen tuonnin oleelliseen merkitykseen Suomen elintarvikehuollon turvaamisessa.¹³⁷

Saksan suuri merkitys niin elintarvike- kuin teollisuustuotannon tuotteiden ja raaka-aineiden toimittajana oli näkyvästi esillä myös Lehtisen omassa puheessa. Tärkeimpiin elintarviketuotannon raaka-aineisiin kuuluneiden väkilannoitteiden osalta Suomi oli Lehtisen sanoin täysin Saksasta tapahtuneen tuonnin varassa. Viittauksena sotatapahtumien vaikutukseen huoltovaikeuksien kiristäjänä Lehtinen samassa yhteydessä totesi, että tilanne lannoitteiden osalta oli entisestään kiristynyt raakafosfaattien lähteenä toimineen Pohjois-Afrikan jouduttua liittoutuneiden haltuun.¹³⁸

Yhtä lailla myös raudan, tekstiiliteollisuuden raaka-aineiden, nahan, polttoaineiden kuin erilaisten kemikaalienkin osalta tuonti Saksasta oli Suomen taloudenhoidon kannalta elintärkeää. Vastaavasti kivihiihlen ja koksen toimitusten osalta oltiin kokonaan saksalaisen tuonnin varassa, eikä normaaliaikoja vastaavia määriä voitu maahan saada. Ongelmana tässä tapauksessa eivät Lehtisen mukaan niinkään olleet louhintavaikeudet, kuin kuljetuskysymys. Tilanne riippui siitä, miten paljon saksalaiset pystyivät satamiin kivihiihiltä ja koksia toimittamaan. Vuodeksi 1942 Suomelle oli myönnetty 1 200 000 tonnin kivihiihi- ja 200 000 tonnin koksikiintiö. Vaikka suomalaisten puolelta koksikiintiöihin olikin käydyissä neuvotteluissa pyydetty korotusta, oli saksalaisten taholta päädytty edellisvuosia pienempiin toimitusmääriin siten, että myönnetyt kiintiöt vastasivat kyllä edellisvuotta, mutta ne laskettiin aiemman 12 kuukauden sijasta 15 kuukaudelle. Vaikka Lehtinen myönsikin asian merkinneen *...teoreettisesti arvostellen melkoista kiintiön supistumista...*, pyrki hän kuitenkin aiempien vuosien sotatilasta johtuneisiin toimitusvaikeuksiin vertaamalla luomaan kuvaa muutoksen merkityksettömyydestä käytännön tasolla.¹³⁹

Tietyt piirteet nousevat Lehtisen muilta osin neutraalilta vaikuttavasta asioiden käsitteilytavasta mielenkiintoisella tavalla esiin. Luonnehtiessaan puheensa lopuksi kokonaisvaikutelmaa uudesta kauppasopimuksesta totesi Lehtinen kuulijoilleen, että kaikkein tärkeimpien tavararyhmien kohdalla oli saksalaisilta saatu lupaukset suurin piirtein en-

¹³⁷ Artturi Lehtisen puhe *Kulutustavaroiden saanti Saksasta* 18.3.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Sepinen 1983, 178-179.

¹³⁸ Artturi Lehtisen puhe *Kulutustavaroiden saanti Saksasta* 18.3.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹³⁹ Sama

tisensuuruisina säilyvistä kiintiöistä, jotka riittivät tyydyttämään välttämättömimmän tarpeen. Vaikkakaan saatavat tuotteet eivät riittäneet Lehtisen mukaan tyydyttämään kokonaistarpeelliseksi, jopa tärkeäksikin katsottua tarvetta, ne kuitenkin mahdollistivat taloudellisen toiminnan jatkumisen sellaisessa laajuudessa, että voittamattomia vaikeuksia ei päässyt syntymään. Varsin suoralta vaikuttavan viittauksen tilanteen muutoksesta Lehtinen kuitenkin esitti kuulijoilleen todetessaan tuontikiintiöitä koskien: *Kiintiölista on muodostunut entistä pitemmäksi, mikä merkitsee sitä, että tilanne edelleen on kiristymässä, kun useita sellaisia tavaroita, joita aikaisemmin on saatu ilman kiintiövarausta kauppasopimuksessa, nyt on täytyntä vetää kiintiölistan piiriin.*¹⁴⁰

Vaikka suoraa poliittista viestiä neuvotteluissa tuolloin ilmenneistä asetelmien muutoksista tai uudenlaisesta tilanteesta suomalais-saksalaisissa kauppasuhteissa ei Lehtisen sanoista ole suoranaisesti löydettävissä, puheessa kuitenkin toistuvat sivuhuomautusten muodossa useaan otteeseen tiedot siitä, ettei Saksan puolelta kyetty tai haluttu antaa varmoja lupauksia tiettyjen tuotteiden toimittamiseksi suomalaisten pyyntöjä vastaanetta määriä. Esimerkiksi maataloustuotannolle tärkeiden lannoitteiden toimittamisen osalta Lehtisen mukaan saksalaisilla olisi mahdollisuus myydä kiintiöitä suurempia määriä, mutta suomalaisten toiveisiin tyyppi- ja muiden lannoitteiden osalta oli vastattu vain siirtämällä asian käsittely myöhempään ajankohtaan. Vaikka Lehtisen puheen yksityiskohdissa onkin havaittavissa tiettyjä viittauksia Saksan muuttuneeseen suhtautumiseen tuotteiden toimittamisessa, selittää Lehtinen tapahtunutta kuitenkin pääosin luonnollisilla, sodan kitkaan liittyvillä syillä: *Niin runsaat kuin Saksan kalivarat ovatkin, estää työvoimanpuute ja kuljetusvaikeudet niin suuria määriä tätä lannoitetta toimittamasta, kuin tarve olisi. Selvä on, että Saksa tarvitsee lannoitteita suuria määriä valtaamallaan itä-alueella, josta on tarkoitus tulla Euroopan vilja-aitta*¹⁴¹.

Lehtisen mainitsema itäalueiden valloitus oli maaliskuiseen Yhteishyvän valiokunnan kokoontumiseen mennessä kokenut takaiskuja, joiden aiheuttama käänne oli yhä laajemmin heijastumassa myös Saksan ja Suomen taloudellisiin suhteisiin. Vielä edellisenä syksynä sadon osoittauduttua varsin kohtuulliseksi ja Saksan offensiivin jatkuessa Etelä-Venäjällä helpotus elintarviketilanteen osalta tulevaa talvea silmällä pitäen oli ollut

¹⁴⁰ Artturi Lehtisen puhe *Kulutustavaroiden saanti Saksasta* 18.3.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁴¹ Selostus kokouksesta 18.3.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Artturi Lehtisen puhe *Kulutustavaroiden saanti Saksasta* 18.3.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

havaittavissa myös viranomaisten taholta. Saksan sotaonnen kääntyminen niin Pohjois-Afrikassa kuin Stalingradista kantautuneet uutiset olivat vuoden 1942 loppuun tultaessa saaneet johtavien suomalaisten mielet muuttumaan ja katselemaan rauhan mahdollisuuksia. Kuten Ilkka Seppinen on maamme ulkomaankaupan ehtoja koskevassa tutkimuksessaan todennut, muodostui Suomen elintarvikehuollon riippuvuus Saksasta jatkossa iskulauseeksi, joka toiselle osapuolelle toimi keppinä, toiselle vastaavasti porkkanana. Saksalaisten puolelta suomalaisten epäilyihin erillisrauhan tunnusteluihin reagoitiin omaksumalla linja, jossa viivyttelämällä toimituksia pyrittiin estämään suomalaisten varastojen kokoamista ja samalla korostamaan saksalaisen avun elintärkeää merkitystä Suomen huollolle. Vastaavasti suomalaisten puolella Saksan merkitystä ryhdyttiin korostamaan, jotta epäilyt erillisrauhasta olisi saatu hälvenemään ja näin vältetty saksalaisten taholta mahdollisesti seuranneet pakkotoimet Suomea vastaan. Tapani Paavosen mainitseman ”vähimmän vastarinnan” periaatteen mukaisesti kauppayhteydet Saksaan pyrittiin säilyttämään samalla kun mahdollisuuksia sotaa edeltäneiden multilateraalisten kauppayhteyksien mahdollisuuksia alettiin puntaroida aiempaa tarkemmin.¹⁴²

Maaliskuun alussa 1943 Suomen ja Saksan välillä käydyt kauppaneuvottelut tarjosivat molemmille osapuolille kiinnostuksen riippuvuusteeman korostamiselle. Ministeri Ramsay oli jo ennen neuvottelujen varsinaista käynnistymistä pitänyt radiossa puheen, jossa hän korosti Suomen riippuvuutta Saksasta huollon osalta. Vastaavasti lehdistössä ilmensyi helmikuun lopussa ja maaliskuun alussa huollon riippuvuutta korostaneita kirjoituksia, joihin myös Lehtinen Yhteishyvän valiokunnassa pitämässään puheessaan viittasi. Tilanteen kiristyminen erillisrauhan ajatuksen johdosta ei kuitenkaan päättynyt. Maaliskuun aikana Suomen poliittisessa johdossa tapahtuneet muutokset saivat aikaan keväällä 1943 kasvavia jännitteitä Suomen ja Saksan johdossa. Maaliskuun 5. päivä nimitetty Linkomiehen hallitus piti keskeisimpänä tavoitteenaan etsiä keinoa erillisrauhan toteuttamiseksi. Ulkoministeriksi nimitetty entinen kansanhuoltoministeri Ramsay kävi maa-

¹⁴² Paavonen 1998, 66-67; Seppinen 1983, 173-176; Soikkanen 1977, 149. (Kauppaneuvottelujen taustalla vaikuttaneissa poliittisissa suhteissa kuitenkin tapahtui jatkuvaa liikehdintää. Esimerkiksi tammikuun lopulla, samoihin aikoihin kuin venäläisten oli onnistunut puhkaista Stalingradissa itselleen maayhteys piirityksen läpi, saatiin Suomen ylimmän johdon keskuudessa tietää Tukholmassa vireille pannusta aloitteesta, jossa epävirallisia teitä pitkin laitettiin liikkeelle tunnusteluja erillisrauhan mahdollisuuksista. Ruotsalaiselta taholta alullepantu tunnustelu kuitenkin kaatui saksalasten vastustukseen. Vaikka Neuvostoliiton taholta välikäsien kautta ilmoitettiin, että keskusteluja olisi ollut mahdollista jatkaa, ei tilanne armeijan ylipäällikön, presidentin sekä hallituksen sisärenkaan mielestä ollut vielä kypsä. Raskaasti vaikeutuvan huoltotilanteen lisäksi olisivat edessä oletettavasti olleet sotatoimet tuolloin vielä voimissaan olleen Saksan kanssa. (Lehmus 1971, 144-145))

liskuun 26. päivä tiedustelemassa Ribbentropin mielipidettä erillisrauhasta, minkä johdosta Hitler lähetti suomalaisille nootin, jossa minkäänlaista myöntymistä käynnissä olleeseen Yhdysvaltain rauhanvälityshankkeeseen pidettiin petoksena kaikkine seurauksineen.¹⁴³

Poliittisten suhteiden vaikutusten voidaan nähdä yleisellä tasolla heijastuvan myös Yhteishyvän valiokunnassa käsitellyissä aiheissa. Jo Lehtisen maaliskuun kokoontumisessa pitämästä puheesta ilmenevät viittaukset kiristyneeseen tilanteeseen kertovat siitä, että muuttuneen tilanteen vaikutuksia kansanhuoltoon pidettiin tiedottamisen arvoisina myös järjestöedustajille, jotta säännöstelytoimien mahdolliseen kiristymiseen osattaisiin varautua. Sama asia ilmenee kansanhuoltoministeriön teollisuusosaston päällikön insinööri A. Willbergin myöhemmin keväällä 13.5.1943 pitämästä puheesta, jossa käsiteltiin vallitsevaa raaka-ainetilannetta metallien osalta. Selostettuaan varsin yksityiskohtaisesti eri metallien toimitusmääriä ulkomailta ja niiden jakaantumista eri valtioiden kesken, päätyi Willberg tilanneselostuksensa lopuksi järjestöedustajille toteamaan: *Olen tässä läpikäynyt huomattavimmat metallit. Tällöin voimme huomata, että Saksa ensi kädessä on tässä suhteessa auttajamme. Olemme myös huomanneet, että tilanne on kireä monessa suhteessa. Se velvoittaa itse kutkin äärimmäiseen säästäväisyyteen sekä käyttämään metallia vain välttämättömiin tuotteisiin.*¹⁴⁴

Willbergin ja toisaalta Lehtisen lausumista ilmenee kuitenkin myös tapa, jolla kauppasuhteiden tilaa Suomen ja Saksan välillä kevään 1943 kuluessa Yhteishyvän valiokunnissa viranomaisten taholta esiteltiin. Toisaalta aiheen liiallista korostumista pyrittiin mitä ilmeisimmin välttämään tuomalla asiat kokoontumisissa esille muiden keskustelunalustusten joukossa. Neutraali asioiden käsittelytapa muodostui puheissa linjaksi, jossa taustalla vaikuttaneet asiat tuotiin esiin vain lukuisten yksityiskohtaisten lukumäärien esittelyn lomassa. Kansanhuoltoviranomaisten voidaan katsoa yleistä valtiojohtoon omaksumaa linjaa mukailleen tavalla korostaneen aiempaa avoimemmin Saksan avunantajan roolia, kuten muun muassa osastopäällikkö Willbergin lausunto osoittaa.

Samalla kun riippuvuus Saksasta näytteli keskeistä osaa puheiden sisällössä, myös viittauksia tilanteen kiristymisestä ja toimitusten epävarmuuden lisääntymisestä on useaan

¹⁴³ Seppinen 1983, 178-179; Soikkanen 1977, 152-156.

¹⁴⁴ A. Willbergin puhe *Katsaus metallitilanteeseen* 13.5.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

otteeseen havaittavissa puheiden sisältöä ja sanamuotoja tarkasteltaessa. Tilanteen poliittisiin taustoihin ei kuitenkaan suoraan puututtu, vaan kokonaiskuvan muodostaminen tilanteesta jätettiin kuulijoiden tehtäväksi pitäytymällä pelkissä viittauksissa asioiden todellisista vaikuttimista. Asiaa ei myöskään yleensä esitelty saksalaisten tarkoituksellisenä toimintana vaan useimmiten viitattiin sota-ajalle ominaisiin vaikeuksiin toimitusten lupaamisessa ja perille saattamisessa, kuten Lehtisen puheesta ilmenee.

Tilanne kuitenkin vaikuttaa vuoden 1943 lopulle tultaessa muuttuneen. Uusi linja suhteessa Saksaan ja suora viittaus tulevaan heijastuivat joulukuussa 1943 ministeri Ellilän salakauppaa koskeneen puheen lopetussanoissa: *Lopuksi haluaisin tässä suljetussa piirissä tuoda esiin sen mahdollisuuden, että jossakin maailmasodan vaiheessa joudumme tulemaan kokonaan omillamme toimeen. Kuinka käy kansamme kestämisrykyyn ja keskinäisen eheyden silloin, jos salakauppa rehoittaa keskuudessamme? Se on kysymys, joka antaa ajattelemisen aihetta jokaiselle vastuuntuntoiselle kansalaiselle*¹⁴⁵. Suunta kohti kansanhuollon kannalta epävarmaa irtautumista Saksan avusta oli muotoutumassa.

5.7 Rauhan solmiminen – epävarmuus jatkuu

Rauhantunnustelut jatkuivat kevään 1944 koittaessa. Vaikka onkin luultavaa, ettei Suomen johto tässä vaiheessa vielä aluna alkaenkaan arvioinut suuriksi mahdollisuuksia irtautua sodasta keväällä 1944, neuvostohallituksen ehdot haluttiin kuitenkin selvittää kotimaista mielialaa ja länsivaltain sekä Ruotsin mielipidettä ajatellen. Edellisvuoden kokemusten opettamana suomalaisten taholta pyrittiin nyt salaamaan rauhankosketukset saksalaisilta, mutta tässä onnistuttiin huonosti. Seurauksena saksalaisten ärtymyksestä olivat voimakkaat taloudelliset painostustoimet, jotka heijastuivat myös kansanhuollon toiminnassa¹⁴⁶.

Tilanteen taustalla vaikuttivat voimakkaasti Suomen sotilaallisessa asemassa tammihelmikuussa tapahtuneet perinpohjaiset muutokset. Saksalaisten saartorenkain murtuessa Leningradin ympäriltä oli Suomen sotilaallisesti edullisen tilanteen perusehto kadon-

¹⁴⁵ Ministeri Ellilän puhe Yhv:n kokouksesta 2.12.1943 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁴⁶ Ks. esim. Soikkanen 1977, 192-194.

nut. Talvesta 1944 lähtien tapahtumat eri rintamilla alkoivat yhä selvemmin viitata siihen, että neuvostojoukot valmistelivat hyökkäystä myös Suomeen nyt avoimeksi jääneen Karjalan kannaksen kautta.

Odottava tunnelma kiristyvässä tilanteessa heijastui osin myös Yhteishyvän valiokunnassa käydyissä keskusteluissa. Maaliskuussa 1944 toimistopäällikkö Jorma Suojanen selvitti järjestöedustajille toimenpiteitä, joihin ministeriön toimesta oli vallitsevissa oloissa ryhdytty. Samalla annettiin myös valiokunnan kautta suoria toimintaohjeita tukuliikkeille ja teollisuuslaitosten edustajille varastojen suojaamiseksi. Kuten Suojanen tarkensi, *pommitusvaaran vuoksi on erinomaisen tärkeätä, ettei tavara viivy turhan kauan satamakaupungeissa*¹⁴⁷. Varastojen siirto tapahtui parhaiten rautateitse ja rautatievaunuja annettiin käytettäväksi sen mukaan kuin kuljetusviranomaiset voivat niitä päivittäin luovuttaa. Rautatiekuljetuksia koetettiin hoitaa määrättyssä kiireellisyysjärjestyksessä. Apua luvattiin antaa mutta samalla muistutettiin kuulijoita armeijan ensisijaisuudesta liikenneyhteyksiä järjestettäessä: *Liikkeiden autoja on koitettu järjestää niin paljon kuin mahdollista heidän omiin kuljetuksiinsa, mutta niitä tarvitaan kuitenkin jatkuvasti puolustuslaitoksen käyttöön.*¹⁴⁸

Suojasen esitelmää voidaan kuitenkin pitää poikkeuksena valiokunnan yleiselle keskustelulinjalle. Kansanhuollon rattaiden oli pyörittävä sotilaallisista ja poliittisista muutoksista huolimatta. Kevään 1944 mittaan valiokunnassa käsitellyt teemat pysyivätkin pääosin käytännön säännöstelytoimien esittelyssä. Ostokorttien uudistaminen, hintapäätökset, omatoimisuus ja muut läpi koko valiokunnan toimintavuosien korostuneet teemat täyttivät pitkälti käsiteltyjen asioiden listan. Samalla järjestöedustajille vaikuttaa aiempaa useammin avautuneen mahdollisuus esittää näkemyksiään myös valiokunnan varsinaisina puhujina.

Tapahtumien yleinen kulku vei Suomea kuitenkin vääjäämättä kohti kansanhuollon kannalta epävarmoja aikoja, irtautumista Saksan avusta. Huolella valmisteltu neuvost armeijan hyökkäys Karjalan kannaksella käynnistyi kesäkuun alussa 1944. Vaikka neuvostojoukkojen läpimurtoyritykset Talin-Ihantalan alueella, Vuosalmella ja Viipurinlahdella kilpistyivätkin suomalaisten puolustukseen, ei saavutettu torjuntavoitto ja rin-

¹⁴⁷ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 13.3.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁴⁸ Sama

tamalinjojen vakiinnuttaminen äärimmäisin ponnistuksin muuttaneet pyrkimyksiä rauhanneuvottelujen käynnistämiseksi. Päinvastoin. Tärkein eli alueellinen koskemattomuus oli säilytetty ja neuvottelut sodasta irtautumiseksi saatettiin presidentin ja hallituksen vaihdosten jälkeen aloittaa ilman ehdottomia antautumisvaatimuksia.

Vaikka taustalla kuohui voimakkaasti rauhantunnustelujen jälleen käynnistyessä, eivät sotarintamalla ja poliittisissa suhteissa tapahtuneet muutokset pääasiallisesti näkyneet Yhteishyvän valiokunnan toimintakäytännöissä. Syyskauden 1944 ensimmäisessä kokouksessa elokuun 1. päivä asioiden käsittely noudatteli totuttua kaavaa ja keskustelun aiheet pysyivät varsin maanläheisinä. Ministeri Ellilän luodessa normaalin käytännön mukaisesti kokouksen aluksi katsausta vallinneeseen kansanhuoltotilanteeseen pitäytyi hän alkavan kansanhuoltovuoden mahdollisuuksien tarkastelussa elintarvikehuollon ja tekstiilikysymysten kannalta viitaten samalla lyhyesti päättyneeseen, edellisiä vuosia parempaan kansanhuoltovuoteen. *Tänään päättyvä kansanhuollon vuosi 1943-44 on ollut suurin piirtein ja olosuhteisiin katsoen varsin onnellinen. Mitä varsinaiseen elintarvikehuoltoon tulee, niin se on ollut erittäin tyydyttävä.*¹⁴⁹

Lähdettäessä tarkastelemaan tulevan kansanhuoltovuoden mahdollisuuksia kiinnittyi ministerin huomio kuitenkin aluemeretysten vaikutukseen tulevaa vuotta arvioitaessa: *Kun nyt lähemme tarkastelemaan pian alkavan uuden kansanhuoltovuoden mahdollisuuksia, niin ensinnä kiintyy huomio meidän leipäviljahuoltoomme ja se taas riippuu melkoisessa määrin satomahdollisuuksista. Tänä vuonna on ensinnäkin leipävilja-alan arvioitu kasvaneen 437.000 hehtaarista 479.000 hehtaariin. Siis melko tyydyttävä lisäys. Kuitenkin on viimeksi mainitusta määrästä vähennettävä se viljelyala Karjalan Kannaksella, joka on joutunut venäläisten haltuun. Se käsitti 25.600 ha leipäviljaa¹⁵⁰. Sotatapahtumien jatkokehitys ja rintamien muutokset heijastuivat suoraan mahdollisuuksiin korjata päätymässä olleen satokauden tuotoksia: *Edelleen on evakuoitu 22.100 hehtaarin ala, josta voidaan arvioida korjattavaksi – mikä kuitenkin riippuu sotatoimien kehityksestä – noin 9.000 ha, jolloin leipäviljan kokonaispinta-alaksi saadaan korkeintaan 450.000 ha.*¹⁵¹*

¹⁴⁹ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 1.8.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁵⁰ Pöytäkirja kokouksesta 1.8.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁵¹ Sama

Ennustuksissa oli kuitenkin otettava huomioon myös muita poliittisiin suhteisiin ja sodankäynnin suuntaan liittyviä tekijöitä, jotka varjostivat tulevaa kansanhuoltokautta. Tehtäessä yhteenvetoa elintarviketilanteesta ministeri Ellilä toi sanojensa välissä esiin ne vaikeudet, joihin välirikko Saksan kanssa ja sitä kautta tyrehtyvä tuonti kansanhuoltolle aiheuttaisi. *Myös vuodesta 1944-45 odotetaan keskinkertaista tai sitäkin parempaa satoa. Tässä on kumminkin huomattava, että elintarviketilanne hyvin nopeasti huonontuisi, jos elintarvikkeiden tuonti maahamme katkeaisi sodan johdosta, joka nyt on tullut uhkaavan lähelle. Tämä siis – leipäviljan tuonnin tyrehtyminen – on erittäin vaikea asia*¹⁵². Yhteishyvän valiokunnassa pidetyille esityksille ominaisella tavalla mielialoja ja luottavaisuutta valtiovallan toimia kohtaan kuitenkin pyrittiin heti perään pönkittämään. *Kumminkaan ei siinä suhteessa ole syytä mihinkään paniikkiin siitä huolimatta, että sotatoimet näyttävät nyt meidän kannaltamme hyvinkin pahoilta. On luultavaa, että me löydämme joitakin teitä, joita myöten kumminkin saamme tänne viljaa. On huomattava, että naapurimaassamme Ruotsissa on huomattavia viljavarastoja käytettävissä, niin että oikein pakkohädän tullen ehkä voimme sieltä myöskin jonkin verran leipäviljätäydennystä saada.*¹⁵³

Tuonnin supistuminen oli kuitenkin jo nähtävissä monien tarvikkeiden osalta, mikä ministeriön puolelta varsin avoimesti myönnettiin. Vaate- ja tekstiiliteollisuuden raaka-ainetoimituksia tarkasteltaessa ulkomaisessa raaka-ainetuonnissa oli tapahtunut supistuksia. Vastaavasti koko sodan ajan kansanhuoltoministeriölle paljon huolta aiheuttanut polttoainetilanne oli kiristymässä paitsi työvoiman puutteen, myös ulkomaankaupan vaikeuksien vuoksi, minkä johdosta Yhteishyvän valiokunnassa paikalla olleita teollisuuden edustajia katsottiin aiheelliseksi varoittaa: *Kivihiihen tuonti myöskin sotatoimien takia on tällä kertaa epävarmaa, ja kun otetaan huomioon tavaran paljouden, joka olisi tuottava laivausvaikeuksia, niin on pelättävissä suuriakin häiriöitä kivihiihen tuonnissa. Silloin joudutaan siihen, että varsinkin teollisuutta on pakosta supistettava polttoaineen puutteessa.*¹⁵⁴

Kuulijoiden kritiikki ja huolestuminen oli tilanteessa väistämätön seuraus. Ministeri Ellilän mainitsemia tietoja pidettiin liian optimistisina. Kuten Maatalousseurojen Kes-

¹⁵² Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 1.8.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁵³ Sama

¹⁵⁴ Sama

kusliiton edustaja agronomi Erkki Kinnunen omassa puheenvuorossaan mainitsi, todellisuudessa sato saattoi muodostua huonommaksi kuin mitä viralliset satoluvut esittivät. Toisaalta peräänkuulutettiin myös tarkempaa selontekoa tuontimahdollisuuksista siinä tapauksessa, että Saksan tuonti loppuu. *’Saadaanko Ruotsista tarpeeksi elintarvikkeita?’*¹⁵⁵

Järjestöedustajien kritiikki ja kysymykset olivat perusteltuja. Syyskuun alussa Neuvostoliiton kanssa solmittu aseleposopimus edellytti Suomelta tinkimätöntä suhtautumista Saksaan ja 7.9.1944 maan hallitus totesi kaikkien suhteiden Saksaan katkenneen. Samalla sulkeutui varsin pitkäksi aikaa Ruotsia lukuun ottamatta koko se alue, jonka kanssa Suomi oli käynyt kauppaa edelliset vuodet. Suursodan jatkuessa muualla eivät myöskään kaupalliset yhteydet entiseen vastapuoleen voineet avautua saman tien. Huoltokynnyksen ylittämisessä yksin Ruotsi saattoi auttaa Suomea suursodan päättymistä odeltaessa.¹⁵⁶

Ruotsin avun saamisen edellytyksenä ollut rauha liittoutuneiden kanssa toteutui 19.9.1944 Moskovassa allekirjoitetun välirauhansopimuksen myötä ja näin kauppaneuvottelut Ruotsin ja Suomen välillä pääsivät alkamaan syys-lokakuun vaihteessa.¹⁵⁷

Neuvottelujen tuloksia ja kansanhuollon tulevaisuutta maailmanpolitiikan kuohujen keskellä selostettiin Yhteishyvän valiokunnassa lokakuun 26. 1944 Säätytalolla pidetyssä kokouksessa. Kuten ministeriön yleissihteerin Artturi Lehtinen muuttuneen poliittisen tilanteen vaikutusta kansanhuollolle kuvasi, oli välirauhan teko Neuvostoliiton kanssa kokonaan mullistanut ulkomaankauppamahdollisuudet. *Tällä hetkellä on olemassa vain kaksi maata, joista voimme tavaroita tuoda ja joihin voimme niitä viedä: Ruotsi ja Neuvostoliitto.* Kaupan pääseminen väljemmille vesille riippuu oleellisesti sodan edelleen kehittymisestä. Sotatoimien ollessa muualla Euroopassa edelleen käynnissä vaikutti tulevaisuus epävarmalta. *Niin kauan kuin Saksa hallitsee Pohjanmeren itäosaa ja Pohjois-Norjaa, ei Suomella ilmeisesti ole mitään mahdollisuuksia päästä yhteyteen valtamerentakaisten maiden kanssa, eikä liioin Ranskan ja Välimerenmaiden kanssa. Mitä*

¹⁵⁵ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 1.8.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁵⁶ Soikkanen 1977, 214; Seppinen 1983, 226-227; Nummela 1996, 81.

¹⁵⁷ Seppinen 1983, 227; Soikkanen 1977, 220.

*sitten tulee kaupankäyntiimme Neuvostoliiton kanssa, on se tällä hetkellä suuri kysymysmerkki.*¹⁵⁸

Kuten lokakuun 1944 kauppaneuvotteluja tuloksineen ja edeltäneine tapahtumineen on myöhemmässä tutkimuksessa luonnehdittu, muodostivat ne varsinaisen sota- ja rahanajan välisen sillan ulkomaankaupan näkökulmasta. Ruotsista saatujen tuontitarvikkeiden avulla selvittiin tilanteessa, jossa myös sotatarviketuotannon lakkaaminen osataan kevensi raaka- ja polttoainetarvetta.¹⁵⁹ Kauppaneuvottelujen kautta saavutettu tuki huojensi mieliä myös Yhteishyvän valiokunnan osanottajien keskuudessa tarkasteltaessa vallinnutta huoltotilannetta. *Suurin piirtein voimme olla tyytyväisiä siihen sopimukseen, mikä Ruotsin kanssa on saatu aikaan. Se tyydyttää kipeimmät tarpeemme, niin että maassa olevat varastot ja oma tuotanto huomioon ottaen voimme tulla toimeen alkukevääseen saakka*¹⁶⁰.

Kuten viranomaisten taholta järjestöedustajille korostettiin, oli saavutettu tuki kuitenkin vain väliaikainen. Lisäksi tuonti kustannettiin Ruotsin myöntämällä luotoilla, joiden takaisinmaksu pitkällä aikavälillä merkitsi valtiolle kurssiriskiä. Kansanhuoltoa koskevan tiedotus- ja valistustoiminnan avainsanat - säästäväisyys, pitkäjänteisyys, yhteisvastuu ja omatoimisuus – nousivat esille tulevaisuuden tilannetta hahmoteltaessa. Vasta sotatoimien lakkaaminen muualla maailmassa ja sitä kautta vientimahdollisuuksien avautuminen mahdollistaisivat luottojen takaisinmaksun ja huoltovaikeuksien välttämisen. *Jos sota Euroopassa muutaman lähikuukauden aikana loppuu ja yhteydet valtameren takaisin maihin voidaan saada aikaan, emme Ruotsin apua niin suuressa määrin enää kaipaakaan, mutta tällä hetkellä emme vielä tiedä mitään varmaa sodan päättymisestä. Se saattaa vielä kestää kevääseen, ehkä yli senkin, ja silloin on meillä odotettavissa suuria huoltovaikeuksia*¹⁶¹. Tilanteessa vedottiin Yhteishyvän valiokunnan toiminnalle ominaiseen tapaan kaikkiin järjestöosapuoliin, jotta omasta maasta saataisiin kerättyä yleiseen kulutukseen kaikki liikenevä. Kuten yleissihteeri Lehtinen kauppaneuvotteluja ja ulkomaankaupan tilannetta koskeneessa puheessaan korosti haitallisimmaksi

¹⁵⁸ A.Lehtinen: *Muuttuneen poliittisen tilanteen vaikutus kansanhuoltoon* VA, KHMA, Tiedtsto, Hb1.

Vaikka ei ole täyttä varmuutta siitä, onko kyseinen puhe pidetty juuri Yhteishyvän valiokunnassa, viittaavat monet piirteet tekstin sisällössä sekä puheen ja kokousta koskevan selostuksen sama kirjauspäivämäärä siihen, että kyseessä on sama puhe. Oletettavaa joka tapauksessa on, että sisältö etenkin kauppaneuvottelujen tuloksia käsitteleviltä osuksiltaan on sama kuin Lehtisen valiokunnassa pitämässä esityksessä.

¹⁵⁹ Seppinen 1983, 229

¹⁶⁰ A.Lehtinen: *Muuttuneen poliittisen tilanteen vaikutus kansanhuoltoon* VA, KHMA, Tiedtsto, Hb1.

¹⁶¹ Sama.

huoltovaikeudet olisivat muodostuneet elintarviketaloudessa ...sillä nälkä on tekijä, joka nopeasti aikaansaa yhteiskunnallista rauhattomuutta. Siksi on välttämätöntä, että Suomen maanviljelijät nyt, kuten sodankin aikana, tuntevat velvollisuutensa valtiota ja koko kansaa kohtaan ja toimittavat kaikki omalta, säännöstellyltä ja kohtuulliselta kulukselta liikenevät elintarvikkeet yleiseen kulutukseen¹⁶².

5.8 Säännöstelyn merkityksen arviointi

Vuoden 1945 alkaessa kansanhuollon tilanne jatkui vaikeana, kuten viranomaiset olivat järjestöedustajia Yhteishyvän valiokunnan kokouksissa edellisenä syksynä varoitelleet. Sodan jatkuessa yhä muualla Euroopassa huollon kannalta keskeinen ulkomaankauppa oli edelleen lähes pysähdyksissä. Jo sodan aikana Suomen viennin kannalta tärkeiden puunjalostusteollisuuden tuotteiden kysynnän romahdus ja kauppayhteyksien katkeaminen olivat supistaneet viennin ohella tuonnin välttämättömimpään. Ulkomaankaupan aallonpohja saavutettiin Suomessa kuitenkin sodan jo päätyttyä vuoden 1945 aikana.¹⁶³ Valmisteluja kauppasuhteiden luomiseksi oli kuitenkin käynnissä muun muassa Englannin kanssa. Samoin Neuvostoliitosta tuonti oli hiljalleen käynnistynyt jo loppuvuodesta 1944 ja ensimmäinen kauppasopimus saatiin solmittua tammikuussa 1945.¹⁶⁴

Esitellessään ministerikautensa ensimmäisessä Yhteishyvän valiokunnan kokouksessa järjestöedustajille Euroopan ja muun maailman sotatapahtumien merkitystä Suomen kansanhuollolle kuvaili kansanhuoltoministeri K.T. Jutila helmikuussa 1945 tilannetta varoittavin sanoin luoden samalla pohjaa yhteisen kamppailun ja uhrautuvaisuuden merkityksen korostamiselle: ”Kuten arvoisat läsnäolijat tietävät, on kansanhuollollinen tilanne nykyisin kiristymässä. Kauempana maailmassa raivoava sota on saanut siitä huolimatta, että olemme päässeet välirauhaan, aikaan sen, että tavarankulutus voi tulla hirveän suureksi verrattuna saantimahdollisuuksiin. Joka tapauksessa kansakunnan varastot ovat pienentyneet. Setelimäärät kasvavat samanaikaisesti kuin tavaransaantimahdollisuudet huononevat. --- Tiet sekä länteen että etelään ovat nimittäin täysin tuk-

¹⁶² A.Lehtinen: *Muuttuneen poliittisen tilanteen vaikutus kansanhuoltoon* VA, KHMA, Tiedtsto, Hb1.

¹⁶³ Paavonen 1998, 52-53.

¹⁶⁴ Seppinen 1983, 229-230.

keutuneet. Näissä oloissa kansakuntamme on entistä suuremmassa määrässä luotettava omaan tuotantokykyyn ja omiin varastoihinsa.¹⁶⁵”

Vaikka rintamilta vapautuvaa työvoimaa saatettiin sijoittaa entistä tuottavammin talouteen, muodostui pääomakysymys Jutilan mukaan entistä vaikeammaksi. Raaka-ainevarastot olivat supistuneet ja tuotantokoneisto painiskeli vaikeuksissa. Erityisesti kiinnitti ministeri kuulijoidensa huomiota elintarvikehuollon kannalta merkittävän maatalouden vaikeuksiin, jotka aiheutuivat lannoitteiden, kasviaineiden ja rehujen puutteesta. Samoin viennin kannalta merkittävän puunjalostusteollisuuden varastot olivat hupe-
nemassa ja kauppayhteyksien vaikeutuminen näkyi Jutilan sanoin myös monien tärkeiden kulutustavarahyödykkeiden saannissa. *Kaupallinen tilanne on mennyt kokonaan siihen suuntaan, että olemme ns. kompensaation varassa. Jollei meillä ole olemassa luovutettavaa tavaraa, niin emme voi saada toiseen käteemme sitä, mitä tarvitsemme. Näin ollen meidän olisi pystyttävä tuottamaan kaikkia niitä hyödykkeitä, joilla voimme vaihtaa tarvikkeita maatalouden ja teollisuuden raaka-aineita vastaan¹⁶⁶.* Myös elintarvikkeiden osalta tulevaisuus kuvattiin vaikeana. Ruotsin ja Neuvostoliiton kanssa käytyihin kauppaneuvotteluihin osallistunut kansanhuoltoministeriön yleissihteeri Artturi Lehtinen esitteli kokouksessa leipäviljan tuontia, varastoja ja kulutusta ilmoittaen järjestöedustajille, etteivät silloiset tuontimahdollisuudet parhaimmillaankaan toteutuessaan merkinneet elintarviketilanteen paranemista vaan pikemminkin heikkenemistä.¹⁶⁷

Valiokunnassa pidettyjen puheiden retoriikan ja rakenteen mukaisesti varoituksen sanoja seurasi kuitenkin valoisamman tulevaisuuden esittely. Yhteisvoimin ja yleisen edun nimissä uhrautuen selvittäisiin. Ei ollut syytä vaipua epätoivoon. Vaikeasta tilanteesta huolimatta oli kyetty pitämään pystyssä siedettävä elintaso. *Me olemme siinä suhteessa onnellinen kansa, että me olemme rauhassa. Te kaikki huomaatte, minkälaisella rytinällä maailman suursota lähestyy loppuratkaisuaan. Monet maat ovat jo paljon pahemmassa asemassa kuin me. Miljoonat ihmiset olivat sodan päänäyttämöillä ilma kotia ja ravintoa. Ministerin mukaan kaoottisessa tilanteessa kulkutaudit, kuten kolera, olivat alkaneet levitä muualla Euroopassa: Sodan kolmas vaihe, jos niin saa sanoa, on alka-
massa. Meidän on torjuttava kaikki tämä ja me pystymme siihen, jos me pysymme luot-*

¹⁶⁵ Pöytäkirja kokouksesta 13.2.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁶⁶ Sama

¹⁶⁷ Selostus kokouksesta 13.2.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

*tavaisina, työteliäinä ja yksimielisinä. Tällainen on nykyhetken tilanne. Se velvoittaa sekä tuottajia että kuluttajia. Kansanhuoltoaiheisen tiedotustoiminnan keskeinen tavoite, mielialan pitäminen korkeana vaikeuksien keskellä, oli ehdoton edellytys tilanteesta selviämiseksi. Tässä suhteessa niin keskusjärjestöjen johdon kuin järjestökanavan kautta laajojen kansanosien panos mielialojen hoidossa pyrittiin omalta osaltaan Yhteishyvän valiokunnan kautta aktivoimaan. Meillä ei ole, kuten sanoin, varaa vaipua apatiaan, tylsämielisyyteen, joka on yksi vaarallisimpia sodanaikaisia sielullisia sairauksia. Meillä ei ole syytä enää muutenkaan heittäytyä veltoksi. Meidän on kaikkien ponnistettava hyödykkeiden lisäämiseksi sekä kotimaisen kulutuksen kohottamiseksi. Ilman sitä emme pysty mihinkään.*¹⁶⁸

Tilanne ulkomaankaupan suhteen kehittyi myönteiseen suuntaan kevään kuluessa. Kauppa Neuvostoliiton ja Ruotsin kanssa käynnistyi varsinaisessa sodanjälkeisessä mielessä. Aselevon tultua voimaan Euroopassa myös Englannin, Yhdysvaltojen ja muiden länsivaltojen kanssa kyettiin käynnistämään vienti ja tuonti.¹⁶⁹

Elokuun 28. päivä 1945 Säätytalolla pidetyssä kokouksessa KHM:n yleissihteeri Lehtinen piti uuden kansanhuoltokauden käynnistyessä tilannekatsauksen elintarvikkeiden ja raaka-aineiden osalta. Lehtisen puheesta kävivät järjestöedustajille ilmi ne muutokset, joita sotatoimien hiipuminen maailmansodan rintamilla ja Saksan antautuminen olivat saaneet aikaan ulkomaankaupan kannalta. Kauppaneuvottelut Neuvostoliiton kanssa olivat turvanneet osittain elintarvikkeiden ja muiden tuotteiden vähimmäistarpeet. Lisäksi mahdollisuuksia lisätoimitusten saamiseen esimerkiksi leipäviljan osalta oli vihdoin myös valtamerentakaisilta alueilta. *Tyydyttämättä oleva osa tuontitarpeesta on 60.000 tonnia, mutta sen tuonti maahan voidaan lykätä siksi, kunnes vedet avautuvat huhti-toukokuussa. Todennäköistä on, että tätä viljaerää yritetään saada Englannista, Yhdysvalloista tai Argentiinasta, mutta ellei sieltä tähän ole mahdollisuuksia, voinee tulla kysymykseen viljamäärän saamista Neuvostoliitosta.*¹⁷⁰

Selostettuaan valiokunnassa sodan päättymisen jälkeen pidetyille katsauksille ominaisella tavalla varsin tarkkojen lukujen valaisemana kansanhuollon yleistä tilannetta pää-

¹⁶⁸ Pöytäkirja kokouksesta 13.2.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁶⁹ Salovaara 1977, 50; Seppinen 1983, 230.

¹⁷⁰ Pöytäkirja kokouksesta 28.8.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

tyi Lehtinen korostamaan vaikeiden olojen jatkumista. Suorana muistutuksena valiokunnassa edustettuina olleille järjestöille vaikuttaa Lehtisen osalta olleen, että vaikka sota oli ohi, eivät kansanhuollon taistelut olleet tauonneet. *Edellä on lueteltu useitakin tuontinumeroita, jotka saattavat tuntua suurilta ja antaa kuulijoille sellaisen vaikutelman, että huoltotilanne on hyvin turvattu ja että pikainen paraneminen huoltotilanteessa on odotettavissa. Tällaiseen optimismiin ei kuitenkaan ole aihetta. Se tuonti, mikä tällä hetkellä näyttää turvatulta, ylittää vain harvoissa kohdissa sodanaikaisen tuonnin vastaavan pituista aikaa silmälläpitäen – lähinnä tämä koskee fosfaattilannoitteita ja villaa – mutta useimpien tavaroiden kohdalla kysymyksessä ovat pienemmät tuontimäärät kuin sodan aikana.*¹⁷¹

Vaikka neuvotteluja Yhdysvaltojen ja Etelä-Amerikan valtioiden kanssa ei vielä ollutkaan käyty ja vaikka lisätuontiin mahdollisuuksia saattoi avautua myös läntisen Euroopan taholta, ei mahdollisuuksia kansanhuoltotilanteen todelliseen korjaamiseen Lehtisen mukaan juurikaan ollut nähtävissä. Maailmalla edelleen vallinnut epäjärjestys ja siihen liittyen vaikeudet saada maahan tarvittuja tuotteita olivat rajoittavina tekijöinä. Vielä suurempi merkitys vaikuttaa Lehtisen välittämän kuvauksen mukaan olleen sillä, ettei ulkomaankauppaan tarvittavia vientituotteita kyetty tuottamaan riittävässä määrin. Sotakorvaussuoritukset ja erilaiset tavarapalautukset Neuvostoliitolle supistivat tuonnin maksuksi käytössä olleita tavaramääriä¹⁷². Kun samalla oli ollut havaittavissa tuottavuuden laskua monilla viennin kannalta merkittävillä tuotannonaloilla, näyttää Lehtinen kansanhuoltoministeriön taholta pyrkineen välittämään etenkin eri tuotannonaloja edustaneille järjestöille viestiä, jonka keskeinen sisältö oli varsin yksiselitteinen: *Jos emme pysty ylläpitämään vientiämme siinä laajuudessa kuin on edellytetty tuontimme maksamiseksi, on selvää että tuontimme alkaa tyrehtyä, emmekä voikaan saada maahan kaikkia niitä tavaroita, joita meille on vientiämme vastaan luvattu. Omasta tuotannostamme siis viime kädessä riippuu, minkälaiseksi kansanhuoltotilanne maassamme muodostuu ja siitä voimme olla varmat, että jos alamme istua kädet ristissä ja viettää osaa viikosta vapaapäivinä, saamme tyytyä nykyistäkin niukempaan ravintoon, nykyistäkin huonompaan vaatetukseen ja viime talvista kylmempiin asuntoihin.*¹⁷³

¹⁷¹ Pöytäkirja kokouksesta 28.8.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁷² Vrt. Paavonen 1998, 53-54

¹⁷³ Pöytäkirja kokouksesta 28.8.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

Tilanteessa, jossa kauppayhteydet ulkomaihin saatiin maailmansodan päättymisen jälkeen avattua, myös keskustelu kansanhuollon ja säännöstelytoimien tarpeellisuudesta nousi julkisuudessa aiempaa voimakkaammin esiin. Sodan päätyminen ei kuitenkaan merkinnyt säännöstelytarpeen katoamista. Sotakorvausten maksaminen, asutustoiminta, jälleenrakentaminen ja tuotantokoneiston uusiminen asettivat vaatimuksia, joista selviäminen elintarvikkeiden jakelun turvaamisen ohella vaati talouden keskitettyä valvontaa¹⁷⁴. Tarve talouselämän ja muiden alojen järjestöjen neuvoille ja tuelle säännöstelyn jatkamiseksi säilyi ennallaan.

Vetoaminen järjestöedustajiin kansanhuoltoministeriön toiminnan perustelemisessa kuvastuu selvällä tavalla lokakuun 1945 kokouksesta, jossa viimeistä kertaa koottiin ministeriön taholta Yhteishyvän valiokunnan muodostamaa rintamaa säännöstelyn tueksi. Sanomalehdissä, radiossa ja erilaisissa kokouksissa tuolloin vilkkaasti pohdittu kysymys säännöstelyn jatkamisen tarpeellisuudesta vallinneessa tilanteessa vaati vastatoimia kansanhuoltoviranomaisten taholta. Julkisuudessa esiintyneissä näkemyksissä mielipiteet säännöstelystä olivat jakaantuneet kahtia: *Toisaalta on vaadittu radikaalisia toimenpiteitä säännöstelytalouden purkamiseksi, toisaalta taas kehoitettu viranomaisia varovaisuuteen tällä alalla*¹⁷⁵.

Mielipiteiden ristiriitaisuus näyttää myös kansanhuoltoviranomaisten silmin olleen ymmärrettävä. Säännöstelyn aiheuttamat hankaluudet tuottajien ja kauppiaiden näkökulmasta myönnettiin varsin avoimesti lokakuun kokouksessa osastopäällikkö Toivosen alustuksessa ja seuranneessa keskustelussa.¹⁷⁶ Eräiden tuotteiden kohdalla säännöstelyn osittainen purkaminen olikin jo käynnistymässä. Elokuun kokouksessa oli ministeriön taholta esitelty perunan jakelun osalta mallia, jossa vapaan kaupan osuutta lisättiin suurten kaupunkien elintarviketilanteen turvaamiseksi¹⁷⁷. Toisaalta taas otaksuttiin kuluttajain näkökulman säännöstelytoimiin olleen edelleen poikkeuksellisina jatkuneissa olosuhteissa säännöstelyn jatkamista puoltava – turvasivathan asetetut kaupan ja hintojen rajoitukset edes vähimmäisedellytykset erityisesti elintarvikkeiden saamiselle.

¹⁷⁴ Vuosi 1945 kokonaistuotannon valossa esim. Nummela 1993, 287-288

¹⁷⁵ Pöytäkirja kokouksesta 5.10.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁷⁶ Sama

¹⁷⁷ Pöytäkirja kokouksesta 28.8.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

Kansanhuoltoviranomaisten kanta julkisuudessa esiintyneisiin kannanottoihin tehtiin lokakuun kokouksessa järjestöedustajille selväksi tavalla, jossa yhdistyivät kylmän tilastotiedon esittelyn ohella vetoaminen kuulijoiden arvomaailmaan ja vastuuntuntoon. *Säännöstelyviranomaisen lähtee siitä, että kun tulee poikkeuksellisissa oloissa puute välttämättömyystarvikkeista, vaatteista, jalkineista jne., niin silloin on valtiovallan tul-tava väliin turvaamaan kansalaisten toimeentuloa. Asiahan on niin, että jokaisella kan-salaisella täytyy olla samanlainen oikeus elää, ja tätä samanlaista oikeutta elää ei saa-da ilman säännöstelytoimenpiteitä, ilman valtiovallan väliintuloa*¹⁷⁸. Vaikka muun mu-assa salakaupan myönnettiin vaikeuttaneen tasa-arvoisuuden tavoitteen toteuttamista, olivat säännöstelytoimet viranomaisten mielestä edistämässä oikeuksien toteutumista vapaata kauppaa paremmin. Vastaavasti kuitenkin myös Toivonen alustuksessaan myönsi ajoittain tapahtuneet virhearvioinnit ja toi esiin sen tärkeän seikan, ettei sään-nöstelyn suhteen voinut mennä liiallisuuksiin aiheuttamatta ongelmia: *Toiselta puolen on kuitenkin otettava huomioon, että säännöstelytalous, kun sitä ryhdytään toteutta-maan, mukanaan tuo monenlaisia hankaluuksia, minkä vuoksi viranomaisten täytyy nähdä, että säännöstelytaloutta ei saa viedä liian pitkälle, vaan ainoastaan niin pitkälle, kuin mitä yhteiskunnan etu näyttää vaativan.*¹⁷⁹

Perusteltuaan kansanhuollon merkitystä laajemmalla tasolla käänsi Toivonen kuuli-joidensa huomion jälleen kerran tulevaisuuteen. Oli hänen mukaansa selvää, että sään-nöstely edellytti puutetta ja vastaavasti säännöstelyä tarvittiin vain niin kauan, kuin puu-tetta erinäisten tuotteiden osalta esiintyi. Tätä taustaa vasten Toivonen pyrki osoitta-maan kuulijoilleen, että julkisuudessa esitetyt kysymykset säännöstelyn jatkamisen mie-lekkyydestä itse kumosivat itsensä. Esittäessään tilastotietoa, jotka osoittivat elintarvi-ke-tuotannon olleen kyseisenä satokautena huomattavasti alle normaaliaikojen, ja muis-tuttaessaan kuulijoitaan niistä vaikeuksista, joita sotakorvaukset ja kuljetusongelmat aiheuttivat ulkomaankaupalle, vetosi Toivonen suoraan kuulijoidensa rationaaliseen ajatteluun säännöstelyn jatkamista puolustaessaan.¹⁸⁰

Kansanhuollon merkitys sodanjälkeisessä maailmassa jatkuikin, kuten tunnettua, tär-keänä vielä vuosia sodan päättymisen jälkeen. Väliaikaiseksi perustettu kansanhuolto-

¹⁷⁸ Pöytäkirja kokouksesta 5.10.1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁷⁹ Sama

¹⁸⁰ Sama

ministeriö jatkoi toimintaansa aina vuoteen 1949 saakka. Muuttuneissa poliittisissa oloissa Yhteishyvän valiokunnan kaltainen, ´talvisodan hengen´ mukaista yhteisrintamaa kansanhuollon tukena edustanut keskustelufoorumi korvautui kuitenkin vuoden 1945 jälkeen erillisillä tuottajain ja kuluttajain toimikunnilla, jotka sodan päätyttyä olivat jo toimineet osin rinnakkain valiokunnan kanssa. Neuvoa-antava tehtävä sekä tarve yhteydenpitoon kansanhuoltoviranomaisten ja järjestöjen välillä säilyi ennallaan. Tarve Yhteishyvän valiokunnan ilmentämille yhteishengen ja yhteisen taistelun symbolisille merkityksille oli kuitenkin kadonnut – tai ainakaan niitä ei voitu enää julkisesti tuoda esiin.

6. YHTEISHYVÄN VALIOKUNNAN TEHTÄVÄT JA MERKITYS

6.1 Tiedotuskanava

Kuten valiokunnassa keskusteltujen asioiden sisällöstä ja käsittelytavasta käy ilmi, Yhteishyvän valiokunta ja sen välityksellä koko järjestökanava palvelivat osana suullista tiedotusta kansanhuoltoaiheiselle tiedotustoiminnalle asetettuja päätavoitteita. Valiokunnan kautta paitsi tiedotettiin säännöstelymääräyksistä, myös selviteltiin tehtyjen päätösten taustoja ja näin pyrittiin lisäämään järjestöedustajien ymmärrystä kansanhuoltoa kohtaan. Järjestöjen kautta myös laajemmat kansanosat yritettiin saada ymmärtämään säännöstelyn välttämättömyys, noudattamaan annettuja määräyksiä ja suhtautumaan myötämielisesti, jopa auttavaisesti kansanhuollon toimintaan. Vastaavasti niin tuottajia kuin kuluttajiaakin innostettiin mahdollisimman laajaan ja monipuoliseen omatoimisuuteen.¹⁸¹

W.K.Latvala määritteli 1941 ilmestyneessä, sotapropagandaa käsitelleessä oppaassaan sotatalouspropagandan toiminnaksi, joka välillisesti tai välittömästi on yhteydessä *...Yleisiin tiedotuskeskuksiin, päämajaan, valvontaviranomaisiin, teollisuuspiirien esikuntiin ja alueisiin, sotateollisuuden johtohenkilöihin ja työväkeen, teollisuusjärjestöihin ja työväen järjestöihin, naisjärjestöihin, avustus- ja huoltojärjestöihin, lehdistöön,*

¹⁸¹ Vrt. Utrio 1945, 189; Vainio 1987, 5.

*radioon jne*¹⁸². Kuten Jaakko Leppo teoksessaan *Propaganda, ratkaiseva ase* asiaa oli jo aiemmin kuvannut, totaalista sotaa käydään kolmella rintamalla, henkisellä, taloudellisella ja aseellisella. Sotatalouden onnistunut hoito, tarvikkeiden riittävyys, antaa pohjan jo henkisenkin rintaman kestävyydelle ja estää tyytymättömyyden kehittymistä, puhumattakaan siitä, että vain sotatalouden menestyessä rintamajoukot ja muut aseelliset voimat kykenevät taistelemaan *Mutta taloudellisenkin rintaman kestämisen edellytyksenä on koko kansan myönteinen tahto ja henkinen ponnistuskyky. Kulutustarvikkeiden säästäminen ja yleinen säästäväisyys, taloudellinen uhrautuvaisuus ja tuotannon kiihdyttäminen riippuvat kaikki henkisen rintaman toiminnan onnistumisesta.*¹⁸³ Sodanaikaista propagandatoimintaa koskevassa tutkimuksessaan Keijo K. Kulha onkin todennut, että joukkotiedotusvälineitä ja järjestöiteitä käytettiin hyväksi erittäin moniin päämääriin pyrkivän propagandan hyväksi. Hyvin monet kampanjat tavalla tai toisella pyrkivät hoitamaan sodan koettelemia mielialoja. *Esimerkiksi kansanhuollon propagandan tarkoituksena oli säännöstelyn yleinen tukeminen, annettujen määräysten soveltaminen, tiedotuspalvelutuotannon lisääminen, tarvikkeiden säästäminen ja valtakunnallisen ajattelutavan syventäminen*¹⁸⁴. Propagandatoiminnan tavoitteeksi määriteltiin myös kansalaisajattelun avartaminen ja syventäminen. Tässä työssä suurilla, vapaille kansalaisjärjestöillä nähtiin olevan keskeinen asema. Niiden kautta avautuvat mahdollisuudet kansalaisten keskinäiseen luottavaiseen ja ennakkoluulottomaan ajatusvaihtoon otettiin varsin tehokkaasti käyttöön. Tätä kanavaa pitkin piti pyrkiä tasoittamaan mielialoja ja samalla antaa kansalaisille positiivisia ajatusvirikkeitä. Perimmäisenä tavoitteena tällöin oli valtakuntaa kokoavan ajattelutavan kypsyttäminen tulevaisuutta ajatellen. Kuten Kulha on asiasta todennut, piti tunneajattelun tilalle luoda reaaliajattelu.¹⁸⁵

Yhteydenpito järjestöihin vaikuttaakin muodostaneen tehokkaan kanavan kansanhuoltoasioita koskeneelle tiedotukselle. Suullisen tiedottamisen käyttö julkisten tiedotusvälineiden rinnalla nähtiin tärkeäksi paitsi yhteydenpidon välineenä yhteisen rintaman luomisessa, myös kanavana propaganda- ja valistustyön kohdistamiselle laajoihin väestöryhmiin. Jo 11.11.1940 Untamo Utrion allekirjoittamasta promemoaarissa lueteltiin kansanhuoltoministeriön kanssa yhteistyössä olleiksi lukuisa joukko eri alojen järjestö-

¹⁸² Latvala 1941, 26-27.

¹⁸³ Leppo 1939, 14-16.

¹⁸⁴ Kulha 1972, 35-36.

¹⁸⁵ Kulha 1972, 175.

jä¹⁸⁶. Kuten suunnitelmasta käy esiin, oli tiedotustoiminnassa tarkoituksena käyttää hyväksi myös muita järjestöjä muodostamalla liike-, maatalous-, kotitalous ja aatteellisten järjestöjen toimikuntia propaganda- ja valistustyötä suorittamaan.

Yhteishyvän valiokunnan merkitystä tiedotuskanavana ei silti pidä korostaa. Valiokunnassa järjestöihin kohdistettu tiedotus, kuten muukin suullinen tiedotustoiminta, toimivat muiden kanavien rinnalla. Lehdissä ilmestyneiden ilmoitusten, sarjakuvien ja kirjoitusten sekä radion ja osin myös elokuvien avulla tiedotustoiminnan tavoitteita pyrittiin saavuttamaan.¹⁸⁷ Kuten ministeriön tarkkailutoimiston v.t. toimistopäällikkö Reino Peltarin helmikuun kokouksessa 1943 pitämä alustus omalta osaltaan ilmentää, oli suullisella tiedotustoiminnalla kuitenkin oma erityinen merkityksensä. Käsitellessään selostuksessaan säännöstelyrikkomuksia, joista oli tiedotettu jo edellispäivien lehdissä, Peltari pyrki kokouksen muiden puhujien tavoin aktivoimaan järjestökanavaa täydentääkseen muun tiedotustoiminnan vaikutuksia.¹⁸⁸ Tiedotustoimista vastanneiden viranomaisten keskuudessa ei pelkkää lehdistön tai radion kautta tapahtunutta valistusta ja tiedotusta pidetty riittävänä, vaan julkisten tiedonvälityskanavien tueksi tarvittiin suullista ja järjestöjen kautta tapahtunutta tiedotusta, jota Yhteishyvän valiokunta edusti. Kuten Eino Jutikkala Valtion tiedotuslaitoksen toimintaa käsittelevässä teoksessa on asian esittänyt, oli julkisella, sanomalehtien ja radion välittämällä propagandalla suuria vaikeuksia käännättää puolelleen *individualistisesti ajatteleva suomalainen, joka enimmäkseen henkisesti panssaroituu havaitessaan joutuvansa avoimen mielipidemuokkauksen kohteeksi*¹⁸⁹. Vaikuttamisen täytyi olla kätkettyä, mutta tällöin taas haluttujen vaikutusten esiin saaminen oli hidasta. Vastaavasti julkisen toiminnan vaikeutena olivat myös eri kansalaispiirien erilainen ajattelu- ja tuntemistapa sekä totaalisen sodan keskellä sensuurinäkökohtien asettamat rajoitukset kirjoittelulle.

Eri kanavien kautta tapahtuneen tiedotuksen keskinäisestä merkityksestä voidaankin sanoa, että erilaisissa tiedotustilaisuuksissa käsiteltiin asioita, joiden julkaiseminen ja käsittely sanomalehdistössä tai radiossa ei viranomaistahojen mielestä ollut suotavaa,

¹⁸⁶ Promemoaari kansanhuoltoministeriön propagandatoiminnan vastaisesta järjestelystä 11.11.1940. Allek. Untamo Utrio. VA. KHMA, Tiedotustoimisto, Ha3; Vainio 1987, 32-33.

¹⁸⁷ Vrt. Utrio 1945, 191-192; Vainio 1987.

¹⁸⁸ Selostus kokouksesta 4.2.1943 VA, KHMA, Tiedosto, Ca5.

¹⁸⁹ Jutikkala 1997, 253

mutta joiden saattamista yleisön tietoon muuta tietä ei katsottu vaaralliseksi.¹⁹⁰ Tarkoituksena ei tällöin suinkaan ollut, ettei jaettua luottamuksellista tietoa olisi saanut kertoa eteenpäin. Vaikka tiedotustilaisuuksiin kutsuttiinkin yleensä vain rajoitettu määrä kuulijoita ja tätä kautta pyrittiin pitämään tilaisuuksien tunnelma luottamuksellisena ja suljettuna, ei niiden tarkoituksena toisin sanoen ollut rajoittaa siellä jaettua tietoa paikalla olleiden tietoon, vaan päinvastoin jättää ne edelleen levitettäväksi läsnä olleiden järjestöedustajien sekä muiden henkilöiden välityksellä. Jutikkalan luonnehdintaa seuraten tilaisuuksien tarkoitus oli ”*mahdollisimman oikeiden tietojen levittäminen mahdollisimman laajoille piireille*”¹⁹¹.

Sama luonnehdinta on liitettävissä myös Yhteishyvän valiokuntaan. Järjestöedustajien kautta pyrittiin muiden tiedotuskanavien ohella saattamaan paitsi kansanhuoltoa koskevat määräykset mahdollisimman laajalti tietoisuuteen, myös selventämään tilannekatsauksia pitämällä laajempia seikkoja kansanhuoltotilanteen kehittymisessä. Kuten Onni Toivonen on todennut, oli valiokunnalle tätä kautta jo perustamisvaiheessaan varattu tärkeä tehtävä mielialojen kehittymisessä. Valiokunnassa läsnä olleiden edustajien tehtävänä nähtiin olevan levittää saamia tilannetietoja järjestöjensä äänenkannattajissa sekä järjestöissä ja tätä kautta rauhoittaa mielialaa väestön keskuudessa.¹⁹²

Tapa, jolla asioista järjestöedustajille tiedotettiin, painotti pysymistä tosiasioissa. Kuten Jutikkala on VTL:n suullista tiedotustoimintaa koskien todennut, piili tiedotustilaisuuksien toimivuus siinä, *että niissä kuulijat eivät yleensä pelänneet joutuvansa propagandan kohteeksi. Nehän sisälsivät tosiaankin vain asiatietoja, mutta olivat täten omiansa hävittämään ei vain virheellisiä huhuja, vaan myöskin näihin perustuvia ja niistä elinvoimansa imeviä käsitystapoja*¹⁹³. Myös Yhteishyvän valiokunnassa pidetyt puheet ja alustukset mahdollistivat tilanteeseen ja kohdeyleisöön nähden sopivalla tavalla esitettyinä haluttujen päämäärien ajamisen ilman, että kuulijakunta välttämättä koki sitä mielipiteisiinsä vaikuttamiseksi. Vaikka asioiden suoranaista vääristelyä ei valiokunnan pöytäkirjoja ja niihin liittyviä puheita analysoitaessa olekaan havaittavissa, liittyi käytettyyn retoriikkaan ja puheiden sisältöihin vahvasti propagandistisia piirteitä erityisesti

¹⁹⁰ Kulha 1972, 33-35.

¹⁹¹ Jutikkala 1997, 201.

¹⁹² Toivonen 1950, 89.

¹⁹³ Jutikkala 1997, 253-254.

salakauppaa ja säännöstelyrikollisuutta käsiteltäessä¹⁹⁴. Kuten Antti Vainio onkin todennut, ei kansanhuoltoministeriön tiedotustoiminnasta ole löydettävissä mitään selvästi erottuvia erikoisuuksia verrattuna muuhun 1940-luvun valtiolliseen tiedotustoimintaan. Sotakaudella keskeisenä oli vetoaminen kansalaisten yhteiseen vastuuseen taisteluiden loppuun saattamiseksi. Tällöin säännöstelymääräysten rikkojat rinnastettiin paikoin vihollistakin pahempiin, yhteiskunnan sisäisiin vihollisiin. Sodan jälkeen tällainen retoriikka vaihtui vetoamuksiksi yhteisen jälleenrakentamisen puolesta.¹⁹⁵

6.2 Väylä mielialojen tarkkailuun

Tiedon kulku niin Yhteishyvän valiokunnassa kuin muussakin sodan aikaisessa tiedotustoiminnassa pyrittiin mahdollisuuksien mukaan pitämään kahdensuuntaisena. Kuten edellä on esitelty, oli järjestökanavan käyttö kansanhuoltoaiheisessa tiedottamisessa varsin harkittua. Asioita esiteltiin ja käsiteltiin halutulla tavalla. Kuten KHM:n jakeluosaston päällikkö Onni Toivonen on todennut, jo yksistään ministeriön työn ja toiminnan kannalta oli mitä tärkeintä, että sen suorittamien, usein varsin epämieluisienkin toimenpiteiden syitä ja tarkoituksia selvitettiin julkisuudessa sillä tavoin kuin viranomaiset halusivat¹⁹⁶. Samoin tiedottamisen ja koko säännöstelytoiminnan vaikutuksia pyrittiin selvittämään laaja-alaisen mielialojen tarkkailun kautta.

Keskeinen rooli tiedotustoiminnan ohella myös mielialojen tarkkailussa sotavuosien aikana oli Valtion tiedotuslaitosten eri elimillä, joiden toimenkuvaan kuului tarkoin seurata sekä kotiseudulla että rintamalla olleiden ihmisten suhtautumista sodankäynnin ja väestön kestokyvyn kannalta keskeisiin asioihin, ennen muuta ulkopoliittikkaan, armeijaan ja kansanhuoltoon. Armeijan mielialoja tarkkaili sensuuri lukemiensa kirjeiden avulla. Kotirintaman kannalta keskeisimpiä puolestaan olivat piiri-, alue- ja paikallistasolla toimineen asiamiesverkoston keräämien tietojen pohjalta laaditut mielialakatsaukset, joiden tärkeimpänä tehtävänä oli antaa viranomaisille tietoja huonoa mielialaa aiheuttaneista tekijöistä. Kerättyjä tietoja jaettiin edelleen eri viranomaistahoille ja niiden pohjalta pyrittiin paitsi täydentämään muiden tietolähteiden antamaa kuvaa mielialoista

¹⁹⁴ Vrt. esim. selostus kokouksesta 26.11.1942 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁹⁵ Vainio 1987, 74.

¹⁹⁶ Toivonen 1950, 90.

myös suunnittelemaan erilaisia toimenpiteitä mielialaa nakertaneiden tekijöiden poistamiseksi.¹⁹⁷

VTL:n kanssa tehdyn läheisen yhteistyön ohella Kansanhuoltoministeriön taholta pyrittiin myös oman tiedotustoiminnan kautta saamaan vastauksia sille, millaisia vaikutuksia säännöstelytoimenpiteillä oli kansalaisten ajatteluun. Tässä suhteessa Yhteishyvän valiokunnan kaltainen suullinen tiedotustoiminta vaikuttaa osoittautuneen varsin toimivaksi mielialojen tarkkailun kanavaksi. Antamalla järjestöedustajille mahdollisuus tulla keskusteluissa esiin omia näkemyksiään kyettiin saamaan selville kansanhuollon toimivuuden ja kehittämisen kannalta merkittäviä mielialatietoja. Vuodesta 1943 eteenpäin perustettujen alavaliokuntien kautta puolestaan kyettiin rinnan VTL:n omien ”informaatioiden” ja asiamiesverkoston kanssa selvittämään mielialojen muutoksia paikallistasolla. Haluttujen tietojen saamisessa niin Yhteishyvän valiokunnassa kuin alavaliokunnissakin merkittävää oli kokousten kulkuun liittyvä säännönmukaisuus, jossa viranomaisten pitämät selostukset toimivat alustuksina seuranneelle keskustelulle. Järjestöedustajien huomiota kiinnitettiin kulloinkin ajankohtaisiin aiheisiin, joista tiedottamalla haluttiin paitsi perustella tehtyjä päätöksiä, myös saada esiin järjestökanavan mielipiteitä esiteltyjä säännöstelytoimia koskien.

Vaikka varsinaisia mielialoja koskevia raportteja Yhteishyvän valiokunnasta ei tehty, pyrittiin mielialatiedot valiokunnan kokouksista saattamaan mahdollisimman laajalti ministeriön viranomaisten tietoon. VTL:n tarkkailijoiden osallistuessa tilanteesta riippuen valiokunnan kokouksiin mielialojen tarkkailu Yhteishyvän valiokunnassa palveli myös muun valtiojohtoisen tiedotustoiminnan tarpeita. Kokouksista laadittiin pöytäkirjojen ohella myös tiivistetyt selostukset, joita kierrätettiin kansanhuoltoministeriön eri osastoilla. Ministeriön sisäiseen tiedottamiseen kuuluneiden selostusten ja pöytäkirjojen kautta välittyi kuva kokousten yleisestä kulusta ja järjestöedustajien näkemyksistä tiedon tarvitsijoille. Kuten seuraavasta julkaistavaksi tarkoitetun tekstiluonnoksen katkelmasta käy ilmi, asiaa kyettiin käyttämään eduksi myös luotaessa ulospäin mielikuvaa Yhteishyvän valiokunnan toiminnasta koko kansan yhteisenä kansanhuoltoparlamenttina: *...kokouksessa laadittu pöytäkirja kiertää ministeriön vastuunalaisten toimihenkilöiden keskuudessa, jotta nekin, jotka eivät kokouksessa olleet, saavat tietää, mitä siellä*

¹⁹⁷ Favorin&Heinonen 1972, 7-9; Favorin 1969, 8.

*on järjestöjen taholta esitetty. Kun sitten ryhdytään tekemään uusia päätöksiä, ovat tekijät tietoisia laajojen kansalaispiirien mielipiteestä ja osaavat ottaa sen huomioon*¹⁹⁸.

6.3 Yhteisen rintaman luoja

Vaikka valtalain ja poikkeusolojen luoma toimintakonteksti väistämättä tekivät valtiovallan ja järjestöjen välisestä asetelmasta voimakkaasti patriarkaalisen, ei pelkkä autoritääriäinen toimintamalli olisi ollut mahdollista. Koko elinkeinoelämän ja järjestökentän antama tuki tarvittiin, jotta toiminta ylipäättään olisi ollut mahdollista. Säännöstelytalouden toteuttaminen käytännössä vaati eri elinkeinoelämän alojen ja muidenkin kansanosien taholta myötämielisyyttä ja yhteistyöhalua. Tämän tavoitteen saavuttaminen saattoi puolestaan tapahtua vain kootusti, järjestöjen välityksellä. Tätä taustaa vasten on syytä tarkastella osaltaan myös Yhteishyvän valiokunnan toimintaa. Paitsi tiedotuskanavana ja keinona mielialojen tarkkailuun, on Yhteishyvän valiokunnan kaltaista keskustelufoorumia syytä tarkastella myös yhteishengen luojana, suhdetoimintana. Kuten Tapio Piha jo vuonna 1938 määritteli englanninkielisen ”public-relations” –termin, oli se menetelmä, *jonka tarkoituksena on hyvien suhteiden ylläpitäminen yleisöön. Se on siis tavallaan mainontaa tai propagandaa, mutta se eroaa näistä sikäli, että se ei hyökää suoraan ja välittömästi, vaan käyttää kiertoteitä...On itsestään selvää, että jokainen aate yritys tms., jonka olemassaolo riippuu sen suhteista yleisöön, koettaa saada taakseen mahdollisimman paljon joukkoja. Tuon kannattajajoukon värväys voi tapahtua monin keinoin...Päämäärään voidaan usein päästä paremmin ja nopeammin kiertoteitse. Juuri noita kiertoteitä, niitä välillisiä propagandamuotoja, jotka ovat omiaan luomaan aatteen tai yrityksen ympärille suotuisan ilmapiirin, harrastaa ”public relations”-tekniikka...se sopii kaikille niille yksityisille henkilöille, yhdistyksille, liikeyrityksille, ym., joiden toiminta on jonkinlaisessa suhteessa suureen yleisöön*¹⁹⁹.

Jo yksistään Yhteishyvän valiokunnan olemassaolo yhteydenpidon muotona kansanhuolto-organisaation ja järjestöedustajien välillä on nähtävissä osana viranomaistahon ylläpitämää suhdetoimintaa. Liike-elämän piiristä kansanhuollon johtoon siirtynyt mi-

¹⁹⁸ Tekstilunnonos Yhteishyvän valiokunta – kansanhuollon pikkueduskunta VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

¹⁹⁹ Latvala 1938, 74.

nisteri Kotilainen ymmärsi laaja-alaisen yhteisrintaman merkityksen kääntyessään järjestöjen puoleen loppuvuodesta 1940²⁰⁰. Järjestötoiminnan ja liike-elämän piirissä hyväksi koettuja keinoja sovellettiin kansanhuollon käyttöön. Yhteishyvän valiokunnan kaltainen säännöllinen kokoontuminen yhteisenä esitellyn kansanhuoltokamppailun edistämiseksi mahdollisti henkilökohtaisen yhteydenpidon keskusjärjestöjen edustajiin ja sitä kautta hyvien suhteiden ylläpitämisen.

Yhteishyvän valiokunnan toiminnan ja tiedotuksen muotojen kautta puolestaan pyrittiin viranomaisten taholta varmistamaan tuen saaminen järjestöjen taholta. Valitsemalla keskustelunaiheet kuhunkin ajankohtaan sopiviksi otettiin järjestöedustajat ainakin muodollisesti mukaan säännöstelyä koskevaan valmistelutyöhön myös valiokunnan välityksellä. Suotuisan yhteisen suhtautumisen saavuttamiseksi luotiin esiteltäville asioille maaperää usein intressiryhmittäin. Vaikka valiokunnassa pidettyjen puheiden sanat yleisesti ottaen suunnattiin koko paikalla olleelle kuulijakunnalle, esitettiin vetoamuksia usein erikseen eri elinkeinonharjoittajien suuntaan²⁰¹.

Puheissa käytetyn retoriikan merkitys yhteisen rintaman luomisessa nousee myös selvällä tavalla esiin valiokunnassa tapahtuneen tiedotuksen sisältöä ja esittämistapoja tarkasteltaessa. Jari Ehrnrooth on käyttänyt diskurssin käsitettä viitattaessaan arvovaltaan nojautuvaan, puhuttuun tai kirjoitettuun, puhuntaan, jolla on jossain määrin pakottava, ohjaava, käskävä luonne. Diskursiivisella vaikutuksella hän puolestaan tarkoittaa prosessia, jossa vastaanotetut sanat muuttuvat teoiksi. Alkuehtoina diskursiivisen vaikutuksen tosiasialliselle tapahtumiselle tällöin ovat, että aatteen on ensinnäkin materialisoiduttava, tultava diskurssiksi, puheeksi ja tekstiksi, toisaalta taas löydettävä määrällisesti tai laadullisesti vaikutusvaltaiset kannattajat. Tätä kautta aatteen on edelleen osattava muuttua ylykkeeksi ja toimintaohjeeksi, jotta sisäisen vaikutuksen kautta muutos ulkoiseksi vaikutukseksi, toiminnaksi, olisi mahdollista. Tässä muutosprosessissa puolestaan käytetyllä retoriikalla on keskeinen asema. On saatava sanoman vastaanottaja jollekin kannalle, haluttuun käsitykseen tai ymmärrykseen.²⁰² Yhteishyvän valiokunnan

²⁰⁰ Kotilaisen liikemiestäustan voitaneen katsoa omalta osaltaan vaikuttaneen päätökseen perustaa Yhteishyvän valiokunnan kaltainen kansanhuollon ja keskusjärjestöjen välinen yhteyskanava. Toimittuaan muun muassa Enso-Gutzeit oy:n toimitusjohtajana 1924-44 ja johtokunnan puheenjohtajana 1937-44 hän tiesi liikemiesmäisten, henkilökohtaisten suhteiden merkityksen asioiden hoitamisessa.

²⁰¹ Vrt. esim. Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Selostus kokouksesta 2.12.1943/Puhakan pitämä puhe VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5

²⁰² Ehrnrooth 1992, 38-39, 43-44.

tapauksessa kansanhuoltoa koskeva tiedotus ja koko järjestöjen avulla tapahtunut yhteisrintaman luominen perustui juuri Ehrnroothin mainitseman vaikutusvaltaisen kannattajakunnan hankkimiselle. Kansanhuollon ja menestyksellisen sodankäynnin ideologinen perusta puettiin sanoiksi valiokunnassa pidetyissä selostuksissa ja kohdistettiin keskusjärjestöjen johtohenkilöihin. Käyttämällä yhteisvastuuta, velvollisuudentuntoa, yhteishenkeä korostanutta retoriikkaa ja esittelemällä asiat erilaisten vetoomusten muodossa, pyrittiin paitsi vahvistamaan yhteenkuuluvuudentunnetta myös aktivoimaan eri järjestökanavat toimintaan – Ehrnroothin sanoin muuttamaan kansanhuollon aate sisäisen vaikutuksen kautta ulkoiseksi vaikutukseksi, toiminnaksi.

6.4 Kilpi kritiikkiä vastaan

Kansanhuoltoministeriö on sinänsä asiantuntijoista kokoonpantu. Siellä on kutakin alaa hoitamassa henkilöitä, jotka aikaisemmin ovat kauan toimineet samalla alalla ”siviilialoissa”. Ammattivirkamiehiä ei ministeriössä yleensä ole – ja siksi se on merkillinen ministeriö. Ja kun siellä tehdään tärkeitä päätöksiä, kuullaan ehdottomasti asiantuntijoita.

...Mutta ei tuo vielä riitä – tuuminet sinä, arvoisa lukija. Eikä se riitäkään. Kun kansanhuolto kouraisee kaikkia kansalaispiirejä, kaikkia yhteiskuntakerroksia, kaikkia ammattialoja, niin täytyy niiden myös voida sanoa sanansa näissä asioissa.

Ja niin sen sanovatkin. Vanha kansaneduskunta viittoittaa tietä kansanhuollollekin. Mutta maassamme on sen lisäksi toiminut täsmälleen kaksi vuotta erikoinen kansanhuoltoparlamentti, pikku-eduskunta, jossa ovat kaikki kansalaispiirit ja yhteiskuntakerrokset ja ammattialat edustettuna. Tätä parlamenttia sanotaan vanhan ranskalaisen mallin mukaan ”yhteishyvän valiokunnaksi”. Se on olemukseltaan ja toiminnaltaan varsin omalaatuinen laitos, jota kannattaa hieman selostaa.²⁰³

Kuten aiemmin on käynyt esille, joutuivat säännöstelystä vastanneet tahot kansanhuollon vuosina toistuvasti ulkopuolisen kritiikin kohteiksi. Vastauksena kriittisiin kannan-

²⁰³ Tekstiluonnos Yhteishyvän valiokunta – kansanhuollon pikkueduskunta VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

ottoihin säännöstelyä ja kansanhuoltoa koskevaa päätöksentekoa pyrittiin julkisuudessa esittelemään monin tavoin. Oma tehtävänsä tässä julkisuuskuvaan luomisessa vaikuttaa olleen myös Yhteishyvän valiokunnalla.

Valiokunnan rooli kansanhuoltoviranomaisten kilpenä arvostelijoitaan vastaan kuvastuu lokakuussa 1942 laaditusta, mitä ilmeisimmin lehdissä julkaistavaksi aiotusta luonnoksesta, jossa esiteltiin valiokunnan toimintaa. Selostamalla monia propagandistisia keinoja hyödyntäen valiokunnan toimintaa yleisesti ja käyttämällä yksityiskohtaisesti kuvattuna esimerkkinä syyskuun 17. päivän 1942 kokouksen kulkua pyrittiin ministeriön tiedotustoimiston taholta luomaan ulospäin kuvaa tilanteesta, jossa kansanhuollon päätöksiä tehtiin laajan kansalaisrintaman tukemana edustuksellisen päätöksentekojärjestelmän avulla.²⁰⁴

Kansanhuoltojärjestelmään kohdistettu kritiikki kansalaisten taholta vaikuttaa varsin usein perustuneen väitöksiin siitä, ettei päätöksiä tehtäessä otettu huomioon eri kansanosien tarpeita. Poikkeusoloissa toiminut, keskitetty järjestelmä vaikuttaa toisin sanoen muodostaneen kansalaisten silmissä sanelupolitiikkaa noudatellen valtasuhteen, jonka arvosteleminen oli aiheellista. Säännöstelyn muodostuessa pysyväksi olotilaksi ja ulottuessa jokaisen kansalaisen arkeen ei sanoja aina säästely: *”Tämäkin kansanhuoltoministeriön päätös on päin mäntyä. Eikö siellä ole yhtään viisasta miestä, eivätkö ne tomppelit osaa kysyä neuvoa asiaa tuntevalta?”*²⁰⁵

Viranomaisten taholta asian perimmäiset syyt ymmärrettiin mutta samalla pyrittiin aktiivisesti kansalasillemme perustelemaan toimeenpantuja päätöksiä. *Olemme tottuneet siihen, ettei toisella ihmisellä ole asiaa toisen vatsan valtakuntaan. Mutta kansanhuolto ei välitä vanhoista tottumuksista. Sodasta johtuva ankara aika pakottaa sen pistämään lusikkansa jokaisen kansalaisen keittoon. Se on jo sinänsä vastenmielinen asia*²⁰⁶. Kuten yhteishyvän valiokuntaa esitelleestä luonnoksesta hyvin ilmenee, arvostelut, joita säännöstelymääräyksiä sekä laajemmin koko kansanhuolto-organisaatiota ja sodan poikkeusoloja kohtaan esitettiin, pyrittiin monia propagandan vaikuttamiskeinoja mukailien

²⁰⁴ Tekstilunnon Yhteishyvän valiokunta – kansanhuollon pikkueduskunta VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

²⁰⁵ Sama

²⁰⁶ Sama

kumoamaan²⁰⁷. Virheet ja vaikeudet aluksi myönnettiin, mutta toisaalta turvaututtiin yleistyksiin ja vedottiin kansalaisten rationaaliseen ajatteluun tilanteen laajempien rääkökulmien ymmärtämiseksi. Kansanhuoltoviranomaiset esiteltiin tavallisina, ”siviilialan” ammattilaisina, jotka poikkeusoloissa oli palkattu huolehtimaan koko kansan selviytymisestä – ihmisinä, jotka muiden tavoin olivat erehtyväisiä, mutta joilla toisaalta oli vankka asiantuntemus johtamistaan asioista

Laajapohjaisen asiantuntijuuden korostaminen ja vetoaminen yhteisyyden tunteeseen vaikuttavat olleen myös ne keskeiset teemat, jotka Yhteishyvän valiokunnan toimintaan liitettiin esiteltäessä sitä ulospäin. Siirtämällä kansanedustuslaitoksen parlamentaarisia päätöksentekotapoja, yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta ja velvollisuudentuntoa symboloivat merkitysrakenteet koskemaan Yhteishyvän valiokuntaa pyrittiin luomaan mielikuvaa yhteenkuuluvuudesta ja näin keventämään vallankäyttöön liittyvän kritiikin perusteita. Vastaavasti Ranskan suuren vallankumouksen vapautta, veljeyttä, tasa-arvoa ja lojaalisuutta korostavat symboliset merkitysrakenteet tuotiin korostetusti esille jo pelkästään neuvoa-antavan elimen nimeä koskevan luonnehdinnan kautta. Perinteet, lähimmäisen auttaminen ja perusarvojen kunnioittaminen pyrittiin pitämään voimakkaasti läsnä jo valiokuntaa perustettaessa eikä asiaa jätetty mainitsematta myöskään toimintaa ulospäin esiteltäessä: *Näin oli jälleen eräänlainen piirre Suomen kansan olemuksessa toistunut. Menneinä vuosisatoinahan ovat esivanhempamme aina vaikeina aikoina turvautuneet yhteistoimintaan: kyläkokouksiin, talkoihin, keskinäiseen avunantoon. Nyt oli taas jouduttu tukalaan ajanjaksoon – ja vanhat keinot olivat tarpeen*²⁰⁸.

Esittelemällä valiokunnan toimintaa paitsi yleisellä, symbolien ympäröimällä tasolla, myös yksityiskohtaisemman selostamisen kautta pyrittiin puolestaan antamaan viranomaisille, järjestöedustajille ja koko valiokunnalle kasvot, joihin ihmiset saattoivat samaistua. Kuvaillemalla valiokunnan toimintaa koskeneessa kirjoituksessa syyskuun 17. päivän kokouksen kulkua avattiin kerronnan kautta lukijalle mahdollisuus astua sisään

²⁰⁷ Aikakauden propagandan keinoista vrt. esim. Latvala 1941, 29; Latvala 1942, 11; Leppo 1939, 200-203.

²⁰⁸ Tekstiluonnos *Yhteishyvän valiokunta – kansanhuollon pikkueduskunta*. VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Symbolien ja mielikuvien käytöstä propagandassa esim. Latvala 1938, 90-91 (1) Yleistäminen: Vedotaan velvollisuudentuntoon, arvoihin, lähimmäisenrakkauteen, avuliaisuudentunteisiin. Käytetään sanoja, kuten yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus, lojaalisuus, kunnia, totuus, vapaus, kehitys jne. Tätä kautta pyritään saamaan kohdeyleisö hyväksymään ja omaksumaan tiettyjä näkemyksiä ja asioita. (2) Vaihtaminen: Propagandan harjoittaja vaihtaa arvovalan, hyväksymisen ja maineen/niitä symboloivat piirteet siitä, mitä me kunnioitamme, siihen, mitä hän tahtoisi meidän kunnioittavan.

valiokunnan kokoukseen (ks. liite 4). Tilanteen autenttisuus ja mahdollisuus kokea lähes elävänä valiokunnan ilmapiiri loivat valiokunnan toiminnan ymmärrettäväksi, lähensivät lukijaa kansanhuollon päätöksentekoon ja oletettavasti lisäsivät Yhteishyvän valiokunnan esittelemisen vaikuttavuutta. Paitsi tehokkaaksi osoittautuneena tiedottamisen kanavana, yhteistoiminnan keinona ja mielialantarkkailun välineenä, Yhteishyvän valiokunnan voidaankin katsoa toimineen myös keinona luoda myönteisempää mielikuvaa kansanhuoltoa koskeneen päätöksenteon muodoista.

6.5 Neuvoa-antava elin

Kansanhuoltoministeriöllä oli monissa asioissa oikeus asettaa toimikuntia, joiden puheenjohtajaksi ja jäseniksi ministeriö kutsui sopiviksi katsomiaan henkilöitä. Kuten KHM:n yleissihteeri Artturi Lehtinen myöhemmin toimikuntien merkitystä kuvaili, oli niillä *huomattava merkitys erilaisia säännöstelytoimenpiteitä valmisteltaessa ja käytäntöön sovellettaessa*²⁰⁹. Toimikuntien välityksellä ministeriö myös jatkuvasti pystyi olemaan yhteydessä talouselämän eri alojen edustajien ja asiantuntijoiden kanssa.²¹⁰

Eräänlaisena asiantuntijoista koostuneena toimikuntana voidaan pitää myös Yhteishyvän valiokuntaa. Kuten ministeriön taholta pyrittiin asiaa esittelemään, tuli Yhteishyvän valiokunnan olla laajojen kansalaispiirien edustuksellinen osallistumiskanava, *joka tukee kansanhuoltoministeriötä sellaisissa asioissa, joissa tuki on välttämätöntä ja antaa neuvoja sellaisissa asioissa, jotka ovat vasta valmisteltavina*²¹¹.

Valiokunnan pöytäkirjojen perusteella neuvoa-antava rooli vaikuttaakin olleen ajoittain voimakkaasti esillä. Esittelemällä selostusten kautta tehtyjä ja tehtäviä säännöstelypäätöksiä kyettiin paitsi tiedottamaan muutoksista, myös saamaan kansanhuollon kehittämisen kannalta hyödyllisiä neuvoja järjestöedustajilta. Eräs keskeinen teema, jossa jär-

²⁰⁹ Lehtinen 1945, 23

²¹⁰ Lehtinen 1945, 23; Kemppainen 1945, 13; Keränen 1993, 12; vrt. myös esim. ASK 471/1940. Asiantuntijoista koostuneiden toimikuntien merkitystä ministeriön toiminnassa kuvaavat jo Lehtisen artikkelista ilmenevät luvut, joiden mukaan ensimmäisen viisivuotiskauden aikana kansanhuoltoministeriön toimesta asetettiin yhteensä 126 toimikuntaa, joista 41 oli vuoden 1944 kansanhuoltokauden päättyessä toiminnassa.

²¹¹ Tekstiluonnos *Yhteishyvän valiokunta – kansanhuollon pikkueduskunta* VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

jestöjen puoleen myös neuvojen saamiseksi käännyttiin, oli salakauppa. Jo helmikuun kokouksessa 1941 Valtioneuvoston juhlahuoneistolla käännyttiin järjestöedustajien puoleen salakauppaa koskevien rangaistuskäytäntöjen laatimiseksi²¹². Salakaupan ja rikkomusten lisääntyessä säännöstelyn ja sodan jatkumisen myötä järjestöjen mielipiteitä ja ratkaisuehdotuksia tiedusteltiin toistuvasti.

Myös muita arkipäivän säännöstelykäytäntöjä koskevissa asioissa järjestöille annettiin laajalti sananvaltaa. Erityisesti tämä näkyi asioissa, joita kohtaan julkisuudessa oli esitetty kritiikkiä. Toukokuussa 1944 Yhteishyvän valiokunta kokoontui kuulemaan tiedonantaja ja keskustelemaan vaatetuskortin voimassaoloaika koskevista kysymyksistä. Ministeriön yleissihteeri Artturi Lehtisen mukaan tekstiilikysymys oli tuolloin herättänyt suurta tyytymättömyyttä yleisön keskuudessa vaatteiden ja jalkineiden riittämättömyyden ja myös niiden jakelun vuoksi. Taustalla olivat etenkin syrjäseutujen asukkaiden valitukset siitä, etteivät he voineet käyttää vaatetuskorttejaan, koska kulutuskeskuksissa asuvat ihmiset ehtivät ostaa tavaran loppuun silloin, kun sitä kauppoihin sattui ilmestymään. Tämän johdosta kansanhuoltoministeriö oli tiedottanut aikovansa pidentää vaatetuskorttien voimassaoloaika. Päätöksen yksityiskohdat olivat edelleen avoimet ja Yhteishyvän valiokunnan jäsenillä oli Lehtisen mukaan tilaisuus esittää niistä ehdotuksensa.²¹³

Aiheen tiimoilta syntynyt keskustelu kaikessa yksityiskohtaisuudessaan on osoitus siitä, millä tarkkuudella asioita valiokunnissa useimmiten käsiteltiin. Lasten vaatetuksen tarpeita tuotiin voimakkaasti esille samalla osoittaen, että vanhusten vaatetustarpeet olivat usein oletettua pienemmät. Samoin tehtiin eri osapuolten taholta monia käytännön ehdotuksia ongelman ratkaisemiseksi ja uusien toimenpiteiden voimaansaattamisesta. Yhtä lailla lukuisat esitykset uusien vaatetuskorttien käyttöönoton ajankohdasta kuin perustellut eri väestöryhmien erilaisista tarpeista ilmentävät valiokunnan roolia, paitsi viranomaisten neuvoa-antavana elimenä myös eri järjestöosapuolten pyrkimystä luoda edustamilleen väestöryhmille mahdollisimman edulliset asemat kansanhuoltoaiheisia päätöksiä tehtäessä. Kansanhuoltoviranomaisten ehdotuksia vastaan noustiin ajoittain näkyvästi, mikäli järjestöjen omien jäsenten etu oli uhattuna. Siinä missä maaseudun viljelijäväestön edustajat korostivat syrjäseutujen tarpeita, olivat kuluttajaryhmien edustajat

²¹² Selostus kokouksesta 11.2.1941 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

²¹³ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 25.5.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

pitkälti sitä mieltä, ettei kaupunkilaisten ostomahdollisuuksien vähentäminen silloisessa tilanteessa olisi auttanut vaan pelkästään horjuttanut kansanhuollon arvovaltaa. Vastavasti liike-elämän edustajat toivat esiin näkemyksiään, joiden taustalla on nähtävissä pyrkimys kauppiaiden etujen parantamiseen.²¹⁴

Etenkin valiokunnan toiminnan vakiinnuttua vuosien myötä myös järjestöedustajien mahdollisuudet mielipiteidensä esittämiseen vaikuttavat entisestään laajentuneen. Esimerkkinä tästä maaliskuun kokouksessa 1944 Suomen Tukkukauppiaiden Liiton asia mies filosofian tohtori Paavo Korpisaari piti esitelmän kaupan ajankohtaisista kysymyksistä. Selostettuaan kaupan silloista tilannetta Korpisaari arvosteli muun muassa kaupan myyntipalkkioiden pysyttämistä markkamääräisesti ennallaan.²¹⁵ Järjestöt toisin sanoen pääsivät antamaan suoraa palautetta ja kritiikkiä myös puheiden ja esitelmien pitäjinä, mikä toisaalta osoittaa Yhteishyvän valiokunnan roolin muuttumista vuosien kuluessa entistä avoimemmaksi keskustelufoorumiksi mutta minkä toisaalta voidaan katsoa kiinteästi palvelleen viranomaisten asettamia tavoitteita mielipiteiden selvittämisessä.

Neuvoa-antavaan rooliin sisältyy kuitenkin myös kääntöpuoli, joka rajoitti järjestöjen mahdollisuuksia vaikuttaa todelliseen päätöksentekoon. Vaikkei järjestöjen mielipiteiden merkitystä tulekaan väheksyä, vaikuttaa todellinen menettelytapa valiokunnassa painottaneen etukäteen valmisteltujen päätösten esittelyä keskusjärjestöille. Viranomaisen kansalaisille esittelemän pula-ajan pienoiseduskunta kutistui todellisuudessa tiedotuskanavaksi, jonka kautta pyrittiin selvittämään eri kansanosien ja elinkeinonharjoittajien mielipiteitä päätöksistä mutta joka oli vailla todellista päätäntävaltaa.

Valiokunnan neuvoa-antava – ja tässä tapauksessa vain neuvoa-antava - rooli samoin kuin koko totaalisen sodan luonne kansanhuollon resurssien allokointia koskeneissa päätöksissä tulee esiin vastauksissa, joita toukokuun 1944 kokouksessa kansanhuolto-ministeriön puolesta esitti toimistopäällikkö Kaarlo Karhi. Vaikka järjestöedustajiston puheenvuoroissa ilmeni monia näkemyksiä mm. lastenvaatteiden tuotannon lisäämisen puolesta, selosti Karhi vastauksessaan ministeriön noudattamaa arvojärjestystä, jonka mukaan vaatetustarvikkeet ensi sijassa ohjattiin puolustusvoimille ja toisekseen tuottavaan työhön osallistuville, minkä vuoksi lapset voitiin huomioida vasta näiden jäl-

²¹⁴ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 25.5.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

²¹⁵ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 13.3.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

keen.²¹⁶ Totaalitalouden poikkeusoloissakin päätöksiä tehtäessä toki pyrittiin mahdollisuuksien mukaan ottamaan huomioon eri kansankerrostumien tarpeet ja toivomukset, mutta sotavuosina arvojärjestys kuitenkin oli selvä: Ensimmäisinä tulivat armeijan tarpeet, seuraavina sotatoimien kannalta keskeiset teollisuudenalat ja vasta kolmantena muiden elinkeinonharjoittajien toivomukset. Vaikka tilanne näiltä osin helpottuikin sodan päättymisen jälkeen, ei olojen epävarmuus antanut mahdollisuutta muuttaa päätöksenteon perimmäistä mallia ja samalla Yhteishyvän valiokunnan roolia. Päätökset tehtiin pitkälti etukäteen toimikuntien ja muiden asiantuntijoiden avustuksella, mutta käsittelemällä niitä Yhteishyvän valiokunnassa kyettiin paitsi saamaan esiin eri osapuolten mielipiteet, ennen kaikkea perustelevaan tehtyjä päätöksiä laajoille kansanosille ja täten heikentämään keskitettyä päätöksentekomallia kohtaan esitettyä arvostelua.

PÄÄTÄNTÖ

Kansanhuoltoministeri Kotilaisen yhteydenotosta erinäisiin järjestöjohtajiin lokakuussa 1940 syntyi kansanhuollollisia asioita käsitellyt tiedotus- ja keskustelufoorumi, joka ajan myötä sai vakiintuneemmat muodot ja pysyvän aseman osana viranomaisten ja keskusjärjestöjen välistä yhteydenpitoa. Laajamittaisen yhteistyön merkityksen korostamiseksi Yhteishyvän valiokunnan kokouksiin osallistuivat kansanhuoltoministeriön puolelta eri osastojen ja toimistojen johtohenkilöt sekä asiantuntijat ministeriensä johdolla. Keskusjärjestöille valiokunta puolestaan muodosti vällinneissa poikkeusoloissa mahdollisuuden saada tietoa tilanteiden kehittymisestä ja taustatekijöistä suullisten tiedonantojen muodossa sekä samalla tuoda esiin omia näkemyksiään säännöstelystä.

Kansanhuoltoa koskevassa tiedotuksessa jo itse kansanhuolto-käsitteen ja koko kansanhuoltoa koskevan toiminnan tarkastelu johtaa asetelmaan, jossa korostuvat viranomais-tahon valistava ja kontrolloiva suhtautuminen väestöön. Totaalisen sodan keskellä vällinneissa poikkeusoloissa kansa oli objekti, jota keskitetyn päätöksenteon ja säännöstelytoimien avulla oli huollettava yhteiskunnan olemassaolon turvaamiseksi ja sotatapah-tumien menestyksellisesti loppuunsaattamiseksi. Ylhäältäpäin tulevan kontrollin herät-

²¹⁶ Pöytäkirja ja selostus kokouksesta 25.5.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; vrt. myös Selostus kokouksesta 20.1.1944 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

tämää vastarintaa puolestaan pyrittiin tiedotuksen kautta pitämään mahdollisimman vähäisenä ja samalla muokkaamaan mielialoja suotuisaksi kansanhuoltotyön edistämiseksi. Tässä suhteessa eri alojen järjestöt valmiine organisaatioineen ja jäsenkuntineen muodostivat välttämättömän yhteistyökumppanin ja tiedotuksen osana käytetyn kanavan, jota ilman kansanhuollon toiminta ei olisi ollut mahdollista. Tätä lähtökohtaa vasten on kokonaisuudessaan tarkasteltava myös Yhteishyvän valiokunnan toimintaa.

Analysoitaessa Yhteishyvän valiokunnan tiedotuksen luonnetta voidaan puhua korkeintaan niin sanotusta valkoisesta propagandasta²¹⁷. Tiedot, joita järjestöedustajien luottamuksen saavuttamiseksi jaettiin, perustuivat poikkeuksetta tosiasioihin. Tapa ja keinot, joilla asioita esitettiin, täyttävät kuitenkin monella tapaa aikakauden suomalaisten propagandaoppaiden määritelmät propagandasta. Kansanhuoltoa koskevia asioita esiteltäessä Yhteishyvän valiokunnan koko toiminta perustui viranomaisten pitkälti etukäteen määrittelemille aiheille. Puhujien ja esitelmöijien koostuessa useimmiten kansanhuoltoministeriön omista viranhaltijoista mielenkiinto ja mielipiteiden vaihto suunnattiin viranomaisten haluamiin asioihin. Tietoa jaettiin tilanneselostusten ja säännöstelyä käsitelleiden esitelmien kautta, mutta vain niiltä osin ja siinä määrin, kuin lähettäjän eli viranomaisten näkökulmasta kulloinkin katsottiin tarpeelliseksi. Valiokunnassa pidettyjen puheiden sisältöä ja rakenteita suunniteltaessa käytettiin paikoin lähes oppikirjamaisesti aikakauden propagandatekniikkaan ja sota-ajan retoriikkaan kuuluneita vaikuttamisen keinoja. Vetoamalla kuulijoiden velvollisuudentuntoon, arvoihin sekä yhteisvastuuseen ja käyttämällä yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta, lojaalisuutta, kunniaa ja vapautta koskevia käsitteitä pyrittiin luomaan ihanteita ja tätä kautta saamaan kohdeyleisö hyväksymään ja omaksumaan viranomaisten ajamia näkemyksiä ja asioita. Pelottelulla ja suoranaishallinnalla viholliskuvien luomisella haluttiin puolestaan muodostaa yhtenäinen rintama salakauppaa ja säännöstelyrikollisuutta vastaan. Tässä suhteessa erityisen selvästi on havaittavissa valiokunnan ja järjestökanavan käyttö muiden tiedotuskanavien rinnalla.

²¹⁷ Jowett&O'Donnell 1992, 17. Propagandan eri lajeista:

Valkoinen propaganda: Tiedon lähde ja lähettäjä on tunnistettavissa. Vaikka se, mitä sanotaan, on lähellä totuutta, pyrkii viestittäjä vakuuttamaan yleisönsä siitä, että on oikean asian puolella parhaiden ideoiden ja poliittisen ideologian vaikuttaessa taustalla. Tätä kautta pyritään saavuttamaan yleisön luottamus, jota pyritään hyödyntämään tulevaisuudessa. Harmaassa propagandassa puolestaan tiedot ja tiedon lähde ovat epätarkkoja ja -varmoja. Mustassa propagandassa tiedon lähde ja tiedot perustuvat suoranaisiin valheisiin ja vääristelyyn.

Jo yksistään tiedottamisen bppetuloksen voidaan katsoa poikkeuksetta riippuvan siitä, millainen yhteiskunnallinen ja sosiaalinen tuki niiden takana on²¹⁸. Valiokuntaa kyettiin käyttämään paitsi tehokkaaksi osoittautuneena tiedotuskanavana, myös eräänlaisena kilpenä kansan taholta suuntautunutta kritiikkiä kohtaan. Symbolien käytöllä ja rinnastuksilla parlamentaarisiin menettelytapoihin luotiin Yhteishyvän valiokunnan kautta myönteisempää mielikuvaa kansanhuoltoon koskevasta päätöksenteosta. Kansanhuollon toiminta ei olisi ollut mahdollista ilman elinkeinoelämän ja muiden alojen keskusjärjestöjen tarjoamaa laajapohjaista tukea. Yhteishyvän valiokunnan rooliksi tässä suhteessa muodostui muiden tiedotuskanavien vaikutuksen vahvistaminen yhteisen rintaman luomisen kautta. Kun järjestöt ja niiden kautta mahdollisimman laajat väestönosat saatiin ainakin periaatteellisesti osallistumaan kansanhuollon toimintaan, haluttiin samalla yhteenkuuluvuuden tunteen lisäämisen kautta vähentää soraääniä. Luomalla laaja-alainen rintama kansanhuollollisen päätöksenteon tueksi pyrittiin myös samalla legitimoimaan tehtyjä päätöksiä. Vaiettu tosiasia kuitenkin oli, ettei valiokunnan rooli lopullisia ratkaisuja tehtäessä noussut neuvoa-antavan elimen luonteen mukaisesti kovinkaan merkittäväksi. Neuvoja kuunneltiin ja tietyiltä osin keskusjärjestöjen taholta saatuja ehdotuksia pyrittiin toteuttamaan päätöksenteossa. Sotavuosina lopulliset kansanhuollon resurssien jakamista koskeneet päätökset tehtiin kuitenkin sotatoimien ja armeijan ehdoilla. Ensimmäisenä tärkeysjärjestyksessä tulivat tällöin sotavoimien tarpeet, toisena sotatarvikehuollon kannalta elintärkeitä tuotannonalat ja vasta kolmantena muut.

²¹⁸ Esim. Lasswell 1938, 192.

LIITTEET:

LIITE 1. Yhteishyvän alavaliokuntia.

Oheiseen taulukkoon koottu luettelo paikkakunnista, joiden Yhteishyvän alavaliokuntien pöytäkirjoja löytyy kansanhuoltoministeriön arkistoista.

Suomenkieliset paikkakunnat (yht. 24 pöytäkirjaa)	Kaksikieliset paikkakunnat (yht. 10 pöytäkirjaa)
Iisalmi	Bårigo – Porvoo
Isokyrö	Kaskö – Kaskinen
Jalasjärvi	Kristinestad - Kristiinankaupunki
Kauhava	Lovisa – Loviisa
Kokkola	Vasa - Vaasa
Kuopio	
Kurikka	
Laihia	
Lapua	
Nurmo	
Pohjois-Karjala (Joensuu)	
Seinäjoki	
Suolahti	
Töysä	
Ylistaro	
Ähtäri	
Äänekoski	

Lähteet:

Yhteishyvä-valiokunnat. Pöytäkirjat, luettelot, kutsut 1944. VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

LIITE 2. Yhteishyvän keskus valiokunnan kokouksiin osallistuneita viranomaisia:

KANSANHUOLTOMINISTERIT (I) ja MINISTERIT KH-MINISTERIÖSSÄ (II) 1940-1945:

Kotilainen V.A.	(I) 15.8.1940-16.4.1941
Salmio K.T.	(II) 3.10.1940-4.1.1941
Arola V.A.	(I) 16.4.1941-3.7.1942
Ramsay C.H.W.	(I) 3.7.1942-5.3.1943 (II)29.10.1941-3.7.1942 (II) 5.3.1943-8.8.1944
Kantala S.	(II) 3.7.1942-5.3.1943
Ikonen P.T.	(II) 13.11.1942-5.3.1943
Ellilä K.J.	(I) 5.3.1943-17.11.1944
Aura J.	(II) 5.3.1943-17.4.1945
Osara N.A.	(II) 5.3.1943-8.8.1944
Jutila K.T.	(I) 17.11.1944-17.4.1945
Hillilä K.H.	(I) 17.4.1945-26.3.1946
Takki U.K.	(II) 17.4.1945-26.3.1946

OSASTOPÄÄLLIKÖITÄ:

Hellén Esko:	Polttoaine- ja kuljetusosaston päällikkö 1941-1942
Juuramo Jouko:	Elintarvikeosaston päällikkö 1941-1944
Koskivaara Jorma:	Elintarvikeosaston apulaisosastopäällikkö/vuodesta 1946 osastopäällikkö
Laaksonen Reino:	Nahka- ja jalkineosaston päällikkö 1943-1949
Osara N.A.:	Polttoaine- ja kuljetusosaston päällikkö 1940, 1941 ja 1943-1945
Pelttari Reino:	Tarkkailuosaston päällikkö 1943-1946
Teerisuo Reino:	Hintaosaston päällikkö 1942-1946
Toivonen Onni:	Jakeluosaston päällikkö 1939-1948
Willberg Alfons:	Teollisuusosaston päällikkö 1943-46

TOIMISTOPÄÄLLIKÖITÄ:

Enäjärvi Jaakko:	Lainopillisen toimiston päällikkö 1941-42, 1944
Heinäemies Matti:	Nahka- ja jalkineosaston sekä tekstiiliosaston jakelutoimistojen päällikkö 1944-45
Karvetti Einari:	Liha- ja vuotatoimiston päällikkö 1941-43
Rauanheimo Yrjö:	Lehdistösihteeri/tiedotustoimiston päällikkö 1939-1942
Roine Einar:	Lihanjakelutoimiston päällikkö
Saarinen Pellervo:	Maitotaloustuotteiden jakelutoimiston päällikkö 1943-44
Soininen Kaarlo:	Maataloustuotteiden hintatoimiston päällikkö 1943-44
Suojanen Jorma:	Jakeluosaston siirtomaatavaratoimiston päällikkö 1940-41, 1943-44
Söderholm Ragnar:	Vilja- ja siementoimiston päällikkö 1942-44
Utrio Untamo:	Tiedotustoimiston päällikkö 1943-44

MUITA MINISTERIÖN HENKILÖKUNTAAN KUULUNEITA:

Boijerin R.:	KHM:n liikennejaoston päällikkö
Järvinen Antero:	Osastos sihteeri
Kempainen Martti:	Kansliapäällikkö ja yleisen osaston päällikkö 1939-
Lehtinen Artturi:	Kansanhuoltoministeriön sihteeri 1939- muutettiin yleissihteerin toimeksi 27.2.1940
Olki Mary:	Toimistos sihteeri
Puhakka Y.W.:	Hintaneuvoston puheenjohtaja
Puukari Arvo:	Osastos sihteeri
Vasarla Hugo:	KHM:n kaupallinen asiantuntija 1939, rationalisoimistoiminnan johtaja 1.10.1942-

Lähteet: Pöytäkirjat + selostukset valiokunnan kokouksista 1940-1945 VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5; Keränen 1993; Toivonen 1950; Soikkanen 1977.

LIITE 3. Järjestöt Yhteishyvän keskusvaliokunnassa

Oheiseen taulukkoon kerätty lista järjestöistä ja yhdistyksistä, joista löytyy mainintoja valiokunnan kokousten pöytäkirjoista ja selvityksistä. (Nimien kirjoitusasu arkistolähteiden mukaiset)

Ekonomiyhdistys
Elintarviketeollisuusliitto
Finlands Svenska Andelsförbund
Finlands Svenska Marthaförbund
Helsingin kansanhuoltolautakunta
Henkisen Työn Yhtymä
Keskusmetsäseura Tapio
Kulutusosuuskuntien Keskuskunta (KK)
Kulutusosuuskuntien Keskusliitto
Leipurien tukkuliike
Lotta-Svärd Yhdistys
Maatalousnaisten Keskusjohtokunta
Maatalousseurojen Keskusliitto
Maataloustuottajain Keskusliitto
Mannerheimin Lastensuojeluliitto
Marttaliitto
Naisten Työvalmiusliitto
Pellervo-Seura
Pienviljelijäin Keskusliitto
Pienviljelijäin Liitto
Reserviupseeriliitto
Suojeluskuntajärjestö
Suojeluskuntain Yliesikunta
Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK)
Suomen Aseveljien Liitto
Suomen Huolto
Suomen Kangas- ja Lyhyttavarakauppiain Liitto
Suomen Kotiteollisuusliitto
Suomen Lihakauppiain Liitto
Suomen Nuorison Liitto
Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta (SOK)
Suomen Sosialidemokraattinen Työläisnaisasiainliitto
Suomen Teollisuusliitto
Suomen Työnantajain Keskusliitto
Suomen Virkamiesyhdistysten Keskusliitto
Suomen Vähittäiskauppojen Liitto
Svenska Lantbruksproducenternas Förbund
Työväen Sivistysliitto
Valtioneuvoston Tiedotuskeskus
Vientiteollisuusliitto
Vähittäiskauppiain Liitto
Yksityisyrittäjien Keskusjärjestö
Yksityisyrittäjien Liitto
Yleinen Osuuskauppojen Liitto

Lähteet: Pöytäkirjat + selvitykset valiokunnan kokouksista 1940-1945 VA, KHMA, Tiedosto, Ca5;

LIITE 4. Kuvaus Yhteishyvän valiokunnan kokouksesta

”Vierailkaamme eräässä valiokunnan kokouksessa – vaikkapa viime syyskuun 17. päivä pidetyssä.

Kellon lähetessä 14 kokoontuvat järjestöjen edustajat Valtioneuvoston juhlahuoneistoon. He ilmoittautuvat ovella jäsenluetteloa pitävälle neitoselle ja sijoittuvat sitten huoneiston siniseen saliin. Edustajat ovat yleensä julkisuudessa tunnettuja henkilöitä, mutta joukossa on aina joitakin ”vähemmän tunnettujakin”, sillä järjestöjen maaseutuedustajat, jos sattuvat olemaan kaupungissa käymässä, ovat myös tervetulleita kokoukseen. Molemmat kansanhuoltoministerit ja joukko ministeriön virkamiehiä ja –naisia saapuu niinkään ja sittenpä tilaisuus voi jo alkaakin. Ministeri Ramsay esittää ensin tilannekatsauksen. Hän selostaa erikseen jokaisen tärkeimmän elintarvikkeen kohdalla tilannetta, siirtyy sitten tarkastelemaan muiden kulutustarvikkeiden kohdalla tilannetta, siirtyy sitten tarkastelemaan muiden kulutustarvikkeiden saantimahdollisuuksia ja toteaa lopuksi, että elintarvikkeiden suteen me olemme nyt paremmassa asemassa kuin vuosi sitten, mutta vaatetus- ja lämmityskysymys on entisestään vaikeampi. Välittömästi tämän jälkeen alustaa jakeluosaston päällikkö Toivonen kiintoisan kysymyksen lisäannosten varaamisesta eräille väestöryhmille. Hän koskettelee suuriperheisten asemaa ja tarkastelee tilannetta suurissa kulutuskeskuksissa sekä pyytää edustajia lausumaan mielipiteensä näissä asioissa. Kolmantena asettuu puhujapöydän taakse elintarvikeosaston päällikkö Juuramo, joka selostaa äsken toimitettua tutkimusta siitä, miten erisuuruiset viljelmät ovat luovuttaneet tuotteitaan säännöstelltyyn kulutukseen.

Valiokunnassa esitetyt selostukset ovat karun asiallisia ja lyhyitä, ja siksi nämä kolme paljonsisältävää alustusta on esitetty tunnin kuluessa. Nyt siirrytään viereiseen ruokasaliin, jossa tarjotaan korvike. Järjestöjen edustajat juovat kupposensa tyhjiksi seisaaltaan, juttelevat keskenään äsken kuullun johdosta, tiedustelevat ministeriön toimihenkilöiltä lisätietoja ja esittävät kuulemiaan ja kokemiaan kansanhuollon alalta. Ruokasali täyttää vilkas puheensorina ja monia kiperiäkin kysymyksiä on onnistuneesti ratkaistu tämän kaksikymmenminuuttisen aikana. ”Puhumalla asiat selviävät”.

Kahvitauon jälkeen palataan jälleen siniseen saliin, jossa alkaa keskustelu. Puheenjohtajana toimii tavallisesti joku osastopäälliköistä tai ministeriön yleissihteeri. Nyt keskustellaan ensin ministerin tilanneselostuksen johdosta, sitten selvitetään annosten lisäämismahdollisuuksia ja lopuksi tarkastellaan maataloudellisia asioita. Kuluttajien näkökohtia esittävät S.A.K.:n edustajat Vuori, Kaukinen ja Sumu, Sos.Dem.Työläisnaisliiton edustaja Nurminen, H:gin Kansanhuoltolautakunnan edustajat Laakso ja Aura jne. Liikemiespiirien käsityskannan tuovat julki Ekonomiyhdistyksen edustaja Raikkala, Yksityisyrittäjien Liiton edustaja Anttonen ja monet muut. Maanviljelijöiden mielipiteitä selvittelevät Maataloustuottajien Keskusliiton edustaja Jännes, Maatalousseurojen Keskusliiton edustaja Jyske, Pienviljelijäin Liiton edustaja Jokinen ym. Tällä tavoin tarkastellaan esillä olevia kysymyksiä eri puolilta. Keskustelu alkoi kello 15.40 ja se päättyy kello 19. Suurjärjestöjen edustajat ovat jälleen sanoneet painavan sanansa ajankohtaisissa kansanhuoltokysymyksissä ja antaneet ministeriölle arvokkaita neuvoja. He ovat tehneet lukemattomia yksityiskohtaisia kysymyksiä, joihin on vastattu, he ovat ehdottaneet korjauksia voimassa oleviin säännöksiin ja esittäneet toivomuksia kansanhuoltoasiain hoitoon nähden. Keskustelu on aina erittäin asiallista, kaikki tuntevat vastuun ja koettavat edesauttaa valtiovaltaa vaikeitten asiain hoitamisessa.”

Lähteet:

Tekstiluonnos Yhteishyvän valiokunta – kansanhuollon pikkueduskunta. Maamme suurjärjestöt ovat luottamusmiestensä kautta edustettuina kansanhuollon korkeimmassa johdossa. VA, KHMA, Tiedtsto, Ca5.

LÄHTEET:

1. Arkistolähteet:

Valtion arkisto (VA) Kansanhuoltoministeriön (1939-1949) arkistot (KHMA)
Kansanhuoltoministeriön tiedotustoimiston (Tiedtsto) arkistot 1939-1949

2. Painetut alkuperäislähteet:

Enäjärvi 1945: Enäjärvi, Jaakko. Säännöstelylainsäädäntö ja säännöstelyjärjestelmän kehitys. Teoksessa Viisi vuotta kansanhuoltoa. Kansanhuoltoministeriö. Helsinki.

Hakulinen 1951: Hakulinen, Janne. Propagandan käsikirja. Helsinki.

Juuramo 1945: Juuramo, Jouko. Maataloustuotannon säännöstely. Teoksessa Viisi vuotta kansanhuoltoa. KHM. Helsinki.

Kemppainen 1945: Kemppainen, Martti. Kansanhuoltohallinnon kehittyminen. Teoksessa Viisi vuotta kansanhuoltoa. KHM. Helsinki.

Latvala 1938: Latvala, W.K. Mainonta propaganda. Helsinki.

Latvala 1941: Latvala, W.K. Sodanaikainen HT-toiminta I. Helsinki.

Latvala 1942: Latvala, W.K. Sodanaikainen HT-toiminta II. Helsinki.

Leppo 1939: Leppo, Jaakko. Propaganda: Ratkaiseva ase. Helsinki.

Suomen Huolto ry 1949: Keskitetty vapaa huoltotyö 1939-1949. Vapaan huollon julkaisuja n:o 30. Helsinki.

Teerisuo 1945: Teerisuo, R. Hintojen ja maksujen säännöstely. Teoksessa Viisi vuotta kansanhuoltoa. KHM. Helsinki.

Toivonen 1945: Toivonen, Onni. Tarvikkeiden jakelun säännöstely. Teoksessa Viisi vuotta kansanhuoltoa. KHM. Helsinki.

Toivonen 1950: Toivonen, Onni. Kymmenen vuotta kansanhuoltajana. Turku.

Utrio 1945: Utrio, Untamo. Kansanhuoltoaiheinen tiedotustoiminta. Teoksessa Viisi vuotta kansanhuoltoa. KHM. Helsinki.

3. Virallisjulkaisut

Suomen asetuskokoelma 1939-1945. Helsinki.

4. Kirjallisuus:

Bergholm 2001: Bergholm, Tapio. SAK:n vuosisata. Valkeala.

Botan 1989: Botan Carl H., Hazleton, Vincent. Public relations theory. New. York.

Ehrnrooth 1992: Ehrnrooth, Jari. Sanan vallassa, vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905-1914. Helsinki.

Favorin 1969: Favorin, Martti. Valtioneuvoston tiedotus- ja tarkastuselimet vuosina 1939-1948. Henkinen maanpuolustus tutkimussarja n:o 3. Helsinki.

Favorin&Heinonen 1972: Favorin, Martti; Heinonen, Jouko. Kotirintama 1941-1944. Helsinki.

Herranen 2004: Herranen, Timo. Yhdessä eteenpäin - SOK 100 vuotta 1904-2004. Helsinki.

Hjerppe 1988: Hjerppe, Riitta. Suomen talous 1860-1985, Kasvu ja rakennemuutos. Suomen pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia XIII. Helsinki.

Ikävalko 1999: Ikävalko, Elisa. Käytännön tiedottaminen. Yhteisöviestinnän käsikirja. Helsinki.

Jowett&O'Donnel 1992: Jowett Garth S., O'Donnel Victoria. Propaganda and persuasion. Kalifornia.

Jutikkala 1997: Jutikkala, Eino. Valtion tiedotuslaitoksen salainen sotakronikka. Juva.

Kajaste 1975: Kajaste, Jukka. Teollisuuden järjestöt ja talouspolitiikka. Tutkimusraportti n:o 7 Valtion yhteiskuntatieteellisen toimikunnan tasa-arvon ja demokratian tutkimusprojekti 1973-1976. Helsinki.

Kananen 1986: Kananen, Ilkka. MTK ja Suomen maatalouspolitiikka. Elintarvikepulasta omavaraisuuteen 1917-1949. Helsinki.

Kulha 1972: Kulha, Keijo K. Tarkoituksellista tiedotustoimintaa. Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta 1943-1944. Helsinki.

Lehmus 1971: Lehmus, Kalle. Kolme kriisiä. Tapiola.

Lehtinen 1967: Lehtinen, Artturi. Sotatalous 1939-1945. Teoksessa Itsenäisen Suomen taloushistoria 1919-1950. Porvoo.

Luostarinen 1994: Luostarinen, Heikki. Mielen kersantit: Julkisuuden hallinta ja journalistiset vastastrategiat sotilaallisissa konflikteissa. Helsinki.

Nars 1966: Nars, Kari. Suomen sodanaikainen talous ja talouspolitiikka. Suomen pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:29, taloudellisia selvityksiä. Helsinki

Nummela 1981: Nummela, Ilkka. Kansanhuoltoa koskeneet ennakkosuunnitelmat. Suomen sisä- ja ulkopoliittisia ongelmia itsenäisyyden alun ja toisen maailmansodan aikana. Toimittanut Toivo Nygård. Jyväskylä.

Nummela 1993: Nummela Ilkka. Inter arma silent revisores rationum. Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen raskaus Suomessa vuosina 1939-1952. Jyväskylä.

Nummela 1996: Nummela, Ilkka. Toisen maailmansodan aiheuttamat kustannukset Suomelle. Teoksessa Sotataloustietoutta V. Pääesikunnan materiaalihallinto-osasto. Helsinki.

Paavonen 1998: Paavonen, Tapani. Suomalaisen protektionismin viimeinen vaihe. Suomen ulkomaankauppa ja integraatiopolitiikka 1945-1961. SHS/Helsinki.

Paavonen 1984: Paavonen, Tapani. Tulonjakokilpailu säännöstelytaloudessa: Kokoavia näkökohtia Suomen tilanteesta vuosina 1945-1950. Turun yo. Poliittisen historian julkaisuja E:4/1984;

Perko 1971: Perko, Touko. Aseveljen kuva. Suhtautuminen Saksaan jatkosodan Suomessa 1941-1944. Turku.

Perko 1974: Touko Perko. TK-miehet jatkosodassa. Päämajan kotirintaman propaganda 1941-1944. Helsinki.

Pesonen 1992: Pesonen, Markku. Teollisuuden Keskusliitto ja sen edeltäjät 1921-1991. Jyväskylä.

Pihkala 1982: Pihkala, Erkki. Sotatalous 1939-1944. Teoksessa Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Toimittaneet Ahvenainen, Pihkala ja Rasila. Helsinki.

Rantapelkonen 2002: Rantapelkonen, Jari. Psykologiset operaatiot: Propagandasta informaatio-operaatioihin. Helsinki.

Rantatupa 2004: Rantatupa, Heikki. Kansanhuolto toisen maailmansodan aikana 1939-1949. Teoksessa Suomen maatalouden historia osa 2. Kasvun ja kriisien aika 1970-luvulta 1950-luvulle. Toimittanut Matti Peltonen. Helsinki.

Sadeluoto&Siisiäinen 1991: Sadeluoto, Kalevi ja Siisiäinen, Martti. Järjestötoiminta. Sarjassa Suomen kartasto, vihko 321. Toim. Riitta Sairinen. Maanmittaushallitus/Suomen maantieteellinen Seura.

Salovaara 1977: Salovaara, Karli. Säännöstellen selvittiin: Kansanhuoltoa 1939-49. Jyväskylä.

Seppinen 1983: Seppinen, Ilkka. Suomen ulkomaankaupan ehdot 1939-1944. Helsinki.

Seppänen 1963: Seppänen, Leo. Sotien vaikutus maamme rikollisuuteen. Vankeinhoito n:o 5-6/1963. Helsinki.

Soikkanen 1977: Soikkanen, Hannu. Sota-ajan valtioneuvosto. Teoksessa Valtioneuvoston historia 1917-1966 osa 2. Helsinki.

Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi. Helsinki 1982.

Tirronen 1975: Tirronen, E.O. Sotatalous. Suomen sota 1941-1945 osa 11. Helsinki.

Uola 1999: Uola, Mikko. ”Suomi sitoutuu hajottamaan...” Järjestöjen lakkauttaminen vuoden 1944 välirauhansopimuksen 21. artiklan perusteella. Helsinki.

Utrio 1994: Utrio, Meri&Untamo. Pois pula, pois puute. Kun kansa selviytyi. Hämeenlinna.

5. Julkaisematomat lähteet:

Keränen 1993: Keränen Simo. Kansanhuollon organisaatio vuosina 1939-49. Suomen historian pro gradu-työ Jyväskylän yliopistossa.

Luoma-aho 1986: Luoma-aho, Jarmo. Säännöstelyn valvonta ja säännöstelyrikokset Jyväskylässä vuosina 1939-1949. Suomen historian pro gradu-työ Jyväskylän yliopistossa.

Vainio 1987: Vainio, Antti. Kansanhuoltoministeriön tiedotustoiminta vuosina 1939-1949. Suomen historian pro gradu-työ Jyväskylän yliopistossa